خەمێکی
لە بیرکراو

نووسینی:
پرۆفیسۆر خالید موحەممەد ساڵح

چاپی دووەم
٢٠٢٠ - ٢٠٢١

خەمێکی لەبیرکراو

نووسینی
پرۆفیسۆر
خالید موحەممەد ساڵح

چاپی یەکەم
١٤٣١ –٢٠٠٩

چاپی دووەم
٢٠٢٠ - ٢٠٢١

بسم الله الرحمن الرحیم

پێشەکی:

الحمدلله رب العالمين، والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين، سيدنا محمد ﷺ وعلى آله وأصحابه وأتباعه أجمعين إلى يوم الدين:

ئەم پەڕتووکە پوختەی ئەو زنجیرە بەرنامانە بوو کە لە کەناڵی ئاسمانی پەیامەوە لەژێر ناونیشانی (خەمێکی لەبیر کراو) بەدرێژای مانگی ڕەمەزانی ساڵی (١٤٣١) کۆچی، بەرامبەر مانگی (٩/ ٢٠٠٩) زایینی پێشکەش کرا.

بیرۆکەی بەرنامەکە هەڵقوڵاوی هەستکردن بوو بەو واقیعە تاڵەی کە ئەمڕۆ جیهانی ئیسلامی بەگشتی وموسوڵمانانی کوردستان وناوچەکە بەتایبەتی پێیدا گوزەر دەکەن وهەوڵێکە بۆ ڕوونکردنەوەی چەمکێکی گرنگی ئاینی ئیسلامی وکاری موسوڵمانان کە چەمکی برایەتی ویەکرێزییە.

گرنگی بابەتەکەیش خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، کە خوێندنەوەیەکی واقیعیانە وبابەتییانەیە بۆ گرفتێکی هەنووکەیی وزیندو، کە بریتیە لەپەرتبوونی موسوڵمانان وکاری ئیسلامی وتەسك کردنەوەی فراوانی میهرەبانی ئیسلامە لە کەسایەتی کەسێکدا، یان دروشمێکدا، یان لایەنێکی سیاسیدا وبەئامانج گرتنێتی لەکار وهەوڵەکاندا وزۆر دیاردەی دزێوی تر کەبوونەتە مایەی لەکەدارکردنی کاری ئیسلامی وشێواندنی ڕووخساری جوانی موسوڵمانان وپەیامە پیرۆزەکەیان.

ئەم گرفتەیش ڕۆژانە لە ژیانی هەر یەکێکماندا چەندین جار و بەچەندین شێوە دوبارە دەبێتەوە وگرفت ولەمپەری گەورەی لەبەردەم کاری ئیسلامی وگەیشتن بەئامانجەکانیدا دروست کردوە.

ئامانجی بەرنامەکە ودواتر ئەم پەڕتووکەیش خستنە ڕووی چەند بنەما وچەمکێکی گرنگە دەربارەی فیقهی جیاوازیبوون لەکاری ئیسلامی وشێوازی ئاراستەکردنی ئەو جیاوازیانە بەو شێوەیەی کە بەخزمەتی ئیسلام وموسوڵمانان کۆتایی دێت ووێنایەکی جوان وگەشی کاری ئیسلامی دەکات لەدڵی یاوەران ونەیارانیدا بەیەك ئاست ویەك ئاراستە.

هەرچەندە ئەم بابەتە بەزمانەکانی تر زۆری لەسەر نووسراوە وگوتراوە، بەڵام بەزمانی کوردی شتێکم نەکەوتە بەرچاو کەبەشێوازێکی زانستی وشەرعی نووسرابێت ولەدەرهاویشتەی دەقە شەرعییەکانەوە قسەی لەسەر کرابێت، بۆیە هیوادارم ئەم هەوڵە کەلێنێکی کتێبخانەی کوردی بەگشتی وڕابوونی ئیسلامی بەتایبەتی پڕ بکاتەوە وببێتە مایەی سوودی هەموو لایەك.

بەئەرکی سەرشانی خۆمی دەزانم کە زۆر سوپاسی سەرجەم کارمەندانی کەناڵی ئاسمانی پەیام بکەم، کەبوونە پردی بەیەك گەیشتی نێوان من وبینەران بەدرێژایی حەڤدە ئەڵقەی بەرنامەکە، هەروەها ڕێز و پێزانینی زۆرم هەیە بۆ دەستەی گۆڤاری ڕێنوێن کە ئەرکی نووسینەوەی بابەتەکەیان گرتە ئەستۆ و کاك سەفین عبد العزیز کە دیزاینی چاپی دووەمی پەڕتووکەکەی کردوە، سوپاسی هەموو ئەو بەڕێزانەیش دەکەم کەزۆر عەوداڵی نووسینەوە وبەپەڕتووك کردنی بابەتەکە بوون و بەردەوام پەیوەندیان پێوە دەکردم ولەچاوەڕوانیدا بوون.

خوای گەورە پاداشتی هەموو لایەکیان بداتەوە و ئەم کارە بخاتە تەرازووی چاکەکانی گشت لایەکمان وبەمیهرەبانی خۆی لەهەڵە وکەم و کورتییەکانمان ببورێت.

سەبارەت بە پەیکەری پەڕتووکەکەیش، پەڕتووکەکە لەشەش سەر باس پێك دێت کە ئەوانیش بریتین لە: باسی یەکەم: ڕاڤەکردنی زاراوەکان، باسی دووەم: جۆرەکانی جیاوازی بوون، باسی سێیەم: هۆکارەکانی دروستبوونی ڕاجیایی، باسی چوارەم: حوکمی تەبایی و برایەتی نێوان موسوڵمانان، باسی پێنجەم: ڕوونکردنەوە و سەرنج، باسی شەشەم: هونەری مامەڵە کردن لەگەڵ بۆچوونە جیاوازەکان.

دەسپێک:

بەڕێزان: ئەگەر بگەڕێینەوە سەر سەرەتاکانی هاتنی پەیامی پیرۆزی ئیسلام دەبینین ئیسلام لە کۆمەڵگەیەکدا سەری هەڵداو گەشەی کرد کە بەدەستی یاسای چینایەتی ودەرەبەگایەتی ودووبەرەکی وزۆر وستەمەوە دەیناڵاند، یەکێك لە ئامانجە سەرەکییەکانی ئیسلامیش نەهێشتنی ئەو زۆر وستەم وچینایەتییە و بڵاوکردنەوەی هەستی تەبایی وبرایەتی ویەك ڕیزی بوو لەناو مرۆڤەکاندا.

ئیسلام کەهات خەڵکی فێری ئەوە کرد کە کەس کۆیلە وبەندەی کەس نییە وکەسیش لەکەس زیاتر نییە لەهیچ ڕوویەکەوە؛ بەڵکو هەموو مرۆڤەکان بە ڕەش وسپی و سوور و زەردیانەوە، بەعەرەب وعەجەمیانەوە، بەژن وپیاویانەوە، بەکەسدار وبێکەسیانەوە، بەدەسەڵاتدار وبێ دەسەڵاتیانەوە، هەموویان برای یەکترن وبەندەی خودای کردگارن وپێویستە هەموولایەك ملکەچی فەرمانی ئەو بن وکەسی ترنا، وەئەمەیش تاکە ڕێگەیە بۆ ڕزگار بوون وسەرفرازی لە دونیا ودواڕۆژدا.

هەر ئەم بەها باڵایانەیش بوو کە وای لە خەڵکی مەدینە کرد پێشوازی لەم ئاینە نوێیە بکەن وئامادە بن ڕووبەڕووی هەموو مەترسییەك ببنەوە لەپێناو سەرخستنیدا، چونکە خەڵکی مەدینە سەرباری هەموو داب ونەریتەکانی سەردەمی نەفامی بۆماوەی زیاتر لەسەد وبیست ساڵ دەبوو دەستیان چووبووە خوێنی یەکتر وبەدەست دووژمنایەتی ودووبەرەکییەوە دەیانناڵاند ولەوەیش تێگەیشتبوون کەتەنها ئەم ئاین وپەیامە زامنی ئەوەیە کە کۆتایی بەو ئاشووبە بهێنێت وئاشتەوایی وتەبایی ویەکڕیزی لەناخی خەڵکدا دروست کات، ئەوەبوو تێگەیشتنەکەیان دەقا ودەق لەجێی خۆیدا بوو، هەر بەهاتنی ئیسلام مەدینە بووە شاری برایەتی وتەبایی وشەڕ وئاژاوەی ناوخۆ بوو بەبەشێك لەمێژوو.

دواتر پێغەمبەری خودا ﷺ هەر بە یەکڕیزی وتەبایی موسوڵمانەکانەوە نەوەستا، بەڵکو تەبایی ویەکڕیزی لەنێوان موسوڵمانەکان ویەهودەکانی مەدینەیشدا دروست کرد، لەکاتێکدا یەهود ئامادە نەبوون دان بە پێغەمبەرایەتی پێغەمبەر ﷺ و ڕاستی پەیامەکەیدا بنێن، بەڵام سەرباری ئەوەیش پەیماننامەیەکی لەنێوان موسوڵمانان ویەهودەکانی دانیشتووی مەدینەدا نووسی، کەتێیدا دانی بە هەموو مافە ئاینی وسیاسی وئابوورییەکانی

یەهودەکانی مەدینەدا نا وبەبەشێکی سەرەکی گەلی مەدینە پۆلێنی کردن وناوی بردن، وهەموو دەستدرێژی ودووبەرەکی وناپاکییەکی لەنێوان موسوڵمانەکان ویەهودی مەدینەدا قەدەغە ویاساغ کرد.

بەم هەوڵ وهەڵوێستانەیشی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەی بۆ هەموو خەڵکی دووپات کردەوە کە ئاینی ئیسلام بۆ سەرجەم گرۆهی مرۆڤایەتی ئاینی ئاشتی وبرایەتی وتەبایی ویەکرێزییە.

بەڵام پێویستە ئەوەیشمان لەیاد نەچێت کە مەبەست لە چەمکی تەبایی و یەکرێزی ئەوە نییە کە ئێمە لەهەموو شتێکدا وەکو یەك بین وهەمووومان یەك بیرکردنەوەمان هەبێت و ببینە وێنە ورەنگدانەوەی هزری یە کەس؛ چونکە ئەمە پێچەوانەی سروشتی هەموو بونەوەرە بێ گیان وئاژەڵەکانیشە چجای مرۆڤە ژیر و بەهەستەکان.

چونکە ئەگەر سەرنجی بونەوەر بدەین بەڕوونی بۆمان دەردەکەوێت کە خوای گەورە ویستی وایە کە دروستکراوەکانی هەمە جۆر و جیاواز بن، نەك بۆ ئەوەی دژایەتی یەکتر بکەن، بەڵکو بەپێچەوانەوە بۆ ئەوەی یەکتر تەواو بکەن وتام وچێژێکی زیاتر بدەنە ژیان وبونەوەر، هەر بۆ نموونە سروشت لەکۆمەڵێك پێکهاتەی جیاواز دروست کراوە، کە بریتییە لەئاسمان، زەوی، خۆر، مانگ، ئەستێرەکان، شاخ، دەشت، دۆڵ، ئاو، مرۆڤ و سەرجەم گیانلەبەرانی تر. ئەوجا ئەم پێکهاتە زەبەلاح وجیاوازانەیش بەشێوەیەکی جیاواز دەڕۆن ودەگوزەرێن، تا پێکەوە پێداویستییەکانی ژیان پڕبکەنەوە، ئەوەتا وەرزەکانی ساڵ زستان، بەهار، هاوین، پایز، جگە لەوانیش شەو ورۆژ وهەموو ئەو جیاوازیانەیش کە لەمانە دەکەوێتەوە لەسەرما وگەرما وتەڕی ووشکی، هەموو ئەمانە بەرهەمی ئەو جیاوازییەن وهەر یەك لەم پێکهاتانە تام وچێژی خۆی هەیە وهەموویشیان پێویستن بۆ بەردەوامی ژیان.

تەنانەت لە خودی مرۆڤەکان خۆشیاندا جیاوازی زۆر بەدی دەکرێت، لە ڕەگەزیاندا، لە ڕوخسارياندا، لەدەنگ ورەنگیاندا، لەبەژن و باڵایاندا، لەئاستی بیر کردنەوە وتێگەیشتنیاندا، تەنانەت لە دروستکردنی یەك بەیەکی ئەندامەکانی جەستەیاندا جیاوازی

زۆر بەدی دەکریێت، هەموو ئەمانەیش هەر بۆ بەرژەوەندی مرۆڤەکان وبەمەبەستی بەردەوامی ڕەوڕەوەی ژیانی خۆیانە.

وە خوای گەورە بوونی ئەم جیاوازییانەی کردۆتە بەڵگەی باڵادەستبوونی خۆی بەسەر ئەم بوونەوەرەدا ولەو بارەیەوە دەفەرمویێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفاً أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ﴾[١]. واتە: ئایا نەتبینیوە کە خوای گەورە لەئاسمانەوە باران دەبارێنێت وچەندین بەروبومی جۆراوجۆری پێ دێنێتە بەرهەم، لە شاخەکانیش شێوازی جۆراوجۆری لێ دروستکردون، شاخ هەیە سپییە وهەیە تەواو ڕەشە وهەیە سوورە وهەروەها لە مرۆڤەکان ولە گیانلەبەران ولە سەرجەم زیندەوەران ئەوانیش بەهەمان شێوە ڕەنگ وشێوازی جیاوازیان هەیە.

لە ئایەتێکی تردا دەفەرمویێت: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ﴾[٢]. واتە: یەکێك لە بەڵگەکانی باڵادەستی خوای گەورە دروستکردنی زەوی وئاسمانەکانە وجیاوازی نێوان زمان وڕەنگی مرۆڤەکانە.

جا بیهێنەرە پێش چاوی خۆت ئەگەر هەموو ئەم بوونەوەرە یەك شێواز ویەك کات ویەك پێکهاتەی هەبووایە، ئەگەر مرۆڤەکانیش هەموویان یەك ڕەگەز ویەك ڕەنگ ویەك ڕوخسار ویەك ڕەوشت ویەك شێوازی بیرکردنەوەیان هەبوایە وهەموویان هەر کۆپی ودووبارەبووەوەی یەکتر بوونایە، ئەگەر گشت خۆراك ومیوەکان یەك تام وچێژیان هەبووایە، ئەو کات ژیان ئەو تام وچێژەی نەدەبوو کە ئێستا هەیەتی وحیکمەت لەبوونی ئەو هەموو بوونەوەرەیش نەدەما، بگرە ئەوکات لەهەموو شتەکان یەك دانەیان بەس بوو بەمرۆڤیشەوە.

هەربۆیە جیاوازی بیروبۆچوونەکانیش پێویستە ئاوا خوێندنەوەی بۆ بکریێت، کەچۆن خوای باڵا دەست شێواز وڕوخساری جیاواز وتایبەتی بۆ هەریەکەمان دروست کردووە، بەدڵنیاییشەوە شێوازی بیرکردنەوەی هەر یەکەمانی جیاواز لەوی تر دروست کردوە؛

١- سورة فاطر: الآية (٢٧).

٢- سورة الروم: الآية (٢٢).

کەواتە بوونی بۆچوونی جیاواز شتێکی سرووشتی وئاساییە؛ بەڵام دەبێت هەمیشە ئاگامان لەوە بێت کە ئەم بۆچوونە جیاوازانە نەبنە بۆچوونی دژ و ڕوخێنەر؛ چونکە ئەو کات دەرەنجامەکەی پێچەوانە دەبێتەوە ولەبری ئەوەی ببێتە مایەی جوانی وتەواوکاری دەبێتە مایەی ناشیرین کردن وداخورانی یەکتر.

ئیبن قەییم لەو بارەیەوە دەڵێت: (ووقوع الاختلاف بين الناس أمر ضروري لا بد منه لتفاوت إرادتهم، وأفهامهم، وقوى إدراكهم، ولكن المذموم بغي بعضهم على بعض وعدوانه، وإلا فإذا كان الاختلاف على وجه لا يؤدي إلى التباين والتحزب، وكل من المختلفين قصده طاعة الله ورسوله لم يضر ذلك الاختلاف، فإنه أمر لا بد منه في النشأة الإنسانية)[١]. واتە: بوونی جیاوازی لەنێوان خەڵکیدا کارێکی پێویستە ودەبێت هەبێت، لەبەر جیاوازی خواستەکان وئاستی تێگەیشتن وهێزی زانین وهەست پێکردنیان، بەڵام ئەوەی خراپە ئەوەیە کە هەندێك بەهۆی ئەو ڕا جیاییەوە سنورشکێنی مافەکانی یەکتر بکەن وبەگژ یەکدا بچنەوە، وە گەر نا ئەگەر هەر جیاوازییەك نەبێتە مایەی لێك ترازان وخۆ جیاکردنەوە ودەمارگیری حیزبایەتی وهەریەك لە خاوەن بۆچوونە جیاوازەکان تەنها مەبەستی گوێڕایەڵی فەرمانی خوای گەورە وپێغەمبەری خودا ﷺ بێت، ئەو جیاوازییە هیچ زیانی نییە و بوونی کارێکی پێویستە بۆ بونیادنانی مرۆڤایەتی.

بۆیە ناکرێت جیاوزای بیرکردنەوەی نێوان مرۆڤەکان وەك بەڵگەی خراپی یان ناکامڵیان سەیر بکرێت؛ چونکە ئەگەر وابوایە ئەو کات دەبوو فریشتەکان وپێغەمبەران لەم دیاردەیە بەدوور بوونایە؛ بەڵام وانییە ودەقەکانی قورئان وفەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ بەڕوونی باس لەوە دەکەن کە تەنانەت ئەوانیش بۆچوونی جیاوازیان هەبووە.

ئەوەتا خوای گەورە لە قورئاندا باسی ڕاجیایی فریشتەکانمان بۆ دەکات لە ئاسمانی حەوتەم ولەو بارەیەوە دەفەرمویت: ﴿مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ﴾[٢]. واتە:

١- إبن القيم (محمد بن أبي بكر أيوب الزرعي)، الصواعق المرسلة على الجهمية والمعطلة، ج٢، دار العاصمة، الرياض، ط٣، ١٩٩٨، تحقيق: د. علي بن محمد الدخيل الله.

٢- سورة ص: الآية (٦٩).

ئەی موحەممەد ﷺ بڵێ بەر لەوەی نیگام بۆ بێت هیچ زانستێکم نەبوو دەربارەی ڕاجیایی فریشتەکانی ئاسمان کە لەسەر چی وچۆن بووە[1].

پێغەمبەری خودایش ﷺ لە فەرموودەیەکدا باسی جیاوازی بیروڕای نێوان فریشتەکانمان بۆ دەکات دەربارەی ئەو پیاوەی کە لە بەنو ئیسرائیلدا (٩٩) کەسی کووشتبوو وئەیویست تەوبە بکات، ئەوە بوو چوە لای پیاوێکی خواناس وپرسی: کە دەتوانم تەوبە بکەم؟ ئەویش پێی گوت نەخێر چونکە تۆ ئەوەندە خەڵکت کوشتوە تازە خوای گەورە لێت خۆش نابێت. پیاوەکە بەم وەڵامە زۆر دڵی تەنگ دەبێت وکابرای خواناسیش دەکوژێت؛ بەڵام هەر دەشیویست تەوبە بکات؛ بۆیە لە پرسیارکردن کۆڵی نەدا، تا خەڵکی ناونیشانی پیاوێکی زانایان پێدا وچووە خزمەتی وپرسیاری لێ کرد، کە ئایا دەتوانێت تەوبە بکات؟. ئەویش لەوەڵامدا پێی گوت: بەڵێ وئامۆژگاری کرد کە تەوبە بکات وئەو شارەی کە تاوانەکانی تێدا کردوە بەجێ بهێڵێت و بڕوات بۆ شارێکی تر ولەوێ کۆمەڵێك خەڵکی خواناسی لێیە لەگەڵ ئەوان ئەو تەمەنەی کەماوە خواپەرستی بکات، پیاوەکەیش بەقسەی زاناکەی کرد و ڕۆیشت بۆ ئەو شوێنە وقەدەری خوای گەورە وابوو لە نیوەی ڕێ کۆچی دوایی کرد وگیانی سپارد. کاتێك فریشتەکان هاتن لاشەکەی ببەن، ئەو فریشتانەی کە بەرپرسن لە ڕۆحیانەتی بەهەشتییەکان دەیانویست بەرەو بەهەشتی ببەن ودەیانگوت نیەت وتەوبەکەی بۆ ئەژمار دەکرێت. ئەو فریشتانەیش کە بەرپرسن لە ڕۆحیانەتی دۆزەخییەکان دەیانگوت: ئەمە ڕۆژێك لە ڕۆژان سەری بۆ خوای گەورە نە خستۆتە سەر زەوی و (١٠٠) کەسیشی کوشتوە وهیچ کردەوەی چاکیشی نییە بەچی دەیبەن بۆ بەهەشت. ئەوە بوو دواتر خوای گەورە فریشتەیەکی نارد تا کێشەکەیان بۆ یەکلا بکاتەوە وپێی گوتن: زەوییەکە بپێون ئەگەر ئەو زەویەی کە تاوانەکانی تێدا کردوە نزیك تر بوو، ئەوە بیبەن بۆ دۆزەخ وئەگەر ئەو زەویەش کە بۆی ڕۆیشتوە نزیکتر بوو بیبەن بۆ بەهەشت، کە

١- مەبەست لەو جیاوازییە بوو کە کەوتە نێوان فریشتەکان لەکاتی دروست کردنی ئادەم.

زەویەکەیان پێوا، ئەو زەویەی کەبۆی چوبوو نزیك تر بوو؛ بۆیە فریشتە بەهەشتییەکان ڕۆحیانەتەکەیان برد بەرەو بەهەشت[١].

ئەم دەقانە بەڵگەن لەسەر ئەوەی کە تەنانەت فریشتەکانی خوای گەورەیش بۆچوونیان دەربارەی ڕووداو وبابەتە شەرعییەکان جیاوازە وئەمەیش کارێکی ئاساییە وئەگەر ئاسایی نەبوایە خوای گەورە لێی قبوڵ نەدەکردن.

لەمان زیاتر تەنانەت پێغەمبەرانیش کە لەخوای گەورەوە ڕاستەوخۆ نیگا وسروشیان بۆ هاتووە بۆچوونی جیاوازیان دەربارەی یەکلاکردنەوەی حوکمە شەرعییەکان هەبووە، بۆ نموونە سولەیمان وداود سەلامی خوایان لێ بێت کە باوك وکوڕ بوون وهەردووکیشیان پێغەمبەر بوون لە مەڕ چەند کێشەیەکدا بۆچوونی جیاوازیان هەبووە وخوای گەورە لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ۝ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلّاً آتَيْنَا حُكْماً وَعِلْماً﴾[٢]. واتا: داود وسولەیمان کاتێك قسەیان لەسەر یەکلاکردنەوەی کێشەی زەوی کەسێك دەکرد کە ڕانەمەڕێك کەوتبوە ناوی وئێمەیش ئاگاداری حوکمەکەیان بووین، وهەرچەندە زانست ودانایيمان بەهەردوکیان دابوو، بەڵام حوکمی ڕاستی ئەم کێشەیەمان لەسولەیمان گەیاند.

ئەم کێشەیەیش کە خوای گەورە باسی دەکات ئەوەبوو کە جارێکیان ڕانە مەڕی کەسێك دەکەوێتە ناو ڕەز وباخی کەسێکی تر ومەڕەکان باخەکە بەتەواوی دەشێوێنن وزۆربەی بەروبوومەکەی دەخۆن وتێك دەدەن. خاوەنی باخ و خاوەنی مەڕەکان دەبێتە کێشەیان ودێنە خزمەت داود سەلامی خوای لێ بێت تا کێشەکەیان بۆ یەکلا بکاتەوە.

داوود پێیان دەفەرموێت: دەبێت خاوەنی مەڕەکان لە قەرەبووی بەروبوومی باخەکەدا مەڕەکانی بداتە کابرای باخەوان و مەڕەکان بۆ ئەو بێت. کە دێنە دەرەوە سولەیمان سەلامی خوای لێ بێت لێیان دەپرسێت ودەفەرموێت: باوکم چۆن حوکمی کردن وچی فەرمووی؟ ئەوانیش حوکمەکەی بۆ باس دەکەن. ئەویش دەفەرموێت: ئەگەر پرسی بەمن

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٣،ص١٢٨٠، كتاب (٦٤) الأنبياء، باب (٥٢) ﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَباً﴾.سورة الكهف: الآية (٩)، رقم الحديث (٣٢٨٣). مسلم، صحيح مسلم، ج٨، كتاب (٥١) التوبة، باب (٨) قبول توبة القاتل وإن كثر قتله، رقم الحديث (٧١٨٤)، ص١٠٣، واللفظ لمسلم.

٢- سورة الأنبياء: الآيتان (٧٨،٧٩).

بکردایە من بۆ چوونێکی ترم دەبوو. ئەوانیش ئەم قسەیەی سولەیمان دەگەیەننەوە دەم باوکی وئەویش بانگی دەکات تا بۆچوونەکەی خۆیان بۆ ڕوون بکاتەوە، کاتێك سولەیمان دێتە خزمەت باوکی سەلامی خوایان لێ بێت دەفەرموێت: با خاوەنی مەڕەکان بۆ ماوەی ساڵێك مەڕەکانی بداتە خاوەنی باخەکە تاسوود لەبەرهەم وبەرووبوومەکەیان وەربگرێت لەبری باخەکەی، لەبەرامبەریشدا خاوەن باخەکە باخەکەی بداتە خاوەنی مەڕەکان تا بۆی خزمەت بکات وبۆی چاك بکاتەوە وپاش تەواوبوونی ساڵەکە باخەکە بگەڕێتەوە بۆ کابرای باخەوان ومەڕەکانیش بۆ خاوەنەکەی خۆی، بەم شێویەیش هەردووکیان ماف وسزای خۆیان وەردەگرن. دواتر داوودیش حوکمەکەی سولەیمان کوڕی وبۆچوونەکەی ئەو پەسەند دەکات.

لە ڕووداوێکی تردا پێغەمبەری خودا ﷺ بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: جارێکیان دوو ئافرەت پێکەوە دەبن ودوو منالی ساوایان پێ دەبێت، کەمێك لەمنداڵەکان دوور دەکەونەوە هەتا دەگەڕێنەوە گورگ منداڵی یەکێکیان دەبا وکە دەگەڕێنەوە دەبینن تەنها یەك منداڵ لەوێ ماوە، وئەو ئافرەتەی کە منداڵەکەی براوە لە ئێرەیی وحەسودیدا دەڵێت: ئەو منداڵەی ماوە هی منە و منداڵەکەی تۆ گورگ بردویەتی. دیارە دەبێتە کێشە ودەمەقاڵەیان وکێشەکە دەهێننە لای داوود پێغەمبەر سەلامی خوای لێ بێت، ئەویش کە دەبینێت هەردوکیان سورن لەسەر ئەوەی کە منداڵەکە هی خۆیەتی، وا بڕیار دەدات: کە منداڵەکە بداتە ئەو ژنەی کە تەمەنی زیاترە. کە هاتنە دەرەوە سولەیمانیان بینی وکێشەکەیان بۆ باس کرد و حوکمەکەی داوودیشیان پێ گوت: دیارە لێرەیشدا سولەیمان بۆچوونی جیاواز دەبێت لەگەڵ باوکی و دەفەرموێت: مشارێکم بۆ بێنن، منداڵەکە دەکەم بەدوو کەرتەوە وهەریەکەتان نیوەی بۆ خۆی ببات وئەمەیش ئەو پەڕی دادوەریە، ژنە گەورەکە کە منداڵەکەی براوە و حەزدەکات منداڵی ژنەکەی تریش نەمێنێت زۆری پێ خۆش دەبێت ودەڵێت: من ڕازیم. بەڵام ئافرەتەکەی تر کە دایکی ڕاستەقینەی منداڵەکەیە و زیاتر دڵی پێی دەسووتێت، دەیکاتە هات وهاوار ودەڵێت: قوربان من درۆم کرد ئەو منداڵەی گورگ بردی منداڵی من بوو، ئەم منداڵە منداڵی من نییە وبیدەن بەو، ئەوجا سولەیمان سەلامی خوای لێ بێت دڵنیا دەبێت کە منداڵەکە هی ئەمە وهی ئافرەتە بەتەمەنەکە نییە.

بۆیە بەڕێزان: لەگەڵ ئەوەیش کە ئەمانە پێغەمبەر بوون بەڵام بۆچوونی جیاوازیان هەبووە وئەم کارەیش هەم بەلای خوای گەورەوە وە وهەم بەلای خۆیشیانەوە ئاسایی بووە ونەکراوەتە کێشە ودواتر پەروەردگار لەستایشی هەردووکیاندا دەفەرموێت: ﴿وَكُلّاً آتَيْنَا حُكْماً وَعِلْماً﴾[1].

جا ئەگەر ئەوان وابووبن کە ڕاستەوخۆ نیگایان لەخوای گەورەوە وەرگرتوە وپێ دراوە، ئەی دەبێت حاڵی ئێمەی نەزان و کەم توێشوو چۆن بێت؟!!.

١- سورة الأنبياء: الآيتان (٧٨،٧٩).

باسی یەكەم
ڕاڤەكردنی زاراوەكان

لەم باسەدا دەچینە سەر ڕاڤەكردنی كۆمەڵێك زاراوەی شەرعی، كەپەیوەندی ڕاستەوخۆیان بەباتەكەمانەوە هەیە وڕاڤە و واتای جیاواز هەڵدەگرن وپێویستە مرۆڤی باوەڕدار لێیان بەئاگا بێت وحوكمە شەرعییەكانیان بزانێت، كە كامەیان لەشەرعدا ڕێگە پێدراوە تا كاری لەسەر بكات ولەكات وشوێنی خۆیدا بەكاری بهێنێت وسوودی لێ وەربگرێت، كامەیشیان قەدەغە ویاساغە تا خۆی لێ بەدوور بگرێت.

گرنگترینی ئەو زاراوانەیش كە لەم باسەدا تیشكیان دەخەینە سەر بریتین لە: (الإختلاف، الخلاف، المناظرة، الحوار، الجدال، الشقاق).

زاراوەی یەكەم: الإختلاف والخلاف:

ئەم دوو زاراوەیە لە زمانی عەرەبیدا لەیەك سەرچاوەوە وەرگیراون و لەڕووی زمانەوانییەوە راغبی ئەصفەهانی دەربارەی پێناسەكەیان دەڵێت: (الإختلاف والمخالفة: أن يأخذ كل واحد طريقا غير طريق الآخر في حاله أو قوله)[1]. واتە: بریتییە لەوەی كە هەر كەسێك لەڕەفتار وگوفتاردا ڕێگە وشێوازێك بۆخۆی هەڵببژێرێت جیاواز لەڕێگە وشێوازی كەسێكی تر، كەواتە: (إختلاف) و (خلاف) جیاوازییە؛ بەڵام مەرج نییە ئەم جیاوازییە دژایەتی دروست كات، یان لە دەرهاویشتەی دژایەتیكردنەوە بێت.

بەڵام لە ڕووی زاراوەوە ئەم دوو وشەیە دوو واتای جیاواز دەدەن، زۆرێك لە زانایان پێیان وایە كە (إختلاف) كارێكی ئاساییە و ڕێگە پێدراوە بەمەرجێك بۆ ئامانجی باش بەكار بێت، خۆ ئەگەر بۆ ئامانجی بەد بەكار هات، ئەو كات دەبێتە (خلاف) وخیلافیش لەشەرعدا نەخوازراوە وڕێگە پێنەدراوە.

بۆیە (إختلاف) بریتییە لەوەی كە: هەر زانایە وبۆچوونێكی سەربەخۆی هەبێت جیاواز لە بۆچوونی بەرامبەرەكەی بەمەبەستی گەیشتن بەڕاستی. لەم پێناسەیەیشەوە

١- الراغب الأصفهاني، مفردات ألفاظ القرآن، دار القلم، بيروت، تحقيق: صفوان عدنان داودي، ص٢٩٤.

ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ئەوەی لە فیقهی ئیسلامیدا پێی دەگووترێت (إختلاف) پێویستە دوو مەرجی تێدا بێت:

١- پێویستە ئەو بۆ چوونە جیاوازانە هی خەڵکانی پسپۆڕ وشارەزا بن وبەڵگەی خۆیان هەبێت، وەگەر نا بۆچوون وجیاوازی خەڵکی سادە ونەشارەزا ناچێتە خانەی جیاوازی فیقهییەوە.

٢- پێویستە بۆچوونە جیاوازەکان لێکەوتەو دەرەنجامی گەڕان بەشوێن بەحەق وڕاستی بێت، نەك تەنها ئارەزو ولوتبەرزی جیاوازی بوون ودژایەتی کردن بێت، ئەگەر وابوو ئەو کات دەبێتە (خلاف، وشقاق) نەك (إختلاف).

هەر بۆیە زانایان کۆمەڵێك خاڵی جیاواز باس دەکەن لە نێوان هەردوو زاراوەی (إختلاف) کە کارێکی خوازراو و ورێگە پێدراوە، لەگەڵ (خلاف) کە کارێکی نەخوازراو ویاساغە.

ئەو خاڵانەیش بریتین لە:

یەکەم: (إختلاف) بریتییە لە جیاوازی بیروڕا. بەڵام (خلاف) بریتیە لە پەرتبوون وتێکدانی یەکڕیزی موسوڵمانان، بۆیە خوای گەورە دەربارەی سوننەتەکانی پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت: ﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾[(١)]. واتە: با ئەو کەسانەی کە سەرپێچی سوننەتەکانی پێغەمبەر ﷺ دەکەن، لەوە بترسن کە ڕووبەڕووی سزایەکی سەخت ببنەوە، یان تووشی لادان وسەرلێشێواوی بن.

کەواتە: خوای گەورە هەڕەشە لە (خلاف) دەکات نەك (إختلاف)؛ بۆیە ئەگەر کەسێکی شارەزا سوننەتێك جێبەجێ نەکات، لەبەر ئەوەی پێی وابێت فەرموودەکە لاوازە، یان لەبەر ئەوەی فەرموودەکەی هەر پێ نەگەیشتووە، یان پێی وایە حوکمەکەی سڕاوەتەوە، ئەمانە هەمووی دروستە ودەبێت؛ بەڵام ئەگەر هەر بە کەللەڕەقی ولاساری یان بە مەزنەی عەقڵی خۆی بەگوێی نەکات وکاری پێ نەکات، ئەو کات با لەخۆی بترسێت؛ چونکە ئەو هەڕەشەیەی قورئان دەیگرێتەوە.

١- سورة النور: الآية (٦٣).

دووەم: (إختلاف) دەبێتە مایەی ئاسانکاری و فراوانی بابەتە فیقهییەکان، ئەوەتا دەبینین بۆچوونی جیاوازی زانایان لەسەر بابەتە فیقهییەکان بۆتە مایەی دەوڵەمەند کردنی کلتوری فیقهی ئیسلامی وجۆرێك لە کارئاسانی لەبابەتە فیقهیەکاندا دروست کردوە، کە موسوڵمانان دەتوانن بەپێی جیاوازی بارودۆخ وگوزەرانی ژیانیان لەو بۆچوونە جیاوازانە بەهرەمەند بن.

سێیەم: (إختلاف) هەمیشە لەو بابەتانەدا دروست دەبێت، کە بۆچوونی جیاواز هەڵدەگرێت، وجیاوازییەکە هەڵقوڵاوی لێکدانەوەی خودی دەقەکەیە، بەڵام (خلاف) تەنها دەمارگیرییە وهەڵقوڵاوی ناخی کەسەکانە نەك دەقە شەرعییەکە، بۆیە لە (إختلاف) دا بۆچوونە جیاوازەکان کاریگەریی خراپ لەسەر پەیوەندی کەسەکان دروست ناکەن؛ بەڵام لە (خلاف) دا چونکە مەبەستەکان بۆ خوا نین وئامانجیان دەرخستنی ڕاستی نییە، هەمیشە دەرەنجامەکەی خراپ دەشکێتەوە وشوێنەواری خراپ لەسەر دڵ ودەروونی کەسەکان بەجێ دەهێڵێت.

زاراوەی دووەم: الحوار:

وشەی (حوار) لە زمانی عەرەبیدا لە (حار) ەوە وەرگیراوە، کە بە واتای گەڕانەوە دێت[١]، بۆیە خوای گەورە کە باسی گومانی بەدی بێباوەڕانمان بۆ دەکات لە دونیا دەفەرموێت: ﴿إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ﴾[٢]. واتە: ئەو گومانی وایە کە ناگەڕێتەوە بۆ لای ئێمە.

پێغەمبەری خودایش ﷺ لە فەرموودەیەکدا دەفەرموێت: ﴿مَنْ دَعَا رَجُلاً بِالْكُفْرِ، أَوْ قَالَ: عَدُوَّ اللَّهِ، وَلَيْسَ كَذَلِكَ إِلاَّ حَارَ عَلَيْهِ﴾[٣]. واتە: هەر کەسێك تۆمەتی کوفری دایە پاڵ کەسێکی تر وپێی گووت: کافر، یان پێ گووت: دووژمنی خوا وئەو کەسە وانەبوو، وەشایەنی ئەو تۆمەتانە نەبوو، ئیللا کوفرەکە وتۆمەتەکە بۆ کەسەکە خۆی دەگەڕێتەوە وخۆی پێ کافر دەبێت.

١- إبن منظور (محمد بن مكرم)، لسان العرب، ج٤، دار صادر، بيروت، ط١، ص٢١٧.

٢- سورة الإنشقاق: الآية (١٤).

٣- مسلم، صحيح مسلم، ج١، كتاب (٢) الإيمان، باب (٢٩) بيان حال إيمان من رغب عن أبيه وهو يعلم، رقم الحديث (٢٢٦)، ص٥٧.

بەڵام وشەی (حوار) لە زاراوەدا بەواتای پەیڤین ودواندن وگفتوگۆ دێت. بۆ نموونە خوای گەورە لە سورەتی کەهفدا دەفەرموێت: ﴿قَالَ لَصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ﴾[(١)]. واتە: هاوڕێکەی گفتوگۆی لەگەڵ دەکرد وپێی گوت. لە سورەتی موجادەلەیشدا خوای گەورە کاتێك باسی ئەو ئافرەتە دەکات کە هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و سکاڵای لە مێردەکەی کرد لە بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا﴾[(٢)]. واتا: خوای گەورە گوێی لەپەیەڤین وگفتوگۆکەتان بوو.

کەواتە (حوار) یش کە بەواتای پەیڤین وگفتوگۆ دێت وهۆکارێکە بۆ بیرورا گۆڕینەوە بەشێوەیەکی هێمنانە وکارێکی باش وخوازراوە، بەمەرجێك سەرنەکێشێت بۆ توڕەبوون وڕقلێبوونەوە وپشێوی ولایەنەکانی گفتوگۆکە تەنها مەبەستیان دەرخستنی ڕووی ڕاستییەکان وڕەزامەندی خوای گەورە بێت وئامادەبن ڕاستییەکان قبوڵ بکەن هەرچۆن ولە هەر لایەکەوە بێت.

زاراوەی سێیەم: (الجدال):

وشەی (جدال) لە لەزمانی عەرەبیدا لە (جدل) ەوە وەرگیراوە و(جدل الحبل) بە دەزووەکانی گوریسێك دەگوترێت کاتێك بەیەکدا دەئاڵێن وتوند دەکرێن.

بەڵام لەزارەوەدا جدال بەگفتوگۆیەك دەگوترێت کەشێوازێکی توندی پێوە دیارە وهەریەك لە لایەنەکانی گفتوگۆکە ئەو پەڕی هەوڵ دەدات بۆ ئەوەی قسەی خۆی سەربخات وبەڵگەی ئەوی تر لە زەوی بدات. هەربۆیەیشە وشەی (جدال) لە زمانەوانییەوە بۆ ئەم شێوازی گفتوگۆیە بەکار هاتووە؛ چونکە قسە وبەڵگەی لایەنەکانی گفتوگۆکە وەکو دەزووی پەتەکە لێك دەئاڵێن ولێك توند دەبن.

سەبارەت بەحوکمی شەرعی ئەم شێوازە گفتوگۆ زبرەیش باشتر وایە بەشێوەیەکی گشتی مرۆڤی باوەڕدار خۆی لێ بپارێزێت؛ چونکە زۆر کات دەرەنجامەکانی باش نابێت؛ بەڵام ئەگەر کەسەکە ناچار بوو یان کەوتە ناو بابەتەکەوە، ئەو کات حوکمەکەی بەپێی

١- سورة الكهف: الآية (٣٤).

٢- سورة المجادلة: الآية (١).

مەبەستی کەسەکە دەگۆڕێت، ئەگەر مەبەستی تەنها سەرخستنی حەق وخستنە ڕووی بەڵگە شەرعییەکان بێت ولەو پێناوەدا تووشی ئەو حاڵەتە بووبێت، ئەوە کارەکەیان ڕێگە پێدراو وئاساییە، خۆ ئەگەریش مەبەستی سەرخستنی بۆچوونی خۆی وتەنها دەمارگیری بێت وپێی نەنگی بێت کە مل بەحەق بدات، ئەوە بەدڵنیاییەوە کارەکەی حەرامە وسەر دەکێشێت بۆ لەحەق لادان وتاوان.

لە قورئانی پیرۆزیشدا خوای بالأدەست باسی هەردوو شێوازەکەمان بۆ دەکات:

بۆ نموونە دەربارەی شێوازی یەکەم لەسورەتی موجادەلەدا باس لە گفتوگۆی ئەو ئافرەتە دەکات لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ ودەفەرموێت: ﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ﴾[1]. واتە: خوای گەورە گوێی لەقسەی ئەو ئافرەتە بوو کە سەبارەت بەهاوسەرەکەی گفتوگۆی لەگەڵ دەکردی وسکالأی لێ دەکرد. لە ئایەتێکی تردا بە پێغەمبەری خودا دەفەرموێت: ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾[2]. واتە: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ بە باشترین وجوانترین شێواز گفتوگۆ وقسەیان لەگەڵ بکە.

کەواتە: لەم دوو بابەتەدا چونکە مەبەستی (جدال)ە کە دەرخستنی ڕاستییە خوای گەورە ڕێگەی پێداوە.

بەڵام کە دێتە سەر شێوازی دووەم نەهی لە (مجادلة) دەکات وڕێگری لێ دەکات و وەك کارێکی خراپ پۆلێنی دەکات. بۆ نموونە سەبارەت بەگفتوگۆی بێباوەڕان وسوربوونیان لەسەر بەرنامە پووچەکانیان ودەمارگیرییان بۆ ناحەق دەفەرموێت: ﴿وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ﴾[3]. واتە: ئەوانەی بێباوەڕن گفتوگۆ ودەمەدەمێ بەناحەق دەکەن ودەیانەوێت حەقی پێ وەلابنێن.

لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿وَقَالُوا أَآلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلاً﴾[4]. واتە: بێباوەڕان دەیانگوت خواکانی ئێمە باشترە یان خواکەی تۆ، لەکاتێکدا خۆیان وەڵامی ڕاست دەزانن؛ بەڵام تەنها دەیانەوێت دەمەدەمێت لەگەڵ بکەن وقسەت پێ بەزۆران بدەن.

١- سورة المجادلة: الآية (١).
٢- سورة النحل: الآية (١٢٥).
٣- سورة الكهف: الآية (٥٦).
٤- سورة الزخرف: الآية (٥٨).

کەواتە (جدال) قۆناغێکی توندترە لە (حوار) وهەرکات (حوار) یێك گەیشتە قۆناغی (جدال) وزانیت بەرامبەرەکەت تووشی دەمارگیری بووە ومل نادات بەحەق کۆتایی بە گفتوگۆکەت بهێنە وبیخەرە کاتێکی تر ودڵی مەیەشێنە وئەوەی لەسەر تۆیە ئەوەیە ڕاستییەکەی بۆ ڕوون بکەیتەوە، نەك بەزۆر قەناعەتی پێ بکەیت، نەوەك خوا نەکردە لە ڕقی قسەکانی تۆ پەرچە کرداری خراپ بیگرێت وتەواو لەحەق لابدات.

زاراوەی چوارەم: (المناظرە):

ئەمیش شێوازێکی ترە لەشێوازەکانی گفتوگۆ کردن و (مناظرة) لە زمانی عەرەبیدا لەوشەی (نظر) واتا: تێ ڕامان وتێفکرین. یان (نظیر) واتا: هاوتا وبەرامبەرەوە وەرگیراوە[(١)].

لەزاراوەشدا وشەی (مناظرة) بە واتای: تێ ڕامان وقسەکردن وبەڵگە هێنانەوە دێت لەسەر شتیك بەمەبەستی گەیشتن بەڕاستی وسەرخستنی بۆچونێك بەسەر بۆچونێکی تردا، جا مەرج نییە (مناظرە) هەر لەنێوانی دوو کەسدا بێت؛ بەڵکو دەکرێت کەسەکە لە ناخی خۆیدا ئەو لێکدانەوە و تێ ڕامانە ئەنجام بدات[(٢)].

دیارە ئەم شێوازی گفتوگۆیەیش هەمان حوکمی (حوار) ی هەیە کە پێشتر باسمان کرد.

١- الطالقاني (إسماعيل ابن عباد بن العباس)، المحيط في اللغة، ج١٠، عالم الكتب، بيروت، ط١، ١٩٩٤، تحقيق: محمد حسن آل ياسين، ص٢٢. الأزهري (محمد بن أحمد)، تهذيب اللغة، ج١٤، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط١، ٢٠٠١، تحقيق: محمد عوض مرعب، ص٢٦٥.

٢- الجرجاني (علي بن محمد)، التعريفات، دار الكتاب العربي، بيروت،ط١، ١٩٨٥، تحقيق : إبراهيم الأبياري، ص٢٩٨.

زاراوەی پێنجەم: (المراء):

وشەی (مراء) لە زمانی عەرەبیدا بەچەند واتایەكی نزیك لەیەك بەكار دێت لەوانە:

-دەمەدەمێ ومجادەلە كردن: خوای گەورە لە قورئاندا دەربارەی ژمارەی یارانی ئەشكەوت دەفەرموێت: ﴿فَلا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِراً﴾[١]. واتە: موجادەلە ودەمەدەمێی لەسەر ژمارەیان مەكە وخۆتی پێوە خەریك مەكە. پێغەمبەری خودایش ﷺ لە فەرموودەیەكدا دەفەرموێت: {أَنَا زَعِيمٌ بِبَيْتٍ فِي رَبَضِ الْجَنَّةِ لِمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا}[٢]. واتە: من كەفیل وزامنی خانوویەك دەكەم لە كەنارەكانی بەهەشتدا بۆ هەركەسێك واز لە دەمەدەمێ بهێنێت ئەگەر لەسەر حەقیش بێت.

- بەدرۆخستنەوە وباوەڕ پێ نەكردن: خوای گەورە لە قورئاندا بەبێباوەڕان دەفەرموێت: ﴿أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى﴾[٣]. واتە: ئایا ئێوە باوەڕی پێ ناكەن وبەدرۆی دەخەنەوە لەسە ئەو شتانەی كەدەی بینێت وبۆتانی دەگێڕێتەوە.

- گومان ودوودڵی: خوای گەورە لە قورئاندا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى﴾[٤]. واتە: بەرامبەر بەكام لە بەخششەكانی خوای گەورە بەگومان ودوودڵیت.

لەزاراوەیشدا وشەی (مراء) بەگفتوگۆ وموجادەلەیەك دەگوترێت، كەئامانج تێیدا گەیشتن بەڕاستی نییە؛ بەڵكو ئامانجی كەسەكە خۆ دەرخستنە، یان شكاندنی كەسی بەرامبەرە، یان كات بەسەر بردن ودەمەدەمێ كردنە، بۆیە پێغەمبەری خودا ﷺ بەڵێنی ئەوە دەدات هەر كەس واز لەو جۆرە گفتوگۆیە بهێنێت خوای گەورە خانوویەكی لە بەهەشتدا پێ دەدات[٥].

بەشێوەیەكی گشتی وشەی (مراء) بەهەموو واتە ومەبەستەكانییەوە پەسەند نییە لەشەرعدا وباشتر وایە مرۆڤی موسوڵمان تا دەتوانێت خۆی لێ بپارێزێت.

١- سورة الكهف: الآية (٢٢).

٢- أبو داود، سنن أبي داود، ج٤، كتاب (٤٢) الأدب، باب (٨) في حسن الخلق، رقم الحديث (٤٨٠٢)، ص٤٠٠، وقال الألباني في تخريجه: حديث حسن.

٣- سورة النجم: الآية (١٢).

٤- سورة النجم: الآية (٥٥).

٥- الجرجاني، التعريفات، ص٢٦٦.

ئەمانە کۆمەڵێك زاراوەن پێویستە مرۆڤی موسوڵمان ئاگای لە واتا ومەبەستەکانیان بێت ولە سنووری شەرعدا بەکاریان بهێنێت وسوودیان لێ وەربگرێت وهەر کات ویستی لەگەڵ کەسێکی تر گفتوگۆ لەسەر بابەتێك بکات پێویستە بەر لەوەی دەست پێ بکات ڕەچاوی ئەم خاڵانە بکات:

- مەبەست ونیەتی خۆی تەواو بۆ خوای گەورە یەکلا بکاتەوە وتەنها مەبەستی ڕەزامەندی ئەو ودەرخستنی ڕاستی بێت.

- لەناخی خۆیدا پەیمان وبەڵێنی ئەوە بدات، کە حەق هەرچۆن بێت ولای هەر لایەك بێت بەسنگێکی فراوانەوە قبوڵی بکات.

- لە کاتی گفتوگۆدا ئەو پەڕی نەرم ونیان بێت وبەو پەڕی ڕێزەوەو زۆر هێمنانە بۆچوونەکانی خۆی بخاتە ڕوو.

باسی دووەم

جۆرەكانی جیاوازی

بەشێوەیەكی گشتی جیاوازی بیرورا دوو جۆری هەیە:

جۆری یەكەم: جیاوازی هەمەجۆری (تنوع):

لەم جۆرە جیاوازییەدا هەموو بۆچوونەكان دروستن وتەواوكاری یەكترن وهیچ بۆچوونێكیان لەوی تریان باشتر ولەپێشتر نییە ومرۆڤ هەر كامیان بكات دروستە وئاساییە ولەشەرعیشدا بەم جۆرە جیاوازییە دەگووترێت: جیاوازی ڕووكەش، یان جیاوازی زارەكی: نموونەی ئەم بەشەیش وەكو ڕێگەكانی خوێندنەوەی قورئان وەك: خوێندنەوەی حفص لە عاصیمەوە. یان وەڕش لە نافیعەوە. یان دوری لە عەبدوڵلای كوڕی عومەرەوە. یان بوززی لە ئیبن كەثیرەوە. ئەمانە وچەندین ڕێگەی تری قورئان خوێندنمان هەیە كە مرۆڤ بەهەركامیان بخوێنێت دروستە وهەمان پاداشتی دەستگیر دەبێت كە لە ڕێگەكانی تردا هەیە. عەبدوڵلای كوڕی مەسعود خوای لێ ڕازی بێت دەڵێت: گوێم لێبوو پیاوێك ئایەتێكی قورئانی دەخوێندەوە، من بەشێوازێكی تر لە پێغەمبەری خودام ﷺ بیستبوو دەیخوێندەوە، لەگەڵ پیاوەكە چووینە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وبۆم گێڕایەوە بۆ هاتووین، عەبدوڵلا دەڵێت: بە دەموچاوی پێغەمبەرەوە ﷺ دیار بوو كە پێی ناخۆش بوو فەرمووی: {كِلَاكُمَا مُحْسِنٌ، وَلَا تَخْتَلِفُوا، فَإِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ اخْتَلَفُوا فَهَلَكُوا}[1]. واتە: هەردووكتان ڕاست دەكەن وئەوەی هەردووكتان تەواوە وبا ناكۆكی نەكەوێتە نێوانتانەوە؛چونكە ئەوانەی پێش ئێوە بەهۆی ئەوەوە تیاچوون كە ناكۆكی كەوتە نێوانیانەوە.

عەبدوڵلای كوڕی عومەریش فەرموودەیكمان لەم بارەیەوە بۆ دەگێڕێتەوە ودەڵێت: كاتێك پێغەمبەری خوداﷺ لە غەزای خەندەق گەڕایەوە بە هاوەڵەكانی فەرموو: {لَا يُصَلِّيَنَّ

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٣، كتاب (٦٤) الأنبياء، باب (٥٢) ﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الكَهْفِ والرَّقِيمِ﴾، رقم الحديث (٣٢٨٩)، ص١٢٨٢.

أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ}. فَأَدْرَكَ بَعْضَهُمُ الْعَصْرُ فِي الطَّرِيقِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَا نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ نُصَلِّي، لَمْ يُرَدْ مِنَّا ذَلِكَ، فَذُكِرَ لِلنَّبِيِّ ﷺ {فَلَمْ يُعَنِّفْ وَاحِدًا مِنْهُمْ}[١]. واتە: باکەس لە بەنو قورەیظە[٢] نەبێت نوێژی عەسر نەکات، کۆمەڵێکیان فریا نەکەوتن بگەنە بەنی قورەیظە و لەڕێ بانگی عەسری لێدان، جیاوازی کەوتە نێوانیانەوە کە نوێژی عەسر بکەن یان نا، هەندێکیان گووتیان: هەتا نەگەینە بەنو قورەیظە نوێژی عەسر ناکەین. ئەوانی تریش گووتیان: ئێمە نوێژی خۆمان دەکەین وپێغەمبەری خودا ﷺ نەیفەرمووە لەکاتی خۆیدا نوێژەکەمان نەکەین، بەڵکو داوای ئەوەی لێ کردووین کە پەلە بکەین لە ڕۆیشتن وبەر لە نوێژی عەسر بگەینە ئەوێ، جا ئێمە ئێستا هەر دوا کەوتووین وکاتی نوێژی عەسریش هاتووە وئێمە نوێژی خۆمان دەکەین، دواتر کە گەڕانەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وکێشەکەیان بۆ گێڕایەوە، لەکەسیان تورە نەبوو وە هەردوو بۆچوونەکەی پێ پەسەند بوو.

لە فەرموودەیەکی تردا کە ئەنەسی کوڕی مالیك بۆمان دەگێڕێتەوە دەڵێت: {كُنَّا نُسَافِرُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يَعِبْ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ}[٣]. واتا: لەخزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ سەفەرمان دەکرد –هەندێکمان دەمانتوانی بەڕۆژوو دەبووین، هەندێکیشمان نەماندەتوانی بەڕۆژوو نەدەبووین- نە ئەوانەی بەڕۆژوو بوون ڕەخنەیان لەوانی تر دەگرت کە بۆ بەڕۆژوو نابن، نە ئەوانەیش کە بەڕۆژوو نەبوون ڕەخنەیان لەوانی تر نە دەگرت کە بۆ بەڕۆژوون[٤].

جا بۆیە ئەم جۆرە جیاوازییانە وهاوشێوەکانیان هیچ گرفتێکی شەرعییان تێدا نییە وگشت بۆچوونەکانی ڕاستن وهەر کەس بەهەر بۆچوونێکیان بکات دروستەو بەڵام دەبێت

١- البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (١٨) أبواب صلاة الخوف، باب (٥) باب صلاة الطالب والمطلوب راكبا وإيماء، رقم الحديث (٩٠٤)، ص٣٢١. مسلم، صحيح مسلم، ج٥، كتاب (٣٣) الجهاد والسير، باب (٢٣) من لزمه أمر فدخل عليه أمر آخر، رقم الحديث (٤٧٠١)، ص١٦٢، واللفظ للبخاري.

٢- ناوچەیەك بووە لە مەدینە یەهودەکانی هۆزی بەنی قورەیظە تێیدا نیشتەجێ بوون.

٣- البخاري، صحيح البخاري، ج٢، كتاب (٣٦) الصوم، باب (٣٦) لم يعب أصحاب النبي ﷺ بعضهم بعضا في الصوم والإفطار، رقم الحديث (١٨٤٥)، ص٦٨٧. مسلم، صحيح مسلم، ج٣، كتاب (١٤) الصيام، باب (١٥) جواز الصوم والفطر في شهر رمضان للمسافر، رقم الحديث (٢٦٧٦)، ص١٤٣، واللفظ للبخاري.

٤- ئەم فەرموودەیە لە وەڵامی پرسیارێکدا هاتووە دەربارەی حوکمی ڕۆژووی ڕەمەزان لەسەفەردا، وئەنەسی کوڕی مالیکیش بەو فەرموودەیە وەڵامیان دەداتەوە.

ئەوەیشمان لەیاد نەچێت كە ئەمیش ئەگەر بەشێوەیەكی شەرعی ودروست مامەڵەی لەگەڵ نەكرێت وكۆمەڵێك مەرجی بۆ دانەنرێت لەوانەیە شوێنەواری خراپی لێ بكەوێتەوە، بۆ نموونە:

- هەندێك لەخەڵكی دەگەڕێن بەشوێن ئەوەی كە كام بۆچوونی زانا لەهەموویان ئاسانتر بێت و لەبەرەژەوەندییان بێت وبەدڵی خۆیان بێت، كار بەو بۆچوونە دەكەن وحساب بۆ بۆچوونەكانی تر ناكەن، هەرچەند بەڵگەكانی بەهێز تریش بێت، ئەمەیش لەشەرعدا حەرامە وخاوەنەكەی تاوانبار دەبێت.

- هەندێك جار بۆچوونی حەق لەناو ئەو هەموو بۆچونە جیاوازانەدا ون دەبێت ودەفەوتێت. بەشێوازێك كە ئەوەندە بۆچوونی جیاواز لەسەر یەك بابەتی فیقهی دەبینیت وات لێ دێت سەرت لێ دەشێوێت ونازانیت كامیان حەقە وبەگوێی كامیان بكەیت باشە.

- هەندێك جار ئەم جیاوازییە بچوك ولاوەكیانە ئەوەندە زۆر دەبن وكەڵەكە دەبن سەر دەكێشن بۆ جیاوازی گەورە وپەرتكردنی یەكڕیزی موسوڵمانان ولاوازكردنیان، هەروەكو ئەو ڕاجیاییەی لە سەر بابەتە فیقهییەكان لە نێوان شوێنكەوتوانی قوتابخانە ئیسلامیەكاندا ڕوویانداوە لەسەردەمانی پێشوودا، وردە وردە زیادی كردوە تا سەری كێشاوە بۆ ئەوەی تەنانەت لەحەرەمی مەكیشدا لەدوای یەكەوە نوێژیان نەكردوە و ژن وژنخوازیشیان لەگەڵ یەك پێ جائیز ودروست نەبووە.

بۆیە پێویستە زۆر بەوردی وژیرانە مامەڵە لەگەڵ ئەم جیاوازیە فیقهیانەیشدا بكرێت بۆ ئەوەی شوێنەواری خراپیان لێ نەكەوێتەوە وبتوانرێت لەكات وشوێنی خۆیدا سوودیان لێ وەربگیرێت.

جۆری دووەم: جیاوازی دژ بە یەک (تضاد):

لەم جۆرەدا بەپێچەوانەی جۆری یەکەمەوە بۆچوونەکان تەواوکاری یەکتر نین؛ بەڵکو دژ دەوەستنەوە ویەکێك لەبۆچوونەکان دروستە وئەوانی تر هەڵەن، بەڵام ئەمەیش لەشەرعدا هەر ڕێگەی پێدراوە وحەرام نییە، بەمەرجێك بۆچونەکان هەڵقوڵاوی بەڵگە شەرعییەکان بن ودوور بن لەحەز وبەرژەوەندی ودەمارگیری وخاوەنەکەی هەموو هەوڵی خۆی خستبێتە کار بۆ گەیشتن بەڕاستی.

بەڵگەیش لەسەر شەرعیبوونی ئەم جۆرە جیاوازییە، ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرە ﷺ کە دەفەرموێت: {إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ}[١]. واتە: هەرکات دادوەر یان فەرمانڕەوا یان زانا بڕیارێکی دا ئەگەر بڕیارەکەی ڕاست و دروست بوو ئەوە دوو پاداشتی هەیە، پاداشتێکی بۆ ماندووبوونەکەی کە بەشوێن ڕاستییدا گەڕاوە، پاداشتێکیشی بۆ ئەوەی کە ڕاستی پێکاوە وبەخەڵکی گەیاندوە. ئەگەریش هەڵە بوو ئەوە یەك پاداشتی هەیە کە پاداشتی ماندووبوونەکەیەتی کە بەشوێن ڕاستییدا گەڕاوە.

کەواتە خوای گەورە لەسەر بۆچوونی هەڵەیش پاداشتی هەوڵ وماندووبوونی خەڵکی زانا دەداتەوە؛ بۆیە ناکرێت ئەگەر زانایەك هەڵەیەکیشی کرد، ئیتر خەڵکی لێی بکەنە هەرا وبکەونە غەیبەت کردن وقسە پێ گوتنی وبەیەکجاری هەموو بۆچوونەکانی تریشی بەچاوی کەم تەماشا بکەن، ئەم جۆرە ڕەوشتانە دوورن لەشەرعی خوای گەورەوە.

ئەمەیش واتای ئەوە ناگەیەنێت کەئێمە شوێن هەڵەکانیان بکەوین ولەهەڵەیشدا بەگوێیان بکەین، نەخێر بەڵکو لەهەڵەکانیاندا بەگوێیان ناکەین وبەپێی توانا بۆ خەڵکیشی ڕوون دەکەینەوە کە فلان بۆچوون بەپێی ئەم بەڵگانە هەڵەیە، بەڵام بەبێ غەیبەت کردن وناوزڕاندنی خاوەنەکەی.

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٦، كتاب (٩٩) الإعتصام بالكتاب والسنة، باب (٢١) أجر الحاكم إذا اجتهد فأصاب أو أخطأ، رقم الحديث (٦٩١٩)، ص٢٦٧٦. مسلم، صحيح مسلم، ج٥، كتاب (٣١) الأقضية، باب (٦) بيان أجر الحاكم إذا اجتهد فأصاب أو أخطأ رقم الحديث (٤٥٨٤)، ص١٣١، متفق عليه.

ئەگەر بەدرێژایی مێژوو سەرنجی بابەتە فیقهییەكان بدەین بابەتگەلێكی زۆر لەم جۆرە جیاوازییە لەنێوان هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ و شوێنكەوتوان وسەرجەم زانایانی ئوممەتی ئیسلامی بەدی دەكەین. كە لە ئەژماردە كردن نایەن.

هەر بۆیە ئەركی سەر شانی ئێمەی موسوڵمان ئەوەیە كە زۆر بەسنگێكی فراوان وبیرێكی كراوەوە مامەڵە لەگەڵ ئەم بۆچوونە جیاوازانەدا بكەین وكامەیان بەڵگەی بەهێز تر بوو بەگوێی ئەوەیان بكەین، جاهی هەركەس ولەهەركوێ بێت گرنگ نییە گرنگ ەیشتن بەڕاستییە، ئەوەیش كەبەڵگەكەی لاوازە ڕێزی تەواو لەخۆی وبۆچوونەكەی بگرین ودوعای خێری بۆی بكەین، كەخوای گەورە لەسەر ئەرك وماندوبوونەكەی پاداشتی خێری بداتەوە.

باسی سێیەم
هۆکارەکانی دروستبوونی ڕاجیایی

گرنگترینی ئەو هۆکارانەی کە سەر دەکێشن بۆ دروستبوونی ڕاجیایی بریتین لە:

یەکەم: خودی قورئانی پیرۆز خۆی کەسەرچاوەی یەکەمی تەشریع وحوکم لێ وەرگرتنە ئایەتەکانی بەگشتی (ظنی الدلالة) ن، واتە زیاتر لەیەك واتا ولێکدانەوە هەڵدەگرن ودەکرێت لەسەر یەك ئایەت چەند بۆچوونێك هەبێت وهەموو بۆچوونەکانیش دروست بن. جگە لەمە لە ئایەتەکانی قورئاندا (المحکم والمتشابە، المطلق والمقید، العام والخاص، الصریح والمؤول، الناسخ والمنسوخ) مان هەیە. زیاد لەمەیش شێوازی جیاوازی خوێندنەوەی دەقەکانمان هەیە، کە ئەمانە هەمووی هۆکارن بۆ دروست بوونی بۆچوونی جیاواز سەبارەت لێکدانەوەی دەقەکان وحوکم لێ وەرگرتنیان.

سەبارەت بە فەرموودەکانی پێغەمبەریش ﷺ ئەوانیش هەر بەهەمان شێوە زۆرێکیان واتا ولێکدانەوەی جیاواز هەڵدەگرن؛ چونکە ئەو فەرموودانە لە ڕێی هاوەڵان وشوێنکەوتوانی ئەوانەوە نەوە بە نەوە بەدەستی ئێمە گەیشتوون وتەنها هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ خوایان لێ ڕازی بێت ژمارەیان زیاتر لە (١١٤٠٠٠) کەس بووە، لەنێوانیاندا (١٨٠٠) هاوەڵیان فەرموودەیان لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوەتەوە وئەو فەرموودانەی کە لە ڕێی ئەوانەوە بەئێمە گەیشتوون زیاتر لە (٥٠٠٠٠) فەرموودەن وبە زیاتر لەیەك ملیۆن ڕێگە بە ئێمە گەیشتوون، کە هەندێکیان دروستن وکاریان پێ دەکرێت وهەندێکیان لاوازن وکاریان پێ ناکرێت. جا ئەگەر ئێمە (٥٠٠٠٠) فەرموودەمان هەبێت کە زۆرێکیان چەندین واتا ولێکدانەوە هەڵدەگرن ولە ڕێگەی (١٨٠٠) کەس کە ڕاستەوخۆ فەرموودەیان لە پێغەمبەرەوە گێڕاوەتەوە وبەیەك ملیۆن ڕێگە بەدەستمان گەیشتبێت، ئایا ئەمە بۆچوونی جیاواز دروست ناکات لە نێوانماندا؟! بەدڵنیاییەوە بەڵێ، کەواتە هۆکاری یەکەمی دروست بوونی بۆچوونی جیاواز لەنێوان موسوڵماناندا پەیوەندی بەخودی دەقەکانەوە هەیە.

دووەم: هۆكارێكی تری دروستبوونی بۆچوونی جیاواز لەنێوان زانایاندا پەیوەندی ڕاستەوخۆی بەسروشتی زمانی عەرەبییەوە هەیە كە زمانی هەردوو سەرچاوە سەرەكییەكەی شەریعەتی ئیسلامییە كە (قورئان وسوننەتە) وزمانی داڕشتنی سەرجەم دەقە شەرعییەكانە. ئەویش بەهۆی ئەوەی كەزمانی عەرەبی زۆر زمانێكی فراوان ودەوڵەمەندە و وشەكانی زۆر كات زیاتر لەواتا ولێكدانەوەیەك هەڵدەگرن وئەمەیش وا دەكات كە زانایان بۆ ڕاڤەكردنی ئەو دەقانە بۆچونی جیاوازیان لا دروست بێت.

من لێرەدا تەنها یەك نموونە باس دەكەم، ئەویش ئەو ئایەتەیە كە خوای گەورە شێوازی دەستنوێژگرتنی تێدا ڕوون دەكاتەوە ودەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ﴾[١]. واتە: ئەی گرۆهی باوەڕداران ئەگەر ویستتان نوێژ بكەن دەموچاوو ودەستەكانتان هەتا ئانیشكتان بشۆرن ودەستی تەڕ بهێنن بەسەر سەرتاندا، وقاچەكانتان هەتا قولەپێتان بشۆن.

جا با بزانین زانایان تەنها لەم ئایەتەدا چەند بۆچوونی جیاوازیان هەیە:

أ- سەبارەت بە پیتی (واو) كە لە نێوان بڕگەكانی ئایەتەكەدا بەكار هاتووە، هەندێك لە زانایان پێیان وایە كە بۆ ڕیزبەندی كردنی كارەكانە، هەندێكی تریش پێیان وایە كەتەنها بۆ كۆكردنەوەیانە، نەك ڕیزبەندی كردن، ئەوانەی كەپێیان وایە پیتی (واو) تەنها بۆ كۆكردنەوەی ئەو شتانەیە كە بەدوای یەكدا باس دەكرێن، پێیان وایە كە پێویست ناكات ئەو ئەندامانەی دەستنوێژ كە لە ئایەتەكەدا باس كراون بەو ڕیزبەندییە بشۆردرێت كە لە ئایەتەكەدا هاتووە، بەڵكو دەتوانیت پاش وپێشیان بخەیت، بۆ نموونە دەتوانیت قاچەكانت پێش دەستەكانت بشۆیت، یان پێش سەر تەڕ كردن بیانشۆیت، ئەوانەی تر كە پێیان وایە پیتی (واو) بۆ كۆكردنەوە وڕیزبەندی كردنە پێیان وایە كە پێویستە ئەندامەكانی دەستنوێژ بەو ڕیزبەندییە بشۆردرێت كە لە ئایەتەكەدا هاتووە، ئەگەر پاش وپێشی تێدا بكرێت دەستنوێژەكە بەتاڵ دەكاتەوە.

١- سورة المائدة: الآية (٦).

ب- سەبارەت بە پیتی (إلى) کە دەفەرموێت: ﴿وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ﴾. زانایان لێکدانەوەی جیاوازیان هەیە لەسەر ئەوەی کە کاتێك پیتی (إلى) بەکار دێت، ئایا ئەوەی پاش ئەو پیتە باس دەکرێت هەمان حوکمی ئەو شتەی هەیە کە پێش (إلى) باس کراوە، یان حوکمەکەیان جیاوازە، هەندێك پێیان وایە هەمان حوکمی هەیە وهەندێکی تر پێیان وایە کە حوکمەکەیان جیاوازە، کەواتە: ئەوانەی دەڵێت ئەوەی پاش پیتی (إلى) باس دەکرێت، هەمان حوکمی ئەوەی پێشوی هەیە، پێیان وایە شۆردنی ئانیشك هەمان حوکمی شۆردنی دەستی هەیە وپێویستە بەتەواوی بشۆردرێت، ئەوانەیش کە پێیان وایە حوکمەکەیان جیاوازە پێیان وایە کە شۆردنی ئانیشك پێویست ناکات وئایەتەکە دەفەرمووێت هەتا ئانیشکتان بشۆن وئەوەی کە ئانیشکە ناچێتە حوکمی ئایەتەکەوە.

هەمان جیاوازی لەسەر برگەی ﴿وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾. و حوکمی شۆردنی قولەپێ دووبارە دەبێتەوە.

ت- سەبارەت بە پیتی (ب) کە دەفەرموێت: ﴿وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ﴾. زانایان بۆچوونی جیاوازیان هەیە کە ئایا ئەم پیتە لێرەدا زیادەیە، یان بۆ هەندێك بەکار دێت، ئەوانەی کە پێیان وایە زیادەیە دەڵێن پێیوستە هەموو سەر تەڕ بکرێت ومەسح بکرێت، ئەوانەیشی کە پێیان وایە بۆ هەندێکە دەڵێن: ئەگەر یەك بەشی سەر تەڕ بکرێت دروستە وپێویست ناکات هەمووی تەڕ بکرێت.

ث- سەبارەت بە وشەی ﴿وَأَرْجُلَكُمْ﴾. یش زانایان بۆچوونیان جیاوازە لەسەر ئەوەی کە ئایا حوکمەکەی دەگەڕێتەوە سەر ﴿بِرُؤُوسِكُمْ﴾. وقاچیش وەکو سەر تەنها دەستی تەڕی بەسەردا دەهێنرێت، یانیش دەگەڕێتەوە سەر ﴿وجُوهَكُمْ﴾. وپێویستە بشۆردرێت.

هەموو ئەم لێکدانەوانەی باسیشمان کرد لەزمانی عەرەبیدا دروستن وهیچیان هەڵە نین وهەموویشیان کاریگەری دەکەنە سەر حوکمە شەرعییەکان وبەشێوەیەك لەشێوەکان گۆڕانکاری تێدا دروست دەکەن.

سێیەم: هۆکارێکی تر کە هەر پەیوەندی بەخودی دەقەکانەوە هەیە ئەوەیە کە ئەو دەقانە بە قورئان وسونەتیشەوە لەسەردەمێکی دیاریکراودا هاتونەتە خوارەوە یان گوتراون وکاریان پێ کراوە کە ماوەکەی لە (٢٣) ساڵ تێپەڕ ناکات، ئەمە لەکاتێکدا کە ژیانی

كۆمەڵگەكان و پێداویستی و كێشەكانیان بەردەوام لەفراوانبوون وزیادبووندایە و ئەمەیش وا دەكات كە بەردەوام پێویستمان بە حوكمی تازە بێت بۆ ئەو بابەت گەلە نوێیەی كە حوكمەكانیان ڕاستەوخۆ لەدەقەكاندا نەهاتوون وپێویستە زانایان لە ژێر ڕۆشنایی بنەما گشتییەكانی شەریعەتدا حوكمی تازە وشیاویان بۆ دابڕێژن، زانایانیش مرۆڤی ئاسایین و بێگومان لەسەر چارەسەری ئەو كێشانە جیاوازی دەكەوێتە نێوان بۆچوونەكانیانەوە.

چوارەم: هۆكارێكی تری دروستبوونی بۆچوونی جیاواز ئەوەیە كە هاوەڵەكانی پێغەمبەرﷺخوایان لێ ڕازی بێت نەیاندەتوانی هەمیشە لەخزمەتیدا بن وهەرچی دەفەرمویێت وەری بگرن وفێری ببن، بۆیە زۆر جار كە فەرموودەیەكی فەرمووە تەنها چەند هاوەڵێكی كەمی لەخزمەتیدا بوون ولەبەریان كردوە و فەرموودەكە لای ئەوان ماوەتەوە وئەوانی تر لێی بێ ئاگا بوون و بۆنەیەكی وایش نەهاتۆتە پێش تا باسی بكەن و ڕوونكردنەوەی لەسەر بدەن، بۆ نموونە:

دەگێڕنەوە پاش وەفاتی پێغەمبەر ﷺ جارێكیان نەنكێك دێتە خزمەتی ئەبوبەكر وداوای بەشە میراتی لێ دەكات، ئەویش لەوەڵامدا پێی دەفەرمویێت: نە لەقورئان ونەلە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ ئاماژە بەبەشە میراتی نەنك نەكراوە وهیچی بۆ دیاری نەكراوە، بەڵام تەواو لەوەڵامەكەی خۆی دڵنیا نەبوو، بۆیە گوتی پرسیاریشت بۆ دەكەم ودواتر كە پرسیاری كرد موغیرەی كوڕەی شوعبە وموحەممەدی كوڕی مەسلەمە گوتیان: ئێمە بینیومانە پێغەمبەری خودا ﷺ لەكاتی نەبوونی دایكدا یەك لەسەر شەشی داوەتە نەنك، دواتر ئەبو بەكر كە ئەوەی بیست لە بۆچوونەكەی خۆی پەشیمان بۆوە ویەك لەسەر شەشی پێدا ﷺ.

هەروەها دەگێڕنەوە كە لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی پێشەوا عومەردا پیاوێك دەكوژرێت وخێزانەكەی دێتە خزمەت پێشەوا عومەر و داوای بەشە میراتی خۆی لەخوێنی هاوسەرەكەی دەكات، ئەویش پێی وادەبێت، كە خوێنەكەی بەسەر بنەماڵەكەیدا دابەش دەكرێت وهیچی نادرێت بەخێزانەكەی، تا ضەححاكی كوڕی سوفیان پێی دەڵێت: من كاتی

خۆی پێغەمبەری خودا ﷺ نامەیەکی بۆ ناردم تا لە خوێنی ئەشیەمی ضەبابی بەشە میراتی خێزانەکەی بدەم وئەوجا پێشەوا عومەر بەشی ئافرەتەکەی دا[١].

پێشەوا عوسمانیش پێی وابووە کە ئافرەت ئەگەر هاوسەرەکەی مرد دەبێت یەکسەر ماڵی هاوسەری بەجێ بهێڵێت وبڕواتەوە ماڵی کەس وکاری ولەوێ سوڕی مانگانە وعیددەی تەواو بکات، تا فورەیعەی کچی مالیك پێی دەڵێت: من کە هاوسەرەکەم مرد پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرمووم: لەماڵەکەی خۆتدا بمێنەرەوە تا سوڕی مانگانەکەت تەواو دەبێت[٢].

پێشەوا عەلی وعەبدوڵلای کوڕی عەبباسیش پێیان وابووە کە ئافرەت ئەگەر سکی هەبوو مێردەکەی مرد، ئەو کات کام عیددەیەیان درێژ تر بوو لەنێوان دانانی سکەکەی وچوار مانگ ودەڕۆژدا ئەوەیانی بۆ ئەژمار دەکرێت، تا دواتر بیستیان کە سوبەیعەی ئەسلەمییە پاش وەفاتی هاوسەرەکەی بەچەند ڕۆژێك هاتۆتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وداوای ئەوەی لێ کردوە کە مۆڵەتی بدات شوو بکاتەوە ئەویش مۆڵەتی داوە وشووی کردۆتەوە[٣].

ئەمانە وچەندین بەڵگەی تر لەسەر ئەم بابەتە هەیە؛ بەڵام من تەنها ئەو چوارەم باس کرد کە بەسەر هەر چوار جێنشینی پێغەمبەردا ﷺ خوایان لێ ڕازی بێت تێپەڕیوە تا بزانین وتێبگەین کە ئەگەر ئەوان لەگەڵ ئەوەی کە لە هەموو کەس زیاتر نزیك بوون لە پێغەمبەری خواداوە ﷺ ولەهەموو کەس زیاتریش لەخزمەتیدا بوون، سەرەڕای ئەوەیش فەرموودە هەبووە نەیانبیستووە، جا ئەگە رئەوان شتی وایان بەسەردا تێپەڕی بێت، ئەوە بەدڵنیاییەوە زانایانی تر شتی زۆر زیاتریان بەسەردا تێپەڕیوە کە هەر نەیانبیستوە و پێیان نەگەیشتووە.

١- أبو داود، سنن أبي داود، ج٣، كتاب (١٩) الفرائض، باب (١٨) في المراة ترث من دية زوجها، رقم الحديث (٢٩٢٩)، ص٩٠، والحديث صححه الألباني.

٢- أبو داود، سنن أبي داود، ج٢، كتاب (١٣) الطلاق، باب (٤٤) في المتوفى عنها تنتقل، رقم الحديث (٢٣٠٢)، ص٢٥٩، والحديث صححه الألباني.

٣- البخاري، صحيح البخاري، ج٥، كتاب (٧١) الطلاق، باب (٣٧) ﴿وَأُوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾. سورة الطلاق: الآية (٤). رقم الحديث (٥٠١٤)، ص٢٠٣٨. مسلم، صحيح مسلم، ج٤، كتاب (١٩) الطلاق، باب (٨) إنقضاء عدة المتوفى عنها زوجها وغيرها بوضع الحمل، رقم الحديث (٣٧٩٦)، ص٢٠١.

جا بیهێنە پێش چاوی خۆت ئەگەر ئەوان ئەو کات کە ئەو بۆچوونانەیان بۆ دروست بوو دوور بوونایە لەمەدینە وکەس نەبوایە فەرموودەکانی پێغەمبەریان ﷺ پێ بگەیەنێت ئەو کات بۆچوونەکانی ئەوان دەبوو بە بەڵگە وبەهەزاران زانا بەگوێیان دەکرد وکاریان پێ دەکرد، بۆچوونی هەندێك لە زانایانش لەم جۆرە بووە ولەبەر ئەوە بووە کە ئاگایان لەدەقە شەرعییەکان نەبووە و هەریەك لە بەر نەبوونی دەق مێشکی خۆی خستۆتە کار وهەر یەکەیان بەشێوەیەك حوکمیان کردوە و بەو هۆیەیشەوە بۆچوونی جیاوازیان لە نێواندا دروست بووە.

هەر بۆیە ئەو بۆچونانە لە ئێستادا و پاش ڕوونبوونەوەی دەقە شەرعییەکان نابنە بەڵگە بەدەست هیچ کەسەوە؛ بەڵام بۆ کاتی خۆی لەنەبوونی دەقدا دەکرێت کاریان پێ کرابێت.

پێنجەم: هۆکارێکی تر کە کاریگەری لەسەر دروستبوونی بۆچوونی جیاواز لە نێوان موسوڵمانان هەبووە ئەوە بووە کە لەپاش کۆچی دوایی پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەمەبەستی بڵاو کردنەوەی پەیامی پیرۆزی ئیسلام بەناوچە جیاوازەکانی جیهانی ئیسلامیدا بڵاوبوونەتەوە وئاگایان لەیەکتر نەماوە وهەر یەك لەو ناوچانەیش کە تازە هاتونەتە ناو سنووری ئیسلامەوە کێشە وپێداویستی تایبەتی خۆیان هەبووە وپێویستییان بەچارەسەری شەرعی هەبووە وئەو کاتیش ئامێر وهۆکارەکانی پەیوەندی کردن زۆر ئاسان نەبووە بۆیە هەر کات کێشەیەك ڕووی دابێت ودەقی ڕاستەوخۆی لەسەر نەبووبێت، ئەو کات بەناچاری خۆیان بەپێی ئەو زانستەی هەیان بووە ئیجتهادیان کردوە وکاریان کردوە وئەمەیش جیاوازی بیر وڕای لێ کەوتۆتەوە وچەندین قوتابخانەی فیکری وفیقهی جیاوازی لەسەر دروست بووە.

شەشەم: هۆکارێکی تری دروستی بوونی بۆچوونی جیاواز دەربارەی پرسە شەرعییەکان بۆ نەبوونی دەق دەگەڕێتەوە، چونکە ئێمە دەزانین بابەتگەلێکی زۆر هەن هیچ دەقێکی شەرعییان لەسەر نەهاتووە یەکلایان بکاتەوە؛ بۆیە کاتێك کێشەیەك لەسە یەکێك لەو بابەتانە دێتە ئاراوە و ودەقێکی شەرعییمان لەبەر دەستدا نەبێت یەکلای

بکاتەوە، ئەو کات زانایان هەر یەك لەشوێنی خۆی وبەپێی بۆچوونی خۆی لێکدانەوەی بۆ دەکات وئەمەیش بەدڵنیاییەوە ڕاجیایی لێ دەکەوێتەوە.

حەوتەم: هەندێك جاریش دروستبوونی ڕاجیاییەکە بەهۆی نەبوونی دەقەوە نەبووە، بەڵکو بەهۆی ئەوەوە بووە کە هەندێك لە زانایان قسەیان لەسەر دەقەکە هەبووە و بەلایانەوە خودی دەقەکە خۆی یان ئەو کەسەی گێڕاویەتییەوە جێی متمانە نەبووە؛ هەر بۆیە کاریان بەدەقەکە نەکردوە وئەمەیش بۆچوونی جیاوازی لێکەوتۆتەوە.

بۆ نموونە کاتێك فاتیمەی کچی قەیس لەلایەن هاوسەرەکەیەوە بۆ جاری سێیەم تەڵاق دەدرێت، هاوسەرەکەی بە بریکارەکەیدا هەندێك دانەوێڵەی بۆ ڕەوانە دەکات لەبری خەرجی ماوەی عیددەکەی، ئافرەتەکەش شتەکە بەکەم دەزانێت و وەری ناگرێت وکێشەکەیان دەبەنە بەردەم پێغەمبەری خودا ﷺ وئەویش ئاگاداریان دەکاتەوە کە هیچ خەرجییەکی فاتیمە ناکەوێتە سەر هاوسەرەکەی چونکە تەڵاقەکە پەیوەندییە خێزانییەکەیانی هەڵوەشاندۆتەوە، دیارە پێشەوا عومەر ئەم فەرموودەیەی نەبیستووە وکاتێکیش پێی دەگات کاری پێ ناکات ودەفەرموێت: ئێمە چۆن واز لە قورئان وفەرموودەی خوا دەهێنین[١] بۆ قسەی ئافرەتێك کە نازانین فەرموودەکەی پێغەمبەری ﷺ وەکو خۆی لەبەر کردوە ولەیادە یان لەبیری چۆتەوە وبەهەڵە تێگەیشتووە، دەبێت خەرجی ماوەی عیددە و شوێنی نیشتەجێبوونیشی بۆ ئامادە بکرێت[٢].

کەواتە لێرەدا ئەم بۆچوونە جیاوازەی پێشەوا عومەر بەهۆی نەبوونی دەقەوە نەبووە، بەڵکو بەهۆی ئەوەوە بووە کە متمانەی بە قسەی ئافرەتەکە نەبووە کە فەرموودەکەی گێڕاوەتەوە و وپێی وابووە کە لەوانەیە بەهەڵە تێگەیشتبێت یان بیری چووبێتەوە.

بەڵام زۆرینەی زانایان وهاوەڵانی پێغەمبەریش خوایان لێ ڕازی بێت کاریان بەو فەرموودەیە کردوە وڕەتیان نەکردۆتەوە.

١- دیارە مەبەستی ئەو ئایەتەیە کە خوای گەورە دەربارەی مافی ئافرەتانی تەڵاق دراو دەفەرموێت: ﴿لاَ تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلاَ يَخْرُجْنَ إِلاَّ أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ﴾. سورة الطلاق: الآية (١).

٢- مسلم، صحيح مسلم، ج٤، كتاب (١٩) الطلاق، باب (٦) المطلقة ثلاثا لا نفقة لها، رقم الحديث (٣٧٨٣)، ص١٩٨.

یان بۆ نموونە نوێژی (صلات التسبیح) کە بەردەوام لە ڕەمەزاناندا مشت ومڕێکی زۆری لەسەر دروست دەبێت کە ئایا سوننەتە یان نا، هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەو فەرموودانەی لە بارەیەوە هاتوون هەندێك لە زانایان بە دروستی لە قەڵەم دەدەن وپێیان وایە دەگەنە پلەی (حسن) وتەنانەت ئەگەر لاوازیش بن مادەم پەیەوەندی بەکردەوەی چاکەوە هەیە کاری پێ دەکرێت، هەندێکی تریش پێیان وایە کە فەرموودەکان لاوازن وڕەتی دەکەنەوە وکاری پێ ناکەن.

تەنانەت زۆرێك لە زانا حیجازییەکان پێیان وایە کە هەر فەرموودەیەك خەڵکی عێراق یان شام بیگێڕنەوە وفەرموودەکە لە ناوچەی حیجازدا باو نەبێت، ئەو فەرموودەیە کاری پێ ناکرێت و لەو بارەیەوە گوتویانە: (أَنْزِّلُوا أَحَادِيثَ أَهْلِ الْعِرَاقِ بِمَنْزِلَةِ أَحَادِيثِ أَهْلِ الْكِتَابِ، لَا تُصَدِّقُوهُمْ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ)[١]. واتە: ئەو فەرموودانەی کە عێراقییەکان دەیگێڕنەوە وەك ئەو قسانە سەیر بکەن کە ئەهلی کیتاب دەیگێڕنەوە وباسی دەکەن، نە باوەڕیان پێ بکەن نەبەدرۆیان بخەنەوە.

ئەم قسەیەیش دەرئەنجامی بە سوك سەیرکردنی خەڵکی ئەو ناوچانە نەبووە، بەڵکو بەهۆی ئەوەوە بووە کە خەڵکی حیجاز زانا تر بوون وهەموو فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ لەو ناوچانە بڵاو بوون وخەڵکی عێراق وشامیش لەو سەردەمانەدا کێشە وگرفتیان لەگەڵ یەکتر هەبووە وهەریەك لەهەوڵی ناوزڕاندنی ئەوی تردا بووە وهەندێك جار خەڵکانی بێ ویژدان بۆ بەدەست هێنانی بەرژەوەندی سیاسی یان دارایی فەرموودەیان دژی یەك هەڵبەستووە؛ ئەمەیش هەندێك لە زانایانی گەیاندۆتە ئەو قەناعەتەی کە هەر فەرموودەیەك لەلای زانایانی حیجاز نەناسراو بێت ولە لای خەڵکی عێراق یان شام باو بێت، ئەو فەرموودەیە جێی متمانە نابێت.

هەشتەم: لەبیرچوونەوەی زانایان بۆ هەندێك لەو دەقانەی کەپێشتر خۆیان گێڕاویانەتەوە وکاریان پێ کردوە، ئەمەیش هۆکارێکی تری دروستبونی بۆچوونی جیاواز بووە لەنێوانیاندا، چونکە زانایانیش وەکو هەموو خەڵکانی تر مرۆڤی ئاسایین وئاساییشە

---

١ - إبن تيمية، رفع الملام عن الأئمة الأعلام، ج١، طبع ونشر: الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد، الرياض، ط١٩٨٣، ص٢١.

کە تووشی حاڵەتی لەبیرچوونەوە یان هەڵە کردن بن، بەتایەبتییش ئەگەر ماوەیەکی زۆر بەسەر ئەو ڕووداوەدا تێپەڕ بووبێت کە دەقەکەیان لەسەر بیستوە.

بۆ نموونە عەمماری کوڕی یاسر جارێکیان لەسەفەرێکدا لە خزمەت پێشەوا عومەردا دەبێت وشەوێکیان هەردووکیان تووشی لەشگرانی دەبن، کە هەڵدەستن پێشەوا عومەر دەفەرموێت: من نوێژ ناکەم هەتا ئاوم دەست نەکەوێت، بەڵام عەمماری کوڕی یاسر دەچێت خۆی لەخۆڵ وەردەدات وهەموو گیانی خۆی تۆزاوی دەکات ونوێژەکەی دەکات، کە دەگەڕێنەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و ڕووداوەکەی بۆ باس دەکەن، پێغەمبەری خودا ﷺ بە عەممار دەفەرموێت: {إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ وَاحِدَةً}[١]. واتە: - پێویستی نەدەکرد هەموو لەشت تۆزاوی بکەیت- ئەوەندەت بەس بوو کە ئاوا بکەیت: - یەك جار دەستی دا بە زەویەکەدا- وهێنای بەدەموچاو ودەستیدا.

پاشان وپاش ماوەیەکی زۆر لە ڕوودانی ئەم ڕوداوە کە بەسەر پێشەوا عومەر خۆیدا هاتووە ولەسەردەمی فەرمانڕەوایی خۆیدا پیاوێك دێتە خزمەتی ولێی دەپرسێت ئەی پێشەوای موسوڵمانان ئەگەر کەسێك تووشی حاڵەتی لەشگرانی بێت وهیچ ئاوی دەست نەکەوێت چی بکات باشە؟ پێشەوا عومەر لەوەڵامدا پێی دەڵێت: هەتا ئاوی دەست نەکەوێت نوێژ ناکات. دیارە عەمماری کوڕی یاسر لەوێ دەبێت ودەڵێت: ئەی پێشەوای موسوڵمانان بەبیرت نایە کە من وتۆ ڕووداوێکی وامان بەسەر هات ودواتر پێغەمبەری خودا ﷺ وای پێ فەرمووین. پێشەوا عومەر قسەکەی عەمماری پێ سەیر دەبێت ودەڵێت: عەممار لەخوا بترسە کەی شتی وا ڕوویداوە؟. ئەویش دەڵێت: ئەگەر دەتەوێت باسی ناکەم ونایگێڕمەوە. ئەویش پێی دەڵێت: نا بەس خۆت سەر پشك بکە لەوەی کە ئەگەر دڵنیاییت باسی بکە، ئەگەریش نا باسی مەکە ووازی لێ بهێنە.

لەم ڕووداوەوە بۆمان دەردەکەوێت کە هەندێك جار ڕێی تێ دەچێت زانایانی پایەبەرزی هاوشێوەی پێشەوا عومەریش تووشی لەبیر چوونەوە ببن وبەو هۆیەیشەوە بۆچوونی جیاوازیان لەسەر دەقە شەرعییەکان بۆ دروست بێت.

---

١ - البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (٧) التيمم، باب (٣) المتيمم هل ينفخ فيهما، رقم الحديث (٣٣١)، ص١٢٩.

نۆیەم: هۆكارێكی تری دروستبوونی بۆچوونی جیاواز لە نێوان زانایاندا بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە ئەو كەسەی فەرموودەكەی گێڕاوەتەوە فەرموودەكەی وەكو خۆی نەبیستووە یان لەبەر نەكردووە وبەكەم وكورتی گێڕاویەتییەوە وئەو كەم وكورتییەیش واتای دەقەكەی گۆڕیوە جیاوزای لەنێوان زنایاندا دروست كردوە.

بۆ نموونە: ئەبو هورەیرە لەفەرموودەیەكدا بۆمان دەگێڕێتەوە ودەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: {لاَ عَدْوَى، وَلاَ طِيَرَةَ، وَإِنَّمَا الشُّؤْمُ فِي ثَلاَثَةٍ: الْمَرْأَةِ، وَالْفَرَسِ، وَالدَّارِ}[١]. واتە هیچ نەخۆشی و پەتایەك لە كەسێكەوە نا گوازرێتەوە بۆ كەسێكی تر، وە هیچ شتێك نابێتە مایەی نەگبەتی و بەدبەختی مرۆڤ، وە نەگبەتی و شومی تەنها لە سێ شت داهەیە: لە ئافرەت و ئەسپ و خانوودا. لە ڕیوایەتێكی تری فەرموودەكەدا هاتووە كە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: {إِنْ كَانَ الشُّؤْمُ فِي شَيْءٍ، فَفِي الْفَرَسِ، وَالْمَسْكَنِ، وَالْمَرْأَةِ}[٢]. واتە: ئەگەر نەگبەتی و شومی لە شتێكدا هەبێت، ئەوە لە ئەسپ و لە خانوو و لە ئافرەتدایە.

دیارە ئەم فەرموودەیە یەكێكە لەو فەرموودانەی كە دایكی باوەڕداران خاتوو عائیشە خوای لێ ڕازی بێت بە توندی ڕەخنەی لە شێوازی گێرانەوەكەی گرتوە و تێیدا گلەیی لە ئەبو هورەیرە كردوە كەفەرموودەكەی بەو شێوەیە گێراوەتەوە، لەم بارەیەوە پێشەوا ئەحمەد دەقێكمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێت: (أَنَّ رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِي عَامِرٍ دَخَلاَ عَلَى عَائِشَةَ فَقَالاَ: إِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: الطِّيَرَةُ فِي الْفَرَسِ، وَالْمَرْأَةِ، وَالدَّارِ، فَغَضِبَتْ غَضَبًا شَدِيدًا، وَقَالَتْ: (مَا قَالَهُ). وَإِنَّمَا قَالَ: {إِنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا يَتَطَيَّرُونَ مِنْ ذَلِكَ}[٣]. واتە: دوو پیاو لە بەنی عامر چوونە لای خاتوو عائیشە ڕەزای خوای لێ بێت و گوتیان: ئەبو هورەیرە ئەڵێت: كە ئەسپ و ئافرەت و خانوو دەكرێت ببنە مایەی بەدبەختی و شومی بۆ مرۆڤ. خاتوو عائیشە ڕەزای خوای لێ بێت، كە گوێی لەمە بوو زۆر تورە بوو گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ شتی وای نەفەرمووە، بەڵكو

---

١ - البخاري، صحيح البخاري، ج٥، كتاب (٧٩) الطب، باب (٤٢) الطيرة، الحديث (٥٤٢١)، ص٢١٧١. مسلم، صحيح مسلم، ج٧، كتاب (٤٠) السلام، باب (٣٤) الطيرة والفأل وما يكون فيه الشؤم، الحديث (٥٩٣٨)، ص٣٤.

٢ - البخاري، صحيح البخاري، ج٥، كتاب (٧٠) النكاح، باب (١٨) ما يتقى من شؤم المرأة، رقم الحديث (٤٨٠٦)، ص١٩٥٩. مسلم، صحيح مسلم، ج٧، كتاب (٤٠) السلام، باب (٣٤) الطيرة والفأل وما يكون فيه الشؤم، رقم الحديث (٥٩٣٨)، ص٣٤.

٣ - الإمام أحمد، المسند، ج٤٢، الحديث (٢٥١٦٨)، ص٨٨.

فەرموویەتی: خەڵکی لە سەردەمی نەفامیدا ئەم شتانەیان بە مایەی بەدبەختی وشومی سەیر دەکرد.

لە فەرموودەیەکی تردا کە هەر ئەبو هورەیرە بۆمان دەگێڕێتەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: {لَأَنْ يَمْتَلِئَ جَوْفُ رَجُلٍ قَيْحًا يَرِيهِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَمْتَلِئَ شِعْرًا}[(١)]. واتە: ئەگەر گەرووی کەسێك پڕ بێت لە کێم وپیسی ودایبڕزێنێت باشترە وتاوانەکەی لەوە کەمترە کە پڕبێت لە شیعر و هۆنراوە. کاتێك ئەم فەرموودەیە دەگاتەوە بەخاتوو عائیشە خوای لێ ڕازی بێت، بەهەمان شێوەی فەرموودەی پێشوو ڕەخنە لە شێوازی گێڕانەوەکەی ئەبو هورەیرە دەگرێت ودەفەرموێت: ئەبو هورەیرە سەرەتای فەرموودەکەی لەبەر کردوە وکۆتاییەکەی لەبیر کردوە؛ چونکە کاتی خۆی شاعیرە بێباوەڕەکانی قورەیش جوێن وقسەی ناشیرینیان بە پێغەمبەر ﷺ دەدا، ئەویش دەربارەی ئەوان ئەو فەرموودەیەی فەرموو، بەڵگەی ڕاستی بۆچوونەکەی خاتوو عائیشەیش ئەوەیە کە پێغەمبەری خودا ﷺ خۆی لەفەرموودەیەکی تردا ستایشی شیعر دەکات ولەبارەیەوە دەفەرموێت: {إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً}[(٢)]. واتە: هەندێك لە شیعر پەند وئامۆژگاری تێدایە. جا ئایا دەکرێت لەلایەك پێغەمبەری خودا ﷺ بەو شێوەیە باسی شیعر بکات ولەلایەکی تریشەوە ئاوها ستایشی بکات؟! بەدڵنیاییەوە نەخێر کەواتە ئەوەی شیعر حەرام دەکات بابەت و ناوەڕۆکی شیعرەکەیە نەك خودی شیعرەکە خۆی.

نموونەیەکی تری ئەم بابەتە ئەو فەرموودەیەیە کە عەبدوڵلای کوڕی عومەر خوایان لێ ڕازی بێت ڕیوایەتی دەکات ودەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: {إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ}. واتە: مردوو بەگریانی کەس وکارەکەی بەسەریدا سزا دەدرێت. خاتوو عائیشە خوای لێ ڕازی بێت کە گوێی لەم قسەیەی عەبدوڵلا دەبێت ڕەخنەی لێ دەگرێت ودەڵێت نەخێر پێغەمبەری خوداﷺ وای نەفەرمووە بەڵکو جارێکیان بەلای گۆڕی

---

١ - البخاري، صحيح البخاري، ج٥، كتاب (٨١) الأدب، باب (٩٢) ما يكره أن يكون الغالب على الإنسان الشعر حتى يصده عن ذكر الله والعلم والقرآن، رقم الحديث (٥٨٠٢)، ص٢٢٧٩. مسلم، صحيح مسلم، ج٧، كتاب (٤٢) الشعر، باب (١) ، رقم الحديث (٦٠٣١)، ص٥٠.

٢- إبن ماجة، سنن إبن ماجة، ج٢، كتاب (٣٣) الأدب، باب (٤١) الشعر، رقم الحديث (٣٧٥٥)، ص١٢٣٥، صححه الألباني.

جولەکیەکدا تێپەڕی و بینی کەس و کارەکەی بەکوڵ بۆی دەگرین وشینی بۆ دەکەن، ئەویش فەرمووی: {وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَيُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِذَنْبِهِ}[١]. واتە: بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئەوانە ئێستا ئاوا بۆی دەگرین و ئەویش بەهۆی تاوانەکانییەوە لە گۆڕەکەیدا سزا دەدرێت. فەرموودەکەیش بەو واتایەی کە خاتوو عائیشە دەیگێڕێتەوە دروست ترە و گونجاو ترە لەو شێوەیەی کە عەبدوڵلای کوڕی عومەر باسی لێوە دەکات؛ چونکە ئێمە هەموومان دەزانین کە لە شەرعی خوای گەورەدا هیچ کەس بەهۆی تاوانی کەسێکی ترەوە سزا نادرێت، هەر وەك خوای گەورە خۆی دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾[٢]. تاوانی مردوویش نییە کە کەس و کارەکەی بەسەریدا دەگرین یان هەر کارێکی ناشەرعی تری بۆ دەکەن، بەمەرجێ خۆی ڕای نەسپاردبن کە ئەو تاوانەی بۆ ئەنجام بدەن.

دەیەم: هۆکارێکی تری دروستبوونی بۆچوونی جیاواز لەنێوان زایاندا پەیوەندی بە سرووشتی مرۆڤەکان خۆیانەوە هەیە وهەمووشمان دەزانین کەسروشتی هەموو مرۆڤەکان جیاوازن وچوون یەك نین، هەر بۆ نموونە سرووشتی ئەبوبەکر وعومەر خوایان لێ ڕازی بێت زۆر جیاواز بووە وئەو جیاوازیەیش کاریگەری تەواوی هەبووە لەسەر بۆچوونەکانیان. بۆیە بەدەگمەن دەبینین لەسەر بابەتێك هاوڕا بووبن.

بەهەمان شێوەیش سرووشتی عەبدوڵلای کوڕی عومەر وعەبدوڵلای کوڕی عەبباس خوایان لێ ڕازی بێت، ئەوانیش هەر وابوون وزۆربەی کات بۆچوونەکانیان جیاواز بووە وهەمیشە بۆچوونەکانی عەبدوڵلای کوڕی عومەر توندی پێوە دیار بووە بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی عەبدوڵلای کوڕی عەبباس کە شلگیری بەسەریدا زاڵ بووە، ئەم جیاوازیەیش ئەوەندە بەزەقی دەرکەوتووە لەبۆچوونەکانیاندا تەنانەت زانایان فەرموویانە: ئاگاتان لە توندییەکانی عەبدوڵلای کوڕی عومەر وشلگیرییەکانی عەبدوڵلای کوڕی عەبباس بێت.

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٤، كتاب (٦٧) المغازي، باب (٧) قتل أبي جهل، الحديث (٣٧٥٩)، ص١٤٦٢. مسلم، صحيح مسلم، ج٣، كتاب (١٢) الجنائز، باب (٩) الميت يعذب ببكاء أهله عليه، الحديث (٢١٩٧)، ص٤٤.

٢- سورة الأنعام: الآية (١٦٤).

ئەمانە گرنگترینی ئەو خاڵانە بوون کە دەبنە مایەی دروستبوونی بۆچوونی جیاواز لە نێوان زانایاندا وبەدڵنیاییەوە هۆکاری تریش هەن بەڵام ئەوانەی باسمان کردن گرنگترینیانە.

باسی چوارەم
حوکمی برایەتی و تەبایی نێوان موسوڵمانان

هەموو لایەکمان لە ڕووی تیۆرییەوە ئەوە دەزانین کە پاراستنی گیانی برایەتی لە نێوان موسوڵماناندا ئەرکێکی شەرعییە وپێویستە هەموو لایەکمان خەمی لێ بخۆین؛ بەڵام بەداخەوە لەڕووی کردارییەوە کەمن ئەوانەی کە پێی هەڵدەستن ولەگەورەیی وگرنگییەکەی تێ دەگەن.

بۆیە بەپێویستی دەزانم لێرەدا ولە چەند خاڵێکدا و وەك وەبیرهێنانەوەیەك هەندێك لەو بەڵگە شەرعییانە بخەینە ڕوو کە باس لە گرنگی ئەم بابەتە دەکەن، لەوانە:

١- خوای گەورە لە هەندێك دەقدا فەرمان بەجێبەجێ کردنی ئەم ئەرکە دەکات ودەفەرموێت: ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا﴾[1]. واتە: هەمووتان دەستبگرن بە پەیامی خوای گەورەوە وناکۆك وجیاواز مەبن وبیری ئەو نیعمەتەی خواتان هەبێت ولەیادی نەکەن کە ئێوە بەر لەهاتنی پەیامەکەی ئەو دوژمن وناحەزی یەك بوون، ئەو دڵەکانی یەکخستن ولەسایەی نیعمەت و پەیامەکەی ئەودا لەبری دوژمن بوونە برای یەکتر.

جا سەرنج بدەن بەڕێزان کە چۆن خوای گەورە فەرمان بەیەکڕیزی موسوڵمانان دەکات وئەوەیش دەخاتەوە یادی موسوڵمانان کە ئەو برایەتی وتەباییەی هەیانە لە سایەی پەیام وبەرنامەکەی ئەووەوەیە؛ چونکە خەڵکی مەدینە بەر لە هاتنی ئیسلام چەندین ساڵ بوو بەدەست شەڕی ناوخۆوە دەیان ناڵاند، بەڵام کە ئیسلام هات کردنییە برا وپشتیوان و هاودەم و هاوخەم وهاوڕێ و هاوبیر و هاوبەرنامەی یەکتر.

سەید قوطب دەربارەی تەفسیری ئەم ئایەتە دەڵێت: (إنهما ركيزتان تقوم عليهما الجماعة المسلمة، وتؤدي بهما دورها الشاق العظيم، فإذا انهارت واحدة منهما لم تكن هناك جماعة مسلمة، ولم يكن هنالك دور لها تؤديه: ركيزة الإيمان والتقوى أولاً...التقوى التي تبلغ أن توفي بحق الله الجليل.. إذ أنه بدون هذه الركيزة يكون كل تجمع تجمعاً جاهلياً...فأما الركيزة الثانية فهي ركيزة الأخوة..الأخوة في

١- سورة آل عمران: الآية (١٠٣).

الله، على منهج الله، لتحقيق منهج الله... وليست مجرد تجمع على أي تصور آخر، ولا على أي هدف آخر)[١]. واتا: ئەوە دوو بنەمای سەرەکین کە کۆمەڵگەی ئیسلامییان لەسەر دروست دەبێت وبەهۆیانەوە ڕۆڵی گرنگ و گرانی خۆی دەبینێت وئەگەر هەر یەکەیان هەرەس بهێنێت، ئەوە کۆمەڵگەی ئیسلامی بوونی نامێنێت وهیچ ڕۆڵێکیشی نابێت کە بیبینێت، یەکەمیان بنەمای باوەڕ و لەخوا ترسان، لە خوا ترسانێك کە بگاتە ئاستێك مرۆڤ ئەرکەکانی خۆی بەرامبەر خوای گەورە جێبەجێ بکات، چونکە بەبێ ئەم بنەمایە هەموو کۆبوونەوە و کۆمەڵگەیەك کۆمەڵگەیەکی نەفامی دەبێت. وە بنەمای دووەمیش بریتییە لە بنەمای برایەتی، برایەتی لەبەر خوای گەورە ولەپێناوی ئەودا ولەسەر بەرنامە و پەیامەکەی ئەو و لە پێناو جێبەجێ کردنی پەیامەکەی ئەودا.. ، نەك تەنها گردبوونەوەیەك بێت لەسەر هەر بۆچونێکی تر، یان لە پێناو هەر ئامانجێکی تردا.

٢- خوای گەورە برایەتی ویەکڕیزی بەیەکێك لە ڕاسپاردە گرنگەکانی خۆی بۆ سەرجەم پێغەمبەران وشوێنکەوتوانی پەیام وبەرنامەکانی باس دەکات و لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ﴾[٢]. واتە: خوای گەورە پەیام و ئاینێکی بۆ هەڵبژاردوون کە پێشتریش بۆ یەکەمین فروستادەی خۆی ناردبوو کە نوحە وبۆ تۆیشی ناردووە ئەی موحەممەد ﷺ وە بۆ ئیبراهیم وموسا وعیسایشی ناردوە کە گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خوای گەورە بکەن وپابەند بن بە شەریعەتی ئەووەوە و یەکڕیز بن و دووبەرەکی و جیاوازی نەکەوێتە نێوانتانەوە.

جا ئەمە ئەو ڕاسپاردەیەیە کە خوای گەورە بە درێژایی پەیام و بەرنامەکانی بۆ پێغەمبەرانی ناردوە کە دوو ئامۆژگاری زۆر گرنگی تێدایە یەکەمیان: ﴿أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ﴾. واتە: پابەند بن بە فەرمانەکانی خوای گەورە وشەریعەتەکەیەوە، دووەمیشیان: ﴿وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ﴾. یەکڕیز بن و پەرتەوازە و ناکۆك مەبن. جا بەڕێزان لەم ئایەتە پیرۆزەوە بۆمان

١- سيد قطب، في ظلال القرآن، ج١، دار الشروق، بيروت، ط٣٧، ٢٠٠٨، ص٤٤٢.

٢- سورة الشورى: الآية (١٣).

دەردەکەوێت کە پابەند بوون بە پەیامی خوای گەورەوە چەند گرنگە بەهەمان ئاست وئاراستە پاراستنی یەکرِیزی موسوڵمانانیش پێویست وگرنگە.

٣- لەهەندێك دەقی تردا خوای گەورە کاتێك وەسف وستایشی ئەم ئوممەتە دەکات بەیەکرِیزی وتەبایی وەسفی دەکات ودەفەرموێت: ﴿وَإِنَّ هَـٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ﴾[1]. وە لە دەقێکی تر و لە سورەتێکی تردا جەخت لەسەر هەمان مەبەست دەکاتەوە و دەفەرموێت: ﴿إِنَّ هَـٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ﴾[2]. پێشەوا قورطوبی لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا دەڵێت: (هذه أمتكم ما دامت أمة واحدة واجتمعتم على التوحيد، فإذا تفرقتم وخالفتم، فليس من خالف الحق من جملة أهل الدين الحق)[3]. واتە: ئەمە نەتەوە ومیللەتی ئێوەیە هەتا یەك نەتەوەبێت وکۆك بن لەسەر یەکتاپەرستی، وە هەرکات پەرت بوون وسەرپێچیتان کرد، ئەوە هەرکەس سەرپێچی لە حەق و ڕاستی بکات لەشوێنکەوتوانی ئاینی ڕاست نییە وئەژمار ناکرێت. پێشەوا زومەخشەریش دەربارەی ئەم ئایەتە دەڵێت: (أي إن ملة الإسلام هي ملتكم التي يجب أن تكونوا عليها لا تنحرفون عنها، يشار إليها ملة واحدة غير مختلفة)[4]. واتە: میللەتی ئیسلام ئەو میللەتەی ئێوەیە کە پێویستە پەیرِەوی بکەن ولەسەری برِۆن ولێی لانەدەن وبەوە ئاماژەی بۆ دەکرێت کە یەك میللەتە وجیاوازی لە نێوانیاندا نییە.

کەواتە بنەمای یەکرِیزی ئێمە هەڵقوڵاوی یەکتا پەرستی ویەك بەرنامەییمانە، هەر بۆیەیشە کە هەر کەس هەڵگری ئەم بەرنامە و بۆچوونە بێت، ئێمە بە براو کەسی خۆمانی دەزانین، ئیتر هەرکەس بێت ولە هەرکوێ بێت گرنگ نییە، گرنگ ئەوەیە ئەو کەسە هاوبیر و هاوخەم وهاوسۆزی ئێمەیە ویەك بەرنامە و دروشم کۆمان دەکاتەوە، بەپێچەوانەیشەوە هەر کەس دژایەتی بکات ئێمە بەهیچی خۆمانی نازانین وهیچ هاوسۆزیەکیشمان لەگەڵی نییە ونابێت، با ئەو کەسە کورِ وباوك و برایشمان بێت. ئەوەتا

١- سورة المؤمنون: الآية (٥٢).
٢- سورة الأنبياء: الآية (٩٢).
٣- القرطبي (محمد بن أحمد)، تفسير القرطبي (الجامع لأحكام القرآن)، ج١١، عالم الكتب، الرياض، ط١٤٢٣، تحقيق: هشام سمير البخاري، ص٣٣٩.
٤- الزمخشري (محمود بن عمر)، تفسير الزمخشري (الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل)، ج٣، دار إحياء التراث، بيروت، تحقيق: عبد الرزاق المهدي، ص١٣٤.

خوای گەورە دەربارەی پەیوەندی نێوان نوح پێغەمبەر و کورە بێباوەڕەکەی دەفەرموێت: ﴿قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ﴾[١]. واتە: ئەی نوح ئەو نەك کوڕ بگرە هیچی تۆ نییە. پێشەوا ڕازی دەربارەی ئەم ئایەتە لە تەفسیرەکەیدا دەڵێت: (هذه الآية تدل على أن العبرة بقرابة الدين لا بقرابة النسب، فإن في هذه الصورة كانت قرابة النسب حاصلة من أقوى الوجوه ولكن لما انتفت قرابة الدين لا جرم نفاه الله تعالى بأبلغ الألفاظ وهو قوله: ﴿إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ﴾..)[٢]. واتە: ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە لە پەیوەندی و نزیکیدا ئاین وبەرنامە دەخوێنرێتەوە نەك خزمایەتی وپشت؛ چونکە لەم وێنەیەدا – کە باس لە پەیوەندی نوح وکوڕەکەی دەکات- پەیوەندی خزمایەتی وکەسایەتی لە پتەوترین ڕووەوە بوونی هەبوو کە کوڕ وباوکێتی بوو-، بەڵام چونکە پەیوەندی ونزیکی بەرنامە وئاین بوونی نەبوو خوای گەورە بە ڕوونترین و وبوێژترینی شێوە ئەو پەیوەندییە نەفی دەکات ونایهێڵێت ودەفەرموێت: ئەو کەسە هیچی تۆ نییە.

ڕێنمووی ئێمەیش دەکات وئاگادارمان دەکاتەوە وپێمان دەفەرموێت: ﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ﴾[٣]. واتە: کەسانێك نابینیت باوەڕیان بەخوای گەورە و ڕۆژی دوایی هەبێت، خەڵکانێکیان خۆش بوویت کە دژایەتی خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی دەکەن، جا با ئەو خەڵکانە باوك یان کوڕ یان برا یان هۆز و بنەماڵەکەیشیان بن. پێشەوا خازن لە تەفسیرەکەیدا دەربارەی ئەم ئایەتە دەڵێت: (أخبر الله تعالى أن إيمان المؤمنين يفسد بموادة الكافرين، وأن من كان مؤمناً لا يوالي من كفر لأن من أحب أحداً امتنع أن يحب عدوه)[٤]. واتە: خوای گەورە پێمان ڕادەگەیەنێت کە باوەڕی باوەڕداران بە خۆشوویستنی بێباوەڕان پوچەڵ دەبێتەوە وهەڵدەوەشێتەوە وهەر کەس باوەڕدار بێت هاودەم وهاوخەمی خەڵکی بێ باوەڕ نابێت؛ چونکە هەر کەس کەسێکی خۆشبوێت ناکرێت دوژمنی ئەو کەسەیشی خۆشبوێت.

١- سورة هود: الآية (٤٦).

٢- الرازي (محمد بن عمر التميمي)، تفسير الرازي (مفاتيح الغيب)، ج١٨، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ٢٠٠٠، ص٣.

٣- سورة المجادلة: الآية (٢٢).

٤- الخازن (علي بن محمد)، تفسير الخازن (لباب التأويل في معاني التنزيل)، ج٧، دار الفكر، بيروت، ط١٩٧٩، ص٥٤.

کەواتە ناکرێت ئەم دوو خۆشەویستییە لەدڵی کەسێکدا جێگەی بێتەوە لە لایەك خۆی بە باوەڕدار بزانێت و لەلایەکی تریشەوە خەڵکانی خوانەناس و بێ باوەڕیشی خۆش بووێت ودەستبار و کۆمەکیان بکات. هەر چەندە زۆر بەداخەوە ئەم دیاردە نامۆیە بەشێوەیەکی زۆر بەر بلاّو لە کۆمەڵگەکانی ئێمەدا بەدی دەکرێت ودەبینرێت وخەڵکانێکی زۆر هەن کە خۆیان بە باوەڕدار دەزانن لەو لایشەوە هۆگر وهاوخەمی خەڵکانی لادین وبێ باوەڕن و کۆمەکیان دەکەن وبەرگرییان لێدەکەن، ئەمە تەواو پێچەوانەی دەقی قورئانە ودەرەنجامی ئەوەیە کە ئەو خەڵکانە لە قورئان تێ ناگەن وبەووردی خوێندنەوە بۆ دەقەکانی ناکەن.

٤- خوای گەورە ئەم برایەتی ویەکرِیزییە بە یەکێك لە سیفاتە جوانەکانی مرۆڤی باوەڕدار باس دەکات وگرنگییەکی تایبەتی پێ دەدات و لە بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾[1]. واتە: تەنها باوەڕداران برای یەکترن، کەواتە لەسەرو برایەتی باوەڕەوە هیچ برایەتییەکی تر نییە هێندەی ئەو بەنرخ وجێی بایەخ بێت وهەرگیز برایەتی دونیا ناگاتە ئاستی ئەو برایەتییەی کە باوەڕ دروستی دەکات وگەشەی پێ دەکات، هۆکاری ئەمەیش بۆ دوو خاڵ دەگەڕێتەوە:

أ- برایەتی باوەڕ بۆ دنیا و دوارۆژیشە وبرایەتییەکی هەتا هەتاییە، بەلاّم برایەتی پشت تەنها بۆ دونیایە و هەر لە دونیا کۆتایی پێ دێت.

ب- جیاوازی باوەڕ کۆتایی بە برایەتی پشت دەهێنێت و هەڵی دەوەشێنێتەوە؛ بەلاّم جیاوازی ڕەگەز وپشت کۆتایی بە برایەتی ئاین وباوەڕ ناهێنێت.

جا ئەوەی جێی سەرنج و پرسیارە ئەوەیە کە ئایا ئێمەی باوەڕدار ئاوا لەو برایەتییە گەیشتوین ومامەڵەی لەگەڵ دەکەین؟ ئایا ئەو هاوخەمی و هاو سۆزیەی کە بۆ برایەکی دونیاییمان هەمانە، هەمان هاوخەمی و هاوسۆزیمان بۆ ئەو برایانەمان هەن کە لە بیر وباوەڕدا برامانن؟ ئایا کە برایەکی باوك ودایکییمان نەخۆش بێت سەردانی ناکەین؟! هاوکاری ناکەین؟! هاودەم و هاوخەمی نین؟! شەو نخونی لەگەڵ ناکێشین؟! کە دوژمنایەتی و ناحەقییەکی لێ بکرێت لەسەری بەوەلاّم نایەین و خۆمانی لە پێناو بەکوشت نادەین؟!

١- سورة الحجرات: الآية (١٠).

ئەی لەولاوە لەگەڵ ئەو برایانەی ترمان کە بازنەی باوەڕ کۆمان دەکاتەوە هەمان هەڵوێستمان هەیە؟!.

بەداخەوە دەڵێم ئێمەی باوەڕدار کەمجار ئەم دەقانە سەرنجمان ڕادەکێشێت و تێی ڕادەمێنین ولەواتا و مەبەستەکانیان دەگەین، بۆیە دەبینین ڕۆژانە خەڵکانێکی زۆر هەن پرسیاری زۆر وورد دەربارەی کردنی نوێژ ودەستنوێژ وپاك وخاوێنی دەکەن یان دەربارەی وردەکارییەکانی ڕۆژوو پرسیار دەکەن، بەڵام بەدەگمەن کەسێك دەبینی پرسیاری ئەرکی برایەتی ومافەکانی خەڵکانی موسوڵمان بکات، یان دەبینیت کەسێك کەزۆر خۆی بەتێگەیشتوو موسوڵمان دادەنێت، لەسەر شتێکی زۆر بچوك دڵی براکەی دەیەشێنێت وتەبایی ویەك ڕیزی مزگەوتێك تێك دەدات وکێشەیەکی گەورەی لەسەر دروست دەکات.

ئەم جۆرە تێگەیشتنە کەلێنێکی گەورەی دروستکردوە لە نێوان موسوڵماناندا، کە پێویستە هەر یەك لە ئێمە بەخۆیدا بچێتەوە وهەوڵی پڕکردنەوەی بدات، تا بگەینە ئەو ئاستەی کە لە واقیعدا بیسەلمێنین کە برای یەکترین.

٥- خوای گەورە لە زۆر کات و وزۆر شوێندا هۆشداری دەداتە باوەڕدان کە خۆیان لە دووبەرەکی و پەرتەوازەیی بپارێزن وئەو جۆرە ئاکارە وەك خوی بەدی بێباوەڕان ئەژمار دەکات و لەو بارەیەشەوە پێیان دەفەرموێت: ﴿وَلا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ۝مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعاً كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ﴾[(١)]. واتە: وەکو ئەو کەسانە مەبن کە هاوەڵیان بۆ خوای گەورە بڕیارداوە و بێباوەڕ بوون، ئەوانەی کە ئاینەکەیان پەرت پەرت وبەش بەش کردوە وبونەتە چەندین گروپ وکۆمەڵ وهەریەکەیان بەکاری خۆی دڵخۆشە و بەرامبەرەکەی بەگومڕاو لاڕێ دادەنێت.

کەواتە لێرەدا خوای گەورە بەبێ پەردە ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە ئەم پەرت بوون ولێك ترازانە، ئەم بێ ئاگابوونە لە یەکتر، ئەم دژایەتی کردن و لە یەکتر خوێندنە، ئەم بەخۆ هەڵدان و خراپ تەماشا کردنەی بەرامبەر، ئەمانە هیچی ڕەوشتی خەڵکانی باوەڕدار نین؛ بەڵکو ئەمانە ڕەوشتی خەڵکی بێباوەڕ وبێ دین و نەریتی میللەتانی ترن.

مەبەستی ئایەتەکەیش لە پەرتکردنی پەیامی خوای گەورە دوو شێوە دەگرێتەوە:

١- سورة الروم: الآيتان (٣١- ٣٢).

أ- یان ئەوەتا هەر یەك لە ئێمە کۆمەڵێك بۆ خۆی جیا بکاتەوە و هەر خۆی وکۆمەڵەکەی بەڕاست بزانێت وهەموو سۆز وخۆشەویستی و کارێکی تەنها بۆ کۆمەڵەکەی خۆی بێت وهەموو خەڵکێکی تری دەرەوەی کۆمەڵەکەی خۆی پێ هەڵە و لاڕێ بێت وبەناوی دینەوە دژایەتییان بکات وهەوڵ بدات ناویان بزڕێنیت وهەڵە وکەم وکورتییەکانیان گەورە بکات ولەپێش چاوی خەڵکی ناشیرینیان بکات.

ب- یان هەر یەکەو بەشێکی ئاین وەربگرێت و تەواو تێیدا قوڵ بێتەوە وبەشەکانی تری واز لێ بهێنێت وهیچ گرنگییان پێ نەدات وخەمیان لێ نەخوات.

لە ئایەتێکی تردا وهەر لەو بارەیەوە هۆشداری زیاتر دەداتە موسوڵمانان و پێیان دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعاً لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ﴾[1]. واتە: ئەوانەی کە ئاینەکەیان پەرت کردوە وبوونەتە چەند دەستە وگروپێك، یان ئەوانەی کە دینەکەیان بەش بەش کردوە و باوەڕیان بە بەشێکی هەیە وبەشەکانی تری ڕەت دەکەنەوە، تۆ لە هیچ کام لەو جۆرە دەستە وگروپ خەڵکانە نیت ویەیوەندیت پێیانەوە نییە وئەوانە بە شوێنکەوتەی تۆ ئەژمار ناکرێن.

جا ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین بەڕێزان دەبینین خوای گەورە لە خاڵی پێشووتردا هۆشداری دەداتە ئێمەی باوەڕدار کە تووشی ئەو گرفتە نەبین؛ چونکە ئەوە ڕەوشتی موشریك وبێباوەڕانە، بەڵام لەم ئایەتەدا بەشێوەیەکی ڕونتر وزەقتر ئەوە دەدات بەگوێماندا، کە هەر کەس کاری وابکات ئەوە باخۆی بەشوێنکەوتەی پێغەمبەری خودا ﷺ نەزانێت، چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ هیچ پەیوەندییەکی بەو جۆرە کەسانەوە نییە.

لە ئایەتێکی تردا وبۆ جەخت کردنەوە لەسەر هەمان مەبەست خوای بالادەست هەڕەشەی ئەوەمان لێ دەکات کە هەر کەس کاری وابکات خوای گەورە لەدەرئەنجاما سزای سەختی دەدات ودەفەرموێت: ﴿وَلا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾[2]. واتە: وەکو ئەو کەسانە مەبن کە پەرت بوون ودووبەرەکی

١- سورة الأنعام: الآية (١٥٩).

٢- سورة آل عمران: الآية (١٠٥).

کەوتۆتە نێوانیانەوە پاش ئەوەی کە خوای گەورە ڕێگەی ڕاست وڕوونی نیشان داون، ئەوانەی خوای گەورە سزای سەختیان دەدات.

٦- خوای گەورە لە چەندین ئایەتی تردا باس لەکاریگەری نەرێنی ئەو ناکۆکی وپەرتەوازەییە دەکات لە سەر کاری موسوڵمانان وژیانی دونیایان ولەو بارەیەشەوە دیسان هۆشداریان پێ دەدات و پێیان دەفەرمویێت: ﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ﴾[(١)]. واتە: گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خوای گەورە و پێغەمبەری خودا ﷺ بن وبا ناکۆکی نەکەوێت نێوانتانەوە؛ چونکە شکست دەخۆن وتێك دەشکێن وبەرەکەت لەکارتان هەڵدەگیرێت وهێز و وزەتان پەرت دەبێت وسام وسڵتان لە دڵی دووژمنانتان نامێنێت.

کەواتە ئەو دووبەرەکی وپەرتبوونە نەك تەنها لە ڕووی دەرونی وبۆ دوارۆژی مرۆڤەکان زیانی هەیە، بەڵکو لە ڕووی دونیا وبۆکاری خۆشیان زیانی هەیە وهێز وتواناکانیان پەرت دەکات ودەیانکاتە نێچیرێکی ئاسان بۆ دوژمنانیان.

بۆیە ئەو لاوازی وشکستانەی ئەمڕۆ بەسەر موسوڵمانان هاتوون ودێن، هەمووی لە ئاکامی ئەو پەرتبوون ودووبەرەکیەیە کە لە نێوانیاندا دروست بووە وبەداخیشەوە ڕوو لەتەشەنە کردن وزیادبوونە ئەگەر چارەسەر نەکرێت.

جا ئەم ئایەتانەی کە باسمان کرد چەند نموونە وبەڵگەیەك بوون لەسەر گرنگیدانی قورئان بەو بابەتە و هەر لەژێر ڕۆشنایی وکاریگەری ئەو دەقانەدا بووە کە پێغەمبەری خودایش ﷺ گرنگییەکی تەواوی بەم لایەنەی ژیانی موسوڵمانان وکۆمەڵگەی ئیسلامی داوە وئێمەیش لێرەدا ولەچەند خاڵێکدا تیشك دەخەینە سەر شێوازەکانی ئەو گرنگی پێدانە، لەوانە:

١- پێغەمبەری خودا ﷺ لەفەرموودەیەکی قوسیدا دەفەرموێت، خوای گەورە فەرموویەتی: {وَجَبَتْ مَحَبَّتِي لِلْمُتَحَابِّينَ فِيَّ، وَالْمُتَجَالِسِينَ فِيَّ، وَالْمُتَزَاوِرِينَ فِيَّ، وَالْمُتَبَاذِلِينَ فِيَّ}. واتە: خۆشویستنی ئەو کەسانەم لەسەر خۆم پێویست کردوە کە لەبەر من یەکتریان خۆش دەوێت، ئەوانەیش کە لەبەر من بەیەکەوە دادەنیشن وکۆڕ ومەجلیس گەرم دەکەن،

١- سورة الأنفال: الآية (١٣).

ئەوانەیش کە لەبەر من سەردان وهاتوچۆی یەکتر دەکەن ولەحاڵی یەکتر دەپرسن. ئەوانەیش کە لەبەر من هاوکاری وکۆمەك و دەستگیرۆیی یەکتر دەکەن.

کەواتە هەرکەس دەیەوێت خوای گەورە خۆشی بوێت با لەبەر خوای گەورە خەڵکی خۆش بوویێت و ڕق و قین بەرامبەر بە خەڵکانی موسوڵمان لەدڵی دەرکات.

ئەبو ئیدریسی خەولانی بۆمان دەگێڕێتەوە ودەڵێت: جارێکییان چوومە مزگەوتێك لە دیمەشق، گەنجێکم بینی هەمیشە دەمی بە زەردەخەنە بوو، گەنجێکی جوان وهەڵکەوتوو بوو، زۆر بێدەنگ بوو، خەڵکی زۆر دەهاتنەلای وپرسیاریان لێ دەکرد، وهەر کێشەیەکیان هەبووایە دەیانهێنایە لای ئەو بۆی چارەسەر دەکردن، ئەویش هەرچی بگووتایە کەس لەقسەی دەرنەدەچوو. دەڵێت منیش پرسیارم کرد وگوتم: ئەم گەنجە کێیە وا هەمیشە دەم بە زەردەخەنەیە وئەوەندە قورس وسەنگینە و خەڵکی زۆر ڕێز لە قسە وبۆچوونەکانی دەگرن؟ گوتیان ئەمە موعازی کوڕی جەبەلی هاوەڵی پێغەمبەری خودایە ﷺ ئەبو ئیدریسی خەولانی دەڵێت: منیش بڕیارمدا بەیانی کە ئەچین بۆ نوێژ پێش ئەو بچم بۆ نوێژ. دەڵێت: بەیانییەکیان زوو ڕۆیشتم، بینیم ئەو لە مزگەوتە شەونوێژ دەکات و نزا دەکات و دەپاڕێتەوە، دەڵێت: پاش ئەوەی کە نوێژمان کرد چووم بۆ لای چونکە لەبەر خوای گەورە چووبووە دڵمەوە وخۆشم دەویست، هەرچەندە هەر ئەو جارەش بینیبووم، دەڵێت سڵاوم لێ کرد و پێم گووت: وەللاهی کە لە دوێنێوە بینیومی لەبەر خوای گەورە خۆشم دەوێیت. ئەویش فەرمووی: توخودا بە ڕاستتە لەبەر خوای گەورە منت خۆش دەوێت؟. گوتم: بە خودا بە ڕاستمە لەبەر خوای گەورە خۆشم دەوێیت. دووبارەی کردەوە وفەرمووی: توخودا بە ڕاستتە لەبەر خوای گەورە منت خۆش دەوێت؟. گوتم: بە خوا بەراستمە. ئەوجا سێ بارەی کردەوە وفەرمووی: توخودا بە ڕاستتە تەنها لەبەر خوای گەورە منت خۆش دەوێت؟. گوتم: بە خوا بەس لەبەر خوای گەورە تۆم خۆش دەوێت. دەڵێت: کەوام گوت: یەخەی کراسەکەی گرتم و توند ڕای کێشام بۆلای خۆی و باوەشی پیا کردم، وگوتی: مژدەت لێبێت

من گوێم لە پێغەمبەری خودا بووە ﷺ دەیفەرموو: خوای گەورە فەرموویەتی: {وَجَبَتْ مَحَبَّتِي لِلْمُتَحَابِّينَ فِيَّ}[١].

٢- لە فەرموودەیەکی تری قودسیدا پێغەمبەری خودا ﷺجەخت لەسەر هەمان خاڵ دەکاتەوە وهەمان مژدە بۆ باوەڕداران دووپات دەکاتەوە ودەفەرموێت: {إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلَالِي الْيَوْمَ أُظِلُّهُمْ فِي ظِلِّي يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلاَّ ظِلِّي}[٢]. واتە: خوای گەورە لە قیامەتدا دەفەرموێت: کوان ئەو کەسانەی کە لەبەر من لەدونیا یەکتریان خۆشوویستووە، ئەمڕۆ دەیانخەمە ژێر سێبەری خۆم، کە جگە لەسێبەری خۆم هیچ سێبەرێکی تر بوونی نییە؛ کەواتە خوای گەورە لەقیامەتدا ئەمان لەبیر ناکات؛ بەڵکو پێشوازیان لێ دەکەت ولەخەڵکانی تر جیایان دەکاتەوە، تا تووشی ناڕەحەتی نەبن.

٣- پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەرموودەیەکدا دەفەرموێت: {أَوْثَقُ عُرَى الإِيمَانِ الْحُبُّ فِي اللهِ، وَالْبُغْضُ فِي اللهِ}[٣]. واتە: باڵاترین پلەکانی باوەڕ خۆشویستن و ڕق لێبوونەوەیە لەپێناو خوای گەورەدا. واتە تۆ کەسێکت خۆش دەوێت تەنها لەبەر خوای گەورە خۆشت دەوێت بەبێ ئەوەی هیچ بەرژەوەندی یان پەیوەندییەکی دونیاییتان پێکەوە هەبێت، ڕقیشت لەکەسێکە تەنها لەبەر خوای گەورە ڕقت لێیەتی نەك لەبەر شتێکی تر.

جا بۆیە بەڕێزان تەنها ئەم هەڵوێست وەرگرتنە کەشتێکە پەیوەندی بەناخی مرۆڤەکانەوە هەیە وهیچ ئەرك و ماندوبونێکی تێدا نییە بەشێکی گەورە وگرنگە لەبەشەکانی باوەڕی مرۆڤی باوەڕدار؛ چونکە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە باوەڕی ئەم مرۆڤە ئەوەندە پتەو ودامەزراوە گەیشتۆتە ئەو ئاستەی کە ئەم کەسە هەموو هەست وهەڵوێست و هەڵسەنگاندنێکی هەڵقوڵاوی باوەڕەکەیەتی ولەپێناوی خوادایە نەك بەرژەوەندی بەرتەسکی خۆی.

١- إبن حبان (محمد بن حبان)، صحيح إبن حبان بترتيب إبن بلبان، ج٢، باب الصحبة والمجالسة، ذكر إيجاب محبة الله جل وعلا للمتجالسين فيه، والمتزاورين فيه، مؤسسة الرسالة، بيروت، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، رقم الحديث: (٥٧٥)، ص٣٣٥، قال شعيب الأرنؤوط : إسناده صحيح على شرط الشيخين.

٢- مسلم، صحيح مسلم، ج٨، كتاب (٤٦) البر، والصلة، والآداب، باب (١٢) في فضل الحب في الله، رقم الحديث (٦٧١٣)، ص١٢.

٣- إبن أبي شيبة (عبد الله بن محمد)، المصنف في الأحاديث والآثار، ج٦، دار الفكر، بيروت، تعليق: سعيد اللحام، ص٣٤٧.

٤- لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت: {مَنْ أَعْطَى لِلَّهِ وَمَنَعَ لِلَّهِ، وَأَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ، وَأَنْكَحَ لِلَّهِ، فَقَدْ اِسْتَكْمَلَ إِيمَانه}[(١)]. واتە: هەر کەسێك لەبەر خوای گەورە ببەخشێت[(٢)] وهەر لەبەر خوای گەورەیش دەست بگرێتەوە ونەبەخشێت[(٣)] و لەبەر خوای گەورە خەڵکی باش و خواناسی خۆشبووێت وهەر لەبەر خوای گەورەیش ڕقی لەخەڵکی خراپ وبەدکار ودوور لەخوا بێتەوە ولەبەر خوای گەورە ژن وژنخوازی وخزمایەتی لەگەڵ خەڵك ببەستێت[(٤)] ئەوە باوەڕداری تەواوە.

بۆیە هەرکەس باوەڕەکەی گەیشتە ئەو ئاستەی کە ئەم شتانەی تێدا بەرجەستە کات، بەتایبەتی خۆشوویستن و ڕق لێ بوونەوە لەبەر خوای گەورە ولەپێناوی ئەودا، کە بابەتی باسەکەی ئێمەیە، ئەوە دیارە کە باوەڕی تەواوە ودامەزراوە وهەرکەسیش هەست بەکەلێن بکات لەیەکێك لەو خاڵانەدا ئەوە پێویستە بەخۆیدا بچێتەوە وهەوڵی چارەسەر وپتەوکردنی باوەڕەکەی بدات.

٥- لە فەرموودەکی تردا پێغەمبەری خودا ﷺ باس لە قەدەغە ویاساغکردنی هەر کارێك دەکات کە کەشی برایەتی تێك بدات و دەفەرموێت: {لاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَنَاجَشُوا، وَلاَ تَبَاغَضُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا، وَلاَ يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا. الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لاَ

١- أحمد بن حنبل، المسند، ج٣، مؤسسة قرطبة، القاهرة، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، رقم الحديث (١٥٦٧٦)، ص٤٤٠. الترمذي (محمد بن عيسى الترمذي)، سنن الترمذي، ج٤، دار الفكر، بيروت، تحقيق: عبد الوهاب عبد اللطيف، ص٧٨. قال الترمذي: هذا حديث حسن. الحاكم (محمد بن عبد الله)، المستدرك على الصحيحين، ج٢، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١٩٩٠، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، ص١٧٨، وقال الذهبي في التلخيص: على شرط البخاري ومسلم.

٢- واتە تەنها مەبەستی ڕەزامەندی خوای گەورە بێت وهیچ ئامانج ومەبەستێکی تری نەبێت، وەك ئەوەی بیەوێت خەڵك ببینێت وباسی بکەن، یان لەبەر ئەوەی ناوی بنوسرێت لە شوێنەکەدا، یان لەبەر ئەوەی دوایی خەڵات بکرێت، لەبەر ئەمانە هیچی نا، بەڵکو تەنها لەبەر ڕەزامەندی خوای گەورە بێت.

٣- بۆ نموونە ئەگەر کەسێك پارە بۆ کاری خراپە ولاڕێ خستنی خەڵکی و خوا نەناسی بەکار بهێنێت، ئەوە پێویستە لەبەر خوا هاوکاری نەکەین ونەیدەینێ، چونکە بەم هاوکاریە دەبینە هاوبەشی خراپەی خراپەکاران، بۆیە خوای گەورە ئەم دەستگرتنەوەیەی پێ ناخۆش نییە.

٤- ئەگەر کەسێك داوای خزمایەتی لێ کرد و داوای ئەوەی لێ کرد کە کچەکەی یان خوشکەکەی بداتێ، ئەبێت باوەڕدارانە داواکەی هەڵبسەنگێنێت وئەگەر زانی کە کەسێکی باوەڕدار و خاوەن ڕەوشتە بیداتێ، ئەگەریش نا نەیداتێ.

يَظْلِمُهُ، وَلاَ يَخْذُلُهُ، وَلاَ يَحْقِرُهُ. التَّقْوَى هَا هُنَا}. وَيُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ {بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ، كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ، وَمَالُهُ، وَعِرْضُهُ}[1].

لاَ تَحَاسَدُوا: واتە: ئێرەیی بەیەکتر مەبەن، ئێرەیی بردنیش بەوە دەبێت کە ئەگەر خوای گەورە نیعمەتێکی بەخشی بەکەسێکی باوەڕدار تۆ لەناخەوە حەز بکەیت بەوەی ئەو نیعمەتەی لێ وەربگرێتەوە، جا ئەو نیعمەتە پارە وسامان بێت، یان منداڵ و نەوە بێت، یان زانست وزانیاری بێت، یان جوانی ولەش ساغی بێت، یان خزم وکەس بێت، یان هەرشتێکی تر بێت.

وَلاَ تَنَاجَشُوا: بریتییە لەوەی کە کەسێك بیەوێت شتێك بکڕێت کەسێکی تر لەولاوە بێت ونرخێکی زیاتری پێ بدات نەك بەمەبەستی ئەوەی بیکڕێت، بەڵکو بەمەبەستی ئەوەی نرخەکەی لەسەر ئەو زیاد بکات وئەو بخاتە چاڵ.

وَلاَ تَبَاغَضُوا: واتە: ڕقتان لەیەکتر نەبێت.

وَلاَ تَدَابَرُوا: واتە پشت لەیەکتر مەکەن ودەنگ لەیەکتر دامەبڕن.

جا وشەکانی {لاَ تَحَاسَدُوا، وَلاَ تَنَاجَشُوا، وَلاَ تَبَاغَضُوا، وَلاَ تَدَابَرُوا}. لە جۆری (مفاعلە ومشارکە) یە، واتە ئەگەر برایەکیشت یەکێك لەم کارانەی دەربارەی تۆ کرد، تۆ نابێت لە پەرچە کرداری هەڵوێستی ئەودا هەمان هەڵوێستت بەرامبەری هەبێت، بەڵکو دەبێت باوەڕدارانە هەڵوێستی بەرامبەر وەربگریت ومامەڵەی لەگەڵ بکەیت وهەوڵ بدەیت ئەو ڕقە لەدڵی ئەویشدا لابەریت ونەیهێڵیت.

دواتر دەفەرموێت: ئەگەر کەسێکتان شتێکی فرۆشت با کەسێکی تر نەچێت زەمی بەسەردا بکات و بەکڕیارەکە بڵێت من بەهەرزانتر دەدەمێ ولەوی مەکڕە، هەمووتان بەندەی خوای گەورە وبرای یەکتر بن، موسوڵمان برای موسڵمانە، ستەمی لێناکات وپشتی بەرنادات وهەرگیز بەچاوی کەم سەیری ناکات ومافەکانی پێشێل ناکات. هەستی لەخواترسان ئالێرەدایە وسێ جار ئاماژەی بۆ سنگی کرد.

١- مسلم (مسلم بن الحجاج بن مسلم النيسابوري)، صحيح مسلم (الجامع الصحيح)، ج٨، كتاب (٤٦) البر والصلة، والآداب، باب(١٠) تَحْرِيمِ ظُلْمِ الْمُسْلِمِ، وَخَذْلِهِ، وَاحْتِقَارِهِ، وَدَمِهِ، وَعِرْضِهِ، وَمَالِهِ،،دار الجيل، بيروت، دار الآفاق الجديد، بيروت، رقم الحديث (٦٧٠٦)، ص١٠.

مەبەستی ئەوە بوو کە کەس بەخۆی نەنازێت وبانگەشەی لەخوا ترسان بۆ خۆی نەکات وبەچاوی کەم سەیری براکەی نەکات بە بیانووی ئەوەی کە ئەو تاوانبارە ولەخوا دوورە؛ چونکە لە خوا ترسان هەستێکە لەناخدایە وتەنها خوای گەورە بۆ خۆی دەزانێت کە کێ لە خوا ترسە ولەخواوە نزیکە.

پاشان فەرمووی: ئەگەر کەسێك برا موسوڵمانەکەی بەکەم بزانێت، ئیتر ئەوەندەی خراپە بەسە وتەنها بەو هەڵوێستەی دەچێتە ڕیزی خراپەکارانەوە.

لەکۆتاییشدا فەرمووی: هەموو شتێکی موسوڵمان لەسەر برا موسوڵمانەکەی حەرام ویاساغە، خوێن وماڵ وکەرامەت وناموسی.

لە ریوایەتەکی پێشەوا بوخاریدا هاتووە: {وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرُبَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ}(١). واتە: هە کەس بەدەم پێداویستییەکی براکەیەوە بچێت وبۆی دابین بکات، خوای گەورە لەکاتی پێویستیدا بەدەمییەوە دێت وپێداویستییەکانی بۆ دابین دەکات وهەرکەس کێشە وگرفتێك بۆ موسوڵمانێك چارەسەر بکات، خوای گەورە کێشەوە گرفتێك لەگرفتەکانی قیامەت و دوا ڕۆژی بۆ چارەسەر دەکات ولەسەر لا دەبات، وە هەرکەس عەیب وکەم وکورتی موسوڵمانێك بپۆشێت لە دونیا، خوای گەورە لە دوارۆژدا و لەبەرچاوی هەموو جیهانیان عەیبەکانی دا دەپۆشێت ولای خەڵکی ئاشکرای ناکات.

جا ئەگەر ئێمە لە قەدەر توانا و دەسەڵاتی سنوورداری خۆمان بچین بەدەم موسوڵمانێکەوە وپێداویستییەکی پڕ بکەینەوە، ئەوە خوای گەورە لەقەدەر دەسەڵاتی بێ سنووری خۆیەوە دێت بەدەممانەوە وپێداویستییەکانمان بۆ پڕ دەکاتەوە.

بۆیە ئەگەر ئەمڕۆ تۆ خراپەی براکەت لای چوار کەس باس بکەیت، لەبەرامبەردا خوای گەورە لەبەر چاوی هەرچی دروستکراوەکانی خۆی هەیە ئابڕوت دەبات و خراپەکانت ئاشکرا دەکات. لەبەر ئەوە ئەگەر عەیبی موسڵمانێکت لایە، کەسێك هەڵەیەکی کردووە تۆ هەڵەکەی ئەزانیت وئاگات لە تاوانەکەی هەیە، بڵێ ئەی خوای گەورە من لەبەر تۆ دەیپۆشم

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٢، كتاب (٥١) المظالم، باب (٤) باب لا يظلم المسلم المسلم ولا يسلمه، دار إبن كثير، اليمامة، بيروت، ط٣ ،١٩٨٧، تحقيق وتعليق: مصطفى ديب البغا، رقم الحديث (٢٣١٠)، ص٨٦٢.

وباسی ناکەم، نەك جارِی بۆ بدەیت و بیدەیتە گۆڤار ورۆژنامەکان وئابرووی بەریت، ئەمرِۆ زۆر بەداخەوە خەڵکی موسوڵمانی ئێمە لەئاستی تاك وکۆمەڵیشدا، ئیش وکاریان بۆتە ئەوەی کە بەشوێن عەیب وعاری یەکتردابگەرِێن وبلاَوی بکەنەوە.

٦- لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرمویێت: {مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ، وَتَرَاحُمِهِمْ، وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ ،إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى}[1].

واتە: نموونەی موسوڵمانان لە ئەوین وخۆشەویستییان بۆ یەکتر، لە سۆزو بەزەییان بۆ یەکتر، وەك نموونەی یەك لاشە وایە ئەگەر یەکێك لە ئەندامەکانی بداتە ئازار هەموو ئەندامەکانی تری ئەو لاشەیە لەگەڵی گەرم دادێت وشەونوخونی لەگەڵ دەکێشێت.

باهەمووماان پێکەوە سەرنج لەم نموونە جوانە بدەین وبزانین تا چەند ئێمە لێی تێ گەیشتووین ولێی بەهرەمەند بووین، ئەگەر یەکێك لە ئێمە ددانێکی بداتە ئێش یان پەنجەیەکی بریندار بێت دەبینین هەموو ئەندامانی تری جەستەی تا دەیگرێت ودەداتە ئێش، لەبەر ئەوەی ئەمانە هەمووی ئەندامی یەك لاشەن وپێکەوە کار دەکەن، جا پێویستە ئێمەی موسوڵمانیش بەهەمان شێوە هەڵوێست وەربگرین وکاتێك برایەکمان تووشی گرفتێك دەبێت وخەمێك دێتە رِێگەی پێویستە هەمووماان هاودەم وهاوخەمی بین تا ئەو گرفتەی بۆ چارەسەر دەکەین وئەو خەمەی لەسەر لادەبەین. خۆ ئەگەر وا نەبووین و وامان نەکرد ئەوە دیارە ئێمە ئەندامێکی مردووین لم لاشەیەدا، وەك چۆن هەندێك جار ئەندامێکی لاشە دەمرێت ئیتر هیچ هەستێکی تێدا نامێنێت دیارە ئێمەیش وامان لێ هاتووە؛ بۆیە هەست بە ئازاری ئەندامەکانی تر ناکەین وخەمیان لێ ناخۆین.

٧- لە فەرمودەیەکی تر دا پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرمویێت: {ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٥، كتاب (٨١) الأدب، باب (٢٧) رحمة الناس والبهائم، رقم الحديث (٥٦٦٥)، ص٢٢٣٨. مسلم، صحيح مسلم، ج٨، كتاب (٤٦) البر، والصلة، والآداب، باب (١٧) تَرَاحُمِ الْمُؤْمِنِينَ، وَتَعَاطُفِهِمْ، وَتَعَاضُدِهِمْ ،رقم الحديث (٦٧٥١)، ص٢٠، واللفظ لمسلم.

يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقْذَفَ فِي النَّارِ}[١]. واتە: سێ سیفەت هەن لەهەر کەسێکدا هەبن شیرینی باوەڕی چەشتوە ولەواتای باوەڕ گەیشتووە.

ئەمەیش ئەوە دەگەیەنێت کە باوەڕ شیرینیەکی هەیە ئەگەر مرۆڤ لە کەنارەکانی باوەڕدار بێت وباش تێیدا قوڵ وقاڵ نەبووبێتەوە بەداخەوە چێژی ئەو شیرینیەی ناکات.

یەکەم ئەو کەسە خوای گەورە و پێغەمبەری خوای ﷺ لە هەموو کەس زیاتر خۆشبوێت.

دووەم: هەر کەسێکی خۆشوویست تەنها لەبەر خوای گەورە خۆشی بووێت.

سێیەم ئەو کەسە چەند پێی ناخۆشە فڕێ بدرێتە ناو ئاگرەوە ئەوەندەیش پێی ناخۆش بێت کە بگەڕێتەوە سەردەمی نەفامی.

کەواتە دووان لە نیشانەکانی شیرینی باوەڕ پەیوەندییان بەچەمکی خۆشەویستی خوای گەورە و خۆشەویستی ئەو کەسانەوە هەیە کە خوای گەورە خۆشی دەوێن وخوای گەورەیان خۆش دەوێت، خۆ ئەگەر باوەڕێکیش ئەمانەی لەناخدا درووست نەکرد ئەوە پێویستە خاوەنەکەی بەخۆیدا بچێتەوە وکەلێنەکانی وخاڵە لاوازەکانی بدۆزێتەوە وهەوڵی چارەسەرکردنیان بدات.

٨- لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت: {أَنَّ رَجُلاً زَارَ أَخًا لَهُ فِى قَرْيَةٍ أُخْرَى، فَأَرْصَدَ اللَّهُ لَهُ عَلَى مَدْرَجَتِهِ مَلَكًا، فَلَمَّا أَتَى عَلَيْهِ قَالَ: أَيْنَ تُرِيدُ؟ قَالَ: أُرِيدُ أَخًا لِى فِى هَذِهِ الْقَرْيَةِ. قَالَ هَلْ لَكَ عَلَيْهِ مِنْ نِعْمَةٍ تَرُبُّهَا؟. قَالَ: لاَ، غَيْرَ أَنِّى أَحْبَبْتُهُ فِى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ. قَالَ: فَإِنِّى رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكَ بِأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَبَّكَ كَمَا أَحْبَبْتَهُ فِيهِ}[٢]. واتە: پیاوێك سەردانی برادەرێکی کرد لە شارێکی تر، خوای گەورە فریشتەیەکی لەسەر ڕێگەکەی دانا، کە پیاوەکە هات لێی پرسی: بۆ کوێ دەچیت؟ گوتی: بۆ لای برایەکم دەچم لەو شارە. فریشتەکە گوتی: هیچ بەرژەوەندییەکەت لەگەڵی هەیە بچیت جێبەجێی بکەیت؟. پیاوەکە گوتی: نەخێر، تەنها

١- البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (٢) الإيمان، باب (٨) حلاوة الإيمان، رقم الحديث (١٦)، ص١٤. مسلم، صحيح مسلم، ج١، كتاب (٢) الإيمان، باب (١٧) بَيَانِ خِصَالٍ مَنِ اتَّصَفَ بِهِنَّ وَجَدَ حَلاَوَةَ الإِيمَانِ ، رقم الحديث (١٧٤)، ص٤٨، واللفظ للبخاري.

٢- مسلم، صحيح مسلم، ج٨، كتاب (٤٦) البر والصلة والآدب، باب (١٢) فِى فَضْلِ الْحُبِّ فِى اللَّهِ، رقم الحديث (٦٧١٤)، ص١٢.

ئەوەندە نەبێت کە لەبەر خوای گەورە خۆشم دەوێت، فریشتکە گووتی: دەی من نێردراوی خوای گەورەم بۆ تۆ، تا پێت ڕا بگەیەنم، کە خوای گەورە خۆشیویستوویت لەبەر ئەوەی تۆ ئەو پیاوەت لەبەر خوا خۆشویستووە.

جا بەڕێزان هەموو هەوڵ وهیوای ئێمە لەم دونیایەدا ئەوەیە کە خوای گەورە لەخۆمان ڕازی بکەین و کارێك بکەین کە خوای گەورە خۆشی بووێین، جا بەم جۆرە هەلۆێستانە دەتوانین ئەو هیوایەمان بێنینە دی بێ ئەوەی خەرجییەکی ئەوتۆی هەبێت، ئێمە ساڵانە چەندین گەشت دەکەین لەپێناو حەزی خۆماندا، دەی با جارێکیش تەنها لەبەر خوای گەورە سەردانی دۆست وئازیزێکمان بکەین، کێ دەڵێت خوای گەورە بەهۆی ئەوەوە وەك لەو پیاوە ڕازی بوو لە ئێمەیش ڕازی نابێت وخۆشی ناوێین.

٩- لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت: {سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ تَعَالَى فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: إِمَامٌ عَدْلٌ، وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ اللَّهِ، وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ، وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ، وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ، وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ، وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ}[(١)]. واتە: حەوت کەس خوای گەورە لە ژێر سێبەری خۆیدا حەشریان دەکات کە لەو ڕۆژەدا جگە لەسێبەری ئەو سێبەرێکی تر نییە - لە ڕۆژێکدا کە خۆر تەنها بەمەودای میلێك لەسەری خەڵکەوە دوورە، لە ڕۆژێکدا کەسەرجەمی ئادەمیزاد ڕووتن وهیچ شتێك نیە کە کەمێك تینی خۆریان لەسەر کەم بکاتەوە، لە ڕۆژێکدا کە هەر ڕۆژێکی بە هەزار ساڵی دونیا گوزەر دەکات، لە ڕۆژێکدا کە خەڵکی هێندە عارەق دەکەنەوە خەڵکانێك هەن عارەق تا پەنا گوێیان دێت وخەرێکە تێیدا نوقم دەبن، لە ڕۆژێکدا کە هیچ پاسار وپەنایەك نییە، یەك دڵۆپە ئاویش نییە فێنکت بکاتەوە جگە لەو عارەقە نەبێت کە لە لەشی خەڵکی دەچۆڕێت وتیشکی خۆر دەیکوڵێنیت، لەم ڕۆژەدا تەنها یەك سێبەر هەیە ئەویش سێبەری پڕ میهری زاتی تاکی پاکی پەروەردگارە، وئەو سێبەرەیش تەنها حەوت تاقم لێی سوود مەند دەبن:-

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٢، كتاب (٣٠) الزكاة، باب (١٥) الصدقة باليمين، رقم الحديث (١٣٥٧)، ص٥١٧. مسلم، صحيح مسلم، ج٣، كتاب (١٣) الزكاة، باب (٣١) فَضْلِ إِخْفَاءِ الصَّدَقَةِ ، رقم الحديث (٢٤٢٧)، ص٩٣، واللفظ للبخاري.

یەکەم: فەرمانڕەوایەکی دادپەروەر. دووەم: گەنجێك لەخوا پەرستیدا گەشەی کردبێت وپێیگەیشتبێت. سێیەم: پیاوێك کە دڵی پەیوەست بوبێت بەمزگەوتەوە وبەردەوام هاتووچۆی کردبێت وهەرکات نوێژێکی تەواو کردبێت ولەمزگەوت هاتبێتە دەرەوە دڵی لای مزگەوتەکە ونوێژی داهاتووی بووە کە کەی بگەڕێتەوە وئەنجامی بدات. چوارەم: دوو کەس کە تەنها لەبەر خوای گەورە یەکتریان خۆشوویستبێت لەکاتی بەیەك گەیشتن وجیابوونەوەیشیاندا، بەبێ ئەوەی هیچ بەرژەوەندییەکی تریان بەیەکەوە هەبوبێت. پێنجەم: پیاوێك ئافرەتێکی جوان وخاوەن دەسەڵات بانگی کردبێت بۆ کاری خراپە وئەم لەترسی خوا نەچوبێت بەدەمییەوە وگوتبێتی من لەخوا دەترسم وکاری وا ناکەم. شەشەم: کەسێك شتێکی بەخشیبێت لە پێناوی خوادا وئەوەندە بەنهێنی بەخشیبێتی کە دەستی چەپی نەیزانیبێت دەستی ڕاستی چی بەخشیوە. حەوتەم: کەسێك بەتەنها دانیشتبێت ویادی خوای کردبێت وچاوەکانی لەترسی ئەو پڕ بوبن لە فرمێسك وکەوتبنە گریان.

ئەوەی بەتایبەتی مەبەستی ئێمەیە لە فەرموودەکەدا باسی ئەو دوو کەسەیە کە لەبەر خوا یەکتریان خۆشوویستووە، کە ئەگەر خاڵەکانی تر جێبەجێ کردنیان قورس بێت، یان لەوانەیە هەر بەدەست نەکەوێت، بەڵام ئەمەیان زۆر ئاسانە ولەتوانای هەموماندا هەیە جا با لە دەستی خۆمانی نەدەین وهەوڵی بۆ بدەین.

١٠- ئەنەسی کوڕی مالیك فەرموودەیەکمان بۆ دەگێڕێتەوە ودەڵێت: (كُنَّا جُلُوسًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: {يَطْلُعُ عَلَيْكُمْ الْآنَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ} فَطَلَعَ رَجُلٌ مِنْ الْأَنْصَارِ تَنْطِفُ لِحْيَتُهُ مِنْ وُضُوئِهِ، قَدْ تَعَلَّقَ نَعْلَيْهِ فِي يَدِهِ الشِّمَالِ، فَلَمَّا كَانَ الْغَدُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مِثْلَ ذَلِكَ، فَطَلَعَ ذَلِكَ الرَّجُلُ مِثْلَ الْمَرَّةِ الْأُولَى، فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الثَّالِثُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مِثْلَ مَقَالَتِهِ أَيْضًا، فَطَلَعَ ذَلِكَ الرَّجُلُ عَلَى مِثْلِ حَالِهِ الْأُولَى، فَلَمَّا قَامَ النَّبِيُّ ﷺ تَبِعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ فَقَالَ: إِنِّي لَاحَيْتُ أَبِي، فَأَقْسَمْتُ أَنْ لَا أَدْخُلَ عَلَيْهِ ثَلَاثًا، فَإِنْ رَأَيْتَ أَنْ تُؤْوِيَنِي إِلَيْكَ حَتَّى تَمْضِيَ فَعَلْتَ؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ أَنَسٌ: وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُحَدِّثُ أَنَّهُ بَاتَ مَعَهُ تِلْكَ اللَّيَالِي الثَّلَاثَ فَلَمْ يَرَهُ يَقُومُ مِنْ اللَّيْلِ شَيْئًا، غَيْرَ أَنَّهُ إِذَا تَعَارَّ وَتَقَلَّبَ عَلَى فِرَاشِهِ ذَكَرَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَكَبَّرَ، حَتَّى يَقُومَ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: غَيْرَ أَنِّي لَمْ أَسْمَعْهُ يَقُولُ إِلَّا خَيْرًا، فَلَمَّا مَضَتْ الثَّلَاثُ لَيَالٍ، وَكِدْتُ أَنْ أَحْتَقِرَ عَمَلَهُ، قُلْتُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ إِنِّي لَمْ يَكُنْ بَيْنِي وَبَيْنَ أَبِي غَضَبٌ وَلَا هَجْرٌ ثَمَّ، وَلَكِنْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَكَ ثَلَاثَ مِرَارٍ: {يَطْلُعُ عَلَيْكُمْ الْآنَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ

الْجَنَّةِ} فَطَلَعْتَ أَنْتَ الثَّلاثَ مِرَارٍ، فَأَرَدْتُ أَنْ آوِيَ إِلَيْكَ لِأَنْظُرَ مَا عَمَلُكَ فَأَقْتَدِيَ بِهِ، فَلَمْ أَرَكَ تَعْمَلُ كَثِيرَ عَمَلٍ، فَمَا الَّذِي بَلَغَ بِكَ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ؟. فَقَالَ: مَا هُوَ إِلَّا مَا رَأَيْتَ. قَالَ: فَلَمَّا وَلَّيْتُ دَعَانِي فَقَالَ: مَا هُوَ إِلَّا مَا رَأَيْتَ، غَيْرَ أَنِّي لَا أَجِدُ فِي نَفْسِي لِأَحَدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ غِشًّا، وَلَا أَحْسُدُ أَحَدًا عَلَى خَيْرٍ أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: هَذِهِ الَّتِي بَلَغَتْ بِكَ، وَهِيَ الَّتِي لَا نُطِيقُ)[1].

واتە: جارێکیان لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ دانیشتبووین فەرمووی: ئێستا پیاوێك دێت بۆ لاتان ئەو پیاوە بەهەشتییە. ئەنەس دەڵێت: پیاوێکی ئەنصاری پەیدا بوو-دیارە پیاوێکی ناسراو نەبووە بۆیە ئەنەس ناوی نابات ئەڵێت پیاوێکی ئەنصاری هات-دەستنوێژی گرتبوو، ئاو لە ریشی ئەچۆڕا ونەعلەکانی بە دەستی چەپییەوە گرتبوو، بۆ بەیانی پێغەمبەری خودا ﷺ هەمان فەرموودەی دووبارە کردەوە، وبەهەمان شێوەی ڕۆژی پێشوو هەمان پیاو پەیدا بوو، ڕۆژی دواتر پێغەمبەری خودا ﷺ هەمان شتی فەرموو، بەهەمان شێوەی ڕۆژەکانی تر هەمان پیاو پەیدا بوو، دواتر کە پێغەمبەری خودا ﷺ ڕۆیشت ودانیشتنەکەی بەجێ هێشت – وخەڵکەکە هەستان- عەبدوڵلای کوڕی عەمری کوڕی عاص شوێن ئەو پیاوە کەوت و گوتی: من لەگەڵ باوکم کێشەیەکم هەیە وسوێندم خواردووە تا سێ ڕۆژی تر نەچمەوەماڵەوە، ئەگەر ئاسایی بێت ئەو ماوەیە میوانداریم بکەیت؟. پیاوەکەیش گووتی: باشە. ئەنەس دەڵێت: دوایی عەبدوڵلا دەیگێڕایەوە کە ئەو سێ شەوە لەگەڵی بووم، نەمبینیوە یەك ڕکعات شەو نوێژ بکات؛ بەڵام کە شەو ئەم دیو ئەو دیوی دەکرد لە جێگەکەیدا یادی خوای دەکرد و (الله أکبر) ی دەکرد، تا بۆ نوێژی بەیانی هەڵدەستا. عەبدوڵلا دەڵێت: بەڵام لەو ماوەیەدا قسەی خێر نەبێت هیچی ترم لێ نەبیستووە، تا ئەو سێ شەوە تێپەڕی و وای لێ هات کردەوەکانی زۆر بەکەم بێنە پێش چاوم، پێم گووت: ئەی بەندەی خوا، من لەگەڵ باوکم هیچ کێشە و تورەبوون ودەنگ دارگرتنێك لەنێوانماندا ڕووی نەداوە؛ بەڵام گوێم لێ بوو پێغەمبەری خودا ﷺ سێ جار

١- الإمام أحمد، المسند، ج٣، الحديث رقم (١٢٧٢٠)، ص١٦٦. النسائي (أحمد بن شعيب)، سنن النسائي الكبرى، ج٦، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١، ١٩٩١، تحقيق: د.عبد الغفار سليمان البنداري، سيد كسروي حسن، رقم الحديث (١٠٦٩٩)، ص٢١٥. وقال الألباني في تخريجه: إسناده صحيح على شرط الشيخين. الألباني (محمد ناصر الدين الألباني)، سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة، وأثرها السيئ في الأمة، ج١، دار المعارف، الرياض، ط١، ١٩٩٢، ص٢٦.

فەرمووی: ئێستا پیاوێك دێت بۆ لاتان ئەو پیاوە بەهەشتییە وهەر سێ جارەکەیش تۆ دەهاتیت، جا پێم خۆشبوو لەلات بمێنمەوە تا بزانم چی دەکەیت – وبەچی گەیشتوویتە ئەو پلەو پایەیە- تا چاوت لێ بکەم، بەلاّم لەو ماوەیەدا نەمبینی کە تۆ پەرستش وکردەوەی چاکە زۆر بکەیت، ئەی بەچی گەیشتویتەتە ئەو پلە و پایەیە کە پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەت لەبارەوە بلێ؟ پیاوەکە لەوەلاّمدا گووتی: بەخوای گەورە لەوەی کەبینیوتە شتێکی زیاترم نییە وناکەم. عەبدوللاّ دەلێت: کە- ماڵئاواییم لێ کرد- وپشتم هەڵکرد بانگی کردم وگووتی: کار وکردەوەی من هەر ئەوەیە کە بینیوتە، بەلاّم من بەرامبەر بە هیچ موسڵمانێك هیچ فێڵ وناپاکییەك لەدڵمدا نییە و ڕقم لە کەس نییە وئێرەییشم بەرامبەر بە هیچ کەسێك نییە کە خوای گەورە ناز ونیعمەتێکی پێ دابێت. عەبدوللاّیش دەلێت: ئەم سینە سافی ونیەت پاکییەیە کە تۆی گەیاندۆتە ئەم پلە وپایەیە وبەزۆر کەس لە ئێمە ناکرێ.

کەواتە بەڕێزان: ئەم پیاوە ئەنصارییە تەنها بەم دڵسافی ونیەت پاکییەی بەرامبەر بە موسوڵمانان گەیشتۆتە ئەو پلە وپایەیە کە پێغەمبەری خودا ﷺ هەر لە دونیا مژدەی بەهەشتی پێ بدات.

ئێستایش دەچینە خزمەت ئەو فەرموودانەی کە بە پێچەوانەی فەرموودەکانی پێشووەوە پێغەمبەری خودا ﷺ دوو دڵی ودووبەرەکی و ڕق لێبوونەوە لە خەڵکانی موسوڵمان قەدەغە ویاساغ دەکات و هەڕەشەی توندیان لەسەر دەکات، لەوانەیش:

١١- لەفەرموودەیەکدا هۆشداری دەداتە هاوەڵەکانی ودەفەرموێت: {أَتَدْرُونَ مَا الْمُفْلِسُ؟} . قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا مَنْ لاَ دِرْهَمَ لَهُ وَلاَ مَتَاعَ. فَقَالَ: {إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلاَةٍ، وَصِيَامٍ، وَزَكَاةٍ، وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا، وَقَذَفَ هَذَا، وَأَكَلَ مَالَ هَذَا، وَسَفَكَ دَمَ هَذَا، وَضَرَبَ هَذَا، فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يُقْضَى مَا عَلَيْهِ أُخِذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ}[(١)]. واتە: دەزانن کەسی مایە پووچ کێیە؟ هاوەڵەکانیشی بەپێی تێگەیشتنی خۆیان وپێوەرە دونیاییەکان لەوەلاّمدا گوتیان: کەسی مایە

١- مسلم، صحيح مسلم، ج٨، كتاب (٤٦) البر والصلة والآداب، باب (١٥) تحريم الظلم، رقم الحديث (٦٧٤٤)، ص١٨.

پووچ وبێ دەستمایە ئەوەیە کە نە درهەمێك ونەدینارێکی نییە - پێغەمبەری خودایش ﷺ دەیەوێت ئەم تێگەیشتنەی هاوەڵەکانی لە ڕووی شەرعییەوە ڕاست بکاتەوە بۆیە فەرمووی: کەسی مایە پووچ لە ئوممەتی من ئەو کەسەیە کە لە ڕۆژی قیامەتدا دەیهێنن نوێژی کردوە وبەڕۆژوو بووە وزەکاتیشی داوە، بەڵام جوێنی بەم داوە ومالی ئەوی بەناحەق خواردوە وقسەی ناشیرینی شوێن ئەوی تر خستووە وکەرامەتی شکاندوە وخوێنی یەکێکی تری بەناحەق ڕشتووە ولەکەسێکی تری داوە وئازاری داوە، - جا لە قیامەتدا لەبەر ئەوەی پارە وپول نییە تا قەرەبوویان بکاتەوە، چاکەکانی دەهێنن ودابەشی دەکەن بەسەریاندا، وهەرکەس هێندەی خراپەکەی دونیای بەرامبەری لە دوارۆژدا لەچاکەکانی دەبات- دواتر وای لێ دێت هیچ چاکەی نامێنێت، ئەوجا کە هیچ چاکەی نەما وهێشتایش حەقی خەڵکی ستەملێکراوی دونیای هەر لەسەر مابوو، ئەوجا خراپە وتاوانەکانی ئەو ستەملێکراوانە دەهێنن ودەیدەن بەسەر ئەمدا وئەم دەبێت باجی تاوانەکانی ئەوانیش بدات لە قیامەتدا. وبەهۆی تاوانەکانی ئەوانەوە فڕێ دەدرێتە ئاگرەوە.

ببینن بەڕێزان ئەم کارە چەند مەترسی دارە، واتە ئەم پیاوە باوەڕدارەی کە نوێژی کردوە وڕۆژووی گرتوە وزەکاتی داوە وچاکە وخێری زۆری کردوە، بەهۆی هەڵە وتاوانەکانی بەرامبەر بەموسوڵمانان، سوودێك لەو کردەوانەی نابینێت وناچێتە بەهەشت، بەڵکو بەتاوانەکانی ئەوان پەنا بەخوای گەورە دەچێتە دۆزەخ، جا بۆیە مایەپووچی ڕاستەقینە ئەمەیە.

١٢- لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەری خودا ﷺ بەهاوەڵەکانی دەفەرموێت: {أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلَ مِنْ دَرَجَةِ الصِّيَامِ، وَالصَّلَاةِ، وَالصَّدَقَةِ؟}. قَالُوا: بَلَى. قَالَ: {صَلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ، فَإِنَّ فَسَادَ ذَاتِ الْبَيْنِ هِيَ الْحَالِقَةُ}. وفي رواية: {لَا أَقُولُ تَحْلِقُ الشَّعَرَ وَلَكِنْ تَحْلِقُ الدِّينَ} [1].. واتە: ئایا پێتان بڵێم کە چی لە ڕۆژوی سوننەت ونوێژی سوننەت وبەخشینی سوننەت باشترە وخێری زیاترە؟. ئەوانیش گوتیان: بەڵێ. فەرمووی: ڕێکخستن ویەکخستنی ڕیزی موسوڵمانان؛ چونکە تێکدانی بەینی موسوڵمانان وبشێوی نانەوە لەنێوانیاندا وەکو تاشین

١- الترمذي (محمد بن عيسى)، سنن الترمذي، ج٤، دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: أحمد محمد شاكر وآخرون، والأحاديث مذيلة بأحكام الألباني عليها، رقم الحديث (٢٥٠٩)، ص٦٦٣، قال أبو عيسى: هذا حديث صحيح، والحديث صححه الألباني.

وایە، جا بۆ ئەوەی هاوەڵەکانی وا تێنەگەن کەمەبەستی تاشینی مووی سەرە، فەرمووی: ناڵێم وەکو تاشینی مووی سەر وایە، بەڵکو ئەمە ئاین دەتاشێ وکردەوە باشەکانی مرۆڤی باوەڕدار هەڵدەوەرێنێ ولەناویان دەبات.

کەواتە پێویستە هەموومان زۆر ئاگامان لەخۆمان بێت، ئێمە بەیانی هەتا ئێوارە کاری چاکە دەکەین، بەڵام لەولایشەوە قسەی خراپ دەکەین لەنێوان موسوڵماناندا و دەبینە مایەی دووبەرەکی وئاژاوە نانەوە ودروستکردنی بشێوی، خەڵکی هاندەدەین کە سەلام لەیەکتری نەکەن، کتێب ونامیلکە وگوتار دژی یەکتر بڵاو دەکەینەوە بەبێ ئەوەی هەست بەخۆمان بکەین، یان هەندێك جار خۆیشمان بەحەق دەزانین وبەرگری لەو هەڵوێستەی خۆمان دەکەین، ئەمانە هەڵەن بەرێزان، وپێویستە چاو بەخۆماندا بخشێنینەوە و چارەسەریان بکەین.

١٣- لە فەرموودەیەکی تردا ﷺ دەفەرموێت: {لاَ يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثٍ، فَمَنْ هَجَرَ فَوْقَ ثَلاَثٍ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ}[(١)]. واتە: هیچ موسڵمانێك بۆی نییە ودروست نییە لە سێ رۆژ زیاتر قسە لەگەڵ موسڵمانێکی تر نەکات، وە هەرکەسێك لە سێ رۆژ زیاتر لەگەڵ موسڵمانێك قسە نەکات وسەلامی لێ نەکات ودواتر بمرێت دەچێتە دۆزەخەوە.

جا ئەمە تەنها لەسەر ئەوەی کە لە سێ رۆژ زیاتر قسەی لەگەڵ نەکردوە ئەی ئەگەر غەیبەتی کردبێت وقسەی بۆ هەڵبەستبێت و ڕاپۆرتی لەسەر نوسیبێت وچاڵی بۆ هەڵکەندبێت ونان براو وناو زڕاوی کردبێت، ئەبێت ئەمە تاوانی چی بێت وسزاکەی چی بێت.

ئالێرەدا خاڵێك هەیە پێویستە ئاماژەی پێ بکەین ئەویش ئەوەیە کە ئەگەر کەسێك کەمتەرخەمی کرد لەبەرامبەر جێبەجێ کردنی ئەرکەکانی بەرامبەر بەخوای گەورە، یان لەخۆ پاراستن لە حەرام وقەدەغەکراوەکانی، ئەوە پێویستە لەسەرمان کە سەرەتا ئامۆژگاری بکەین وهەوڵی چاکردنی بدەین، ئەگەر هەر بەگوێی نەکردین، ئەو کات دەتوانین هەڕەشەی ئەوەی لێ بکەین کە ئەگەر واز لەو خووەی نەهێنێت ئیتر قەسەی لەگەڵ ناکەین

١- أبو داود (سليمان بن الأشعث السجستاني)، سنن أبي داود، ج٤، كتاب (٤٢) الأدب، باب (٥٥) فيمن يهجر المسلم، دار الكتاب العربي، بيروت، رقم الحديث (٤٩١٦)، والأحاديث مذيلة بأحكام الألباني عليها، ص٤٣١، والحديث صححه الألباني.

وپەیوەندی لەگەڵ دەپچڕێنین، ئەگەر کەسەکە هەر سوور بوو لەسەر ئاکاری خۆی، ئەو کات بۆمان هەیە لەسەر ئەو تاوانەی قسەی لەگەڵ نەکەین؛ بەڵام بەمەرجێك دڵنیابین لەوەی کە ئەمە کاریگەری باشی لەسەر کەسەکە دەبێت ولەوانەیە بەو هۆیەوە واز لەو کارەی بهێنێت؛ بەڵام ئەگەر لە دەرەنجامی قسە نەکردنی تۆ کەسەکە خراپتر بوو وزیاتر لارێ بوو ئەو کات پێویستە پەیوەندیەکەت لەگەڵی بەردەوام کەیت وهەوڵ بدەیت ڕێگە چارەی تری بۆ بدۆزیتەوە بەڵکو خوای گەورە تۆ دەکاتە هۆکاری هیدایەت وگەڕانەوەی.

بەڵام ئەمە بەهیچ شێوەیەك دروست نییە لەسەر شتی دونیایی بکرێت، بۆ نموونە لەسەر پارە، یان زەوی، یان هەر بەرژەوەندییەکی تر، دروست نییە موسوڵمانێك سێ ڕۆژ زیاتر قسە لەگەڵ موسوڵمانێکی تر نەکات.

١٤- لە فەرموودەیەکی تردا عەمری کوڕی شوعەیب لە باوکییەوە وئەویش لەباپیرییەوە دەگێڕێتەوە ودەڵێت: (خَرَجَ رَسُولُ اللهِ ﷺ عَلَى أَصْحَابِهِ، وَهُمْ يَخْتَصِمُونَ فِي الْقَدَرِ، فَكَأَنَّمَا يُفْقَأُ فِي وَجْهِهِ حَبُّ الرُّمَّانِ مِنَ الْغَضَبِ. فَقَالَ: {بِهَذَا أُمِرْتُمْ، أَوْ لِهَذَا خُلِقْتُمْ؟! تَضْرِبُونَ الْقُرْآنَ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ، بِهَذَا هَلَكَتِ الأُمَمُ قَبْلَكُمْ}..)[١]. واتە: جارێکییان پێغەمبەری خودا ﷺ گوێی لێ بوو هاوەڵەکانی دەمەقاڵەیان بوو لە سەر بابەتی قەدەر، بۆیان هاتە دەرەوە، ئەوەندە توڕە بوو سوور بووبووەوە ئەتوت دەنکی هەنار بە دەموچاویدا دەتەقێنی، فەرمووی: بەمە فەرمانتان پێ کراوە وئاوام پێ گوتون، یان خوای گەورە ئێوەی بۆ ئەمە دروست کردووە دابنیشن شەڕ بە ئایەتەکانی قورئان بکەن وپێکیاندا بدەن، نەتەوەکانی پێش ئێوە بەم دەمەقاڵێ ودووبەرەکی وڕاڕاییە لەناوچوون.

باشە بەڕێزان خۆ ئەم هاوەڵانە دەمەقاڵەکەیان لەسەر یەکلاکردنەوەی بابەتێکی شەرعی بوو کە قەدەرە؛ بەڵام چونکە کار گەیشتبووە ئەوەی کە دەنگ لەیەکتر بەرز بکەنەوە وببێتە هەرایان، پێغەمبەری خودا ﷺ پێی قبوڵ نەکرا وبەو شێوەیە توڕە بوو، لەکاتێکدا ئێمە دەزانین کە پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر بەدەگمەن توڕە دەبوو، ئەی ئەگەر هەرا ودەمە بۆڵەی موسوڵمانان وەك ئەمڕۆ دەبینین لەسەر کاری دونیا بێت وبۆ بەدەست

١- إبن ماجة (محمد بن يزيد)، سنن إبن ماجة، ج١، دار الفكر، بيروت، تعليق: محمد فؤاد عبد الباقي، والأحاديث مذيلة بأحكام الألباني عليها، ص٣٣، وقال الألباني في تخريجه: حديث حسن صحيح.

هێنانی هەندێك بەرژەوەندی تایبەتی وبەرتەسکی حیزبایەتی بێت، ئەو کات ئەمە ناو بنێن چی ودەرئەنجامەکەی دەبێ چی بێت ودەبێت سزاکەی چی بێت؟! وئەگەر پێغەمبەری خودا ﷺ بەوشێوەیە بمانبینێت دەبێت پێمان بڵێت چی؟!.

١٥- لە فەرموودەیەکی تردا پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرمویێت: {اقْرَءُوا الْقُرْآنَ مَا ائْتَلَفَتْ عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ، فَإِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَقُومُوا عَنْهُ}[1]. واتە: دابنیشن لەگەڵ یەك قورئان بخوێنن و پێیدا بچنەوە، تا ئەو کاتەی کە دڵەکان لەسەری تەبا ورێك بن، خۆ ئەگەر جیاوازی کەوتە نێوانتانەوە وراڕا بوون لەسەری ئەو کات واز لەقورئان خوێندنەکە بهێنن.

پێغەمبەری خودا ﷺ لەم فەرموودەیەدا ئەوەمان فێردەکات کە هەرچەند قورئان خوێندن کارێکی گرنگە وخێرێکی گەورەیە وبەهەر پیتێکی مرۆڤ دە چاکەی بۆ دەنووسرێت، بەڵام یەك ریزی موسڵمانان لە قورئان خوێندنەکە گەورەترە لەشەرعدا؛ چونکە قورئان خوێندن بەو شێوازەو بەکۆمەڵ پێویست وفەرز نییە، بەڵام یەکڕیزی موسوڵمانان لەهەموو کات وشوێنێکدا فەرزە وپێویستە، بۆیە ناکرێت ئێمە بۆ سوننەتێك فەرزێك لەدەست بدەین.

ئەم فەرموودانەی کە باسمان کرد مشتێکە لە خەرمانی پڕ بەرەکەتی فەرموودەکانی پێشەوامان ﷺ لەسەر ئەم بابەتە گرنگ وهەستیارەی کە قسەی لەسەر دەکەین، وکۆمەڵگەی کوردەواری بەشێوەیەکی گشتی وڕابوونی ئیسلامی بەتایبەتی وەکو پێویست لێی بەهرەمەند نەبووین.

هەرچەندە بابەتەکە فەرموودەی زۆر زیاتری لەسەرە وقسەی زۆر زیاتر هەڵدەگرێت، بەڵام با ئەوەندە بەس بێت وبچینە سەر بۆچوون وهەڵوێستی زانایان تا بزانین ئەوان دەربارەی یەکڕیزی موسوڵمانان چی دەڵێن:

١- دەگێڕنەوە عەبدوڵلای کوڕی مەسعود پێی وابووە کە لەسەفەری حەجدا دەبێت نوێژ کورت بکرێتەوە، بەڵام پێشەوا عوسمان خوای لێ ڕازی بێت پێ وابووە کە دەبێت وەك خۆی بکرێت وکورت نەکرێتەوە، جا کاتێك پێشەوا عوسمان نوێژ دەکات عەبدوڵلای کوڕی

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٤، كتاب (٦٩) فضائل القرآن، باب (٣٧) اقرؤوا القرآن ما ائتلفت عليه قلوبكم، رقم الحديث (٤٧٧٤)، ص١٩٢٩. مسلم، صحيح مسلم، ج٨، كتاب (٤٨) العلم، باب (١) النهي عن إتباع متشابه القرآن، والتحذير من متبعيه، والنهي عن الإختلاف في القرآن، رقم الحديث (٦٩٤٨)، ص٥٧، واللفظ للبخاري.

مەسعود دەچێت لەگەڵی نوێژەکان بەجەماعەت دەکات، کاتێك لێی دەپرسن دەڵێن: تۆ پێت وایە کە دەبێت نوێژ کورت بکرێتەوە ئەی بۆ چی دەچیت لەگەڵ عوسمان بە جەماعەت دەیکەیت، لە کاتێکدا ئەو نوێژ کورت ناکاتەوە، لەوەڵامدا پێیان دەڵێت: (الخلاف شر)[1]. واتە: بەرهەڵستی ودژایەتی کردن خراپە وباش نییە.

٢- هەروەها دەگێڕنەوە کە حەسەن وحسێن کە کچەزای پێغەمبەر بوون ﷺ لە دوای مەروانی کوڕی حەکەمەوە نوێژیان دەکرد وعەبدوڵڵای کوڕی عومەر لە دوای حەجاجەوە نوێژی دەکرد، هەموو ئەمانە لەپێناو ئەوەی کە یەکڕیزی موسوڵمانان پەرت نەبێت ودووبەرەکی نەکەوێتە نێوانیانەوە[2].

٣- لە مودەوەنەی پێشەوا مالیکدا هاتوە پیاوێك بە پێشەوا مالیك دەڵێت: (إنه يلينا قوم يرون خلاف ما ترى في السهو، يرون أن ذلك عليهم بعد السلام فيسهو أحدهم سهوا يكون عندنا سجود ذلك السهو قبل السلام، ويراه الإمام بعد السلام فيسجد بنا بعد السلام؟ قال: اتبعوه فإن الخلاف أشر)[3]. واتە: خەڵکانێکمان لەگەڵن بۆچونیان دەربارەی سوجدەی سەهو جیاوازە لەبۆچوونی تۆ، ئەوان پێیان وایە سوجدەی سەهو دوای سەلام دانەوەیە وکاتێك یەکێکیان هەڵەیەك دەکات لەنوێژەکەیدا، لەلای ئێمە وایە کە دەبێت سوجدەی ئەو سەهوە پێش سەلام دانەوە بێت، کەچی ئیمام پێی وایە کە دەبێت پاش سەلام دانەوە بێت وپاش سەلام دانەوەیش سوجدەمان پێ دەبات؟ پێشەوا مالیك پێی فەرمووی: نوێژی لەگەڵ بکەن و وەکو ئەویش سوجدە ببەن، چونکە دوبەرەکی وپەرتەوازەیی خراپە.

٤- قاضی عیاض لەو بارەیەوە دەڵێت: (وَالْأُلْفَة إِحْدَى فَرَائِض الدِّينِ، وَأَرْكَان الشَّرِيعَة، وَنِظَام شَمْل الْإِسْلَام)[4]. واتە: تەبایی وبرایەتی نێوان موسڵمانان یەکێکە لە فەرزەکانی ئاین وبنەماکانی شەریعەت و لە سیستەمە کۆکارەکەی ئاینی ئیسلام.

١- القصة وردت في سياق حديث رواه عبد الله بن مسعود. أنظر: أبو داود، سنن أبي داود، ج٢، كتاب (١١) المناسك، باب (٧٧) الصلاة بمنى، رقم الحديث (١٩٦٢)، ص١٤٥، وصححه الألباني.

٢- إبن قدامة (عبد الله بن أحمد بن قدامة)، المغني، ج٢، دار الفكر، بيروت، ط١ ،١٤٠٥، ص٢٢.

٣- مالك بن أنس، المدونة الكبرى، ج١، مطبعة السعادة، مصر، ص١٣٨.

٤- مالك بن أنس، المدونة الكبرى، ج١، مطبعة السعادة، مصر، ص١٣٨.

٥- ئیبن تەیمییەیش لەبارەی گەورەیی مافی برایەتییەوە دەڵێت: (ويستحب للرجل أن يقصد إلى تأليف القلوب بترك هذه المستحبات؛ لأن مصلحة التأليف في الدين أعظم من مصحلة فعل مثل هذا))[١]. واتە: وا باشترە مرۆڤ مرۆڤ هەوڵ بدات ئاشتەوایی بخاتە نێوان دڵەکانەوە بەوازهێنان لەهەندێك سوننەت، لەبەر ئەوەی بەرژەوەندی تەبا بوون وبرایەتی لە ئیسلامدا گەورەتر و لەپێشترە لەکردنی ئەو سوننەتانە.

لێرەدا ئیبن تەیمییە نموونە بەوە دێنێتەوە ودەیکاتە بەڵگە کە پێغەمبەری خودا ﷺ لەپاش فەتحی مەککە پێی خۆش بوو کەعبە تێك بدات ولەسەر ئەو شێوازە دروستی بکاتەوە کە کاتی خۆی ئیبراهیم وئیسماعیل سەلامی خوایان لێبێت دروستیان کردبوو، وە ئەو زیادە دیوارەی کە هەیە بیخاتەوە سەر کەعبە و دەرگاکانی کەعبە بکاتەوە بەدووان، بەڵام ئەمە ناکات وبە خاتوو عائیشە دەفەرموێت: {أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ قَوْمَكِ لَمَّا بَنَوْا الْكَعْبَةَ اقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ}. فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَلَا تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ؟. قَالَ: {لَوْلَا حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ لَفَعَلْتُ}[٢]. واتە: نەتبینیوە هۆزەکەت - قورەیش وخەڵکی مەککە- کە کە عبەیان دروستکردۆتەوە[٣] لەبەر کەمی دەرامەت[٤] بەکەم وکورتی دروستیان کردۆتەوە ونەیانخستۆتەوە سەر ئەو بنەمایانەی کە کاتی خۆی ئیبراهیم سەلامی خوای لێ بێت لەسەری دروستکردبوو. خاتوو عائیشە دەڵێت: گووتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەی بۆ نایخەیتەوە سەر بنەماکانی ئیبراهیم؟ لەوەڵامدا فەرمووی: ئەگەر گەلەکەت تازە موسوڵمان نەبوونایە دەمکرد. بەڵام لەبەر ئەوەی تازە موسوڵمان بوون دەسکاری ناکەم.

کەواتە کەعبە بەو هەموو گرنگییەی کە هەیەتی کە قیبلە وڕووگەی موسوڵمانانە پێغەمبەری خودا ﷺ دەستکاری ناکات وڕاستی ناکاتەوە بەخاتری ئەوەی کە نەوەك

١- إبن تيمية (أحمد عبد الحليم)، مجموع الفتاوى، ج٢٢، ط٣ ،٢٠٠٥، دار الوفاء، تحقيق: أنور الباز، عامر الجزار، ص٤٠٧.

٢- البخاري، صحيح البخاري، ج٢، كتاب (٣٢) الحج، باب (٤١) فضل مكة وبنيانها، رقم الحديث (١٥٠٦)، ص٥٧٣. مسلم، صحيح مسلم، ج٤، كتاب (١٦) الحج، باب (٦٩) نقض الكعبة وبنائها، رقم الحديث (٣٣٠٦)، ص٩٧، واللفظ للبخاري.

٣- ئەوە بوو لافاوێك لەمەککەدا ڕوویدا کەعبەی ڕووخاند ودواتر خەڵکی مەککە دروستیان کردەوە.

٤- هەرچەندە قورەیش زۆر دەوڵەمەندی گەورەیان هەبوو؛ بەڵام بڕیاریاندابوو کە تەنها پارەی حەڵاڵ لەدروستکردنەوەی کەعبەدا بەکار بهێنن وپارەی سوو وستەم ودزی ولەشفرۆشی وداگیرکردنی تێدا بەکار نەهێنن، دیارە پارەی حەڵاڵیشیان کەم بووە وهەر بەشی ئەوەندەی کردووە.

خەڵکانێکی تازە موسوڵمان شتێکیان لەدڵدا دروست بێت، کە چۆن پێغەمبەری خودا ﷺ کەعبە دەڕوخێنێت وتێکی دەدات، بۆیە پێغەمبەری خودا ﷺ بەرژەوەندی تەبایی ویەکڕیزی ودروست نەکردنی ئاڵۆزی بۆ خەڵکانێکی لەو جۆە بەگەورەتر دەزانێت لە ڕاست کردنەوە وچاکردنەوەی کەعبە.

٦- لە بابەتێکی تردا ئیبن تەیمییە دەڵێت: (إذا تعذر إقامة الواجبات من العلم والجهاد وغير ذلك إلا بمن فيه بدعة مضرتها دون مضرة ترك ذلك الواجب، كان تحصيل مصلحة الواجب مع مفسدة مرجوحة معه خيرا من العكس)[1]. واتە: ئەگەر کۆمەڵێك ئەرکی شەرعییمان هەبوو لە نموونەی گەیاندنی زانستی شەرعی وجیهاد کردن وهاوشێوەکانیان وبەبێ فەرمانڕەوایەکی بیدعەچی جێبەجێکردنیان ئاستەم بوو، وە زیانی بیدعەکانی ئەو کەسە لەزیانی وازلێهێنانی ئەرکە شەرعییەکە کەمتر بوو، ئەوکات بەرژەوەندی جێبەجێ کردنی ئەرکە شەرعییەکە بەو زیانە کەمەوەی کەلێی دەکەوێتەوە باشترە ولەپێشترە لە پێچەوانەکەی- واتا لە واز لێهێنانی واجبەکە.

ئەم قسەیەی شەیخ لئیسلام وەڵامی زۆرێك لەو پرسیارانە دەداتەوە کە ئەمڕۆ لەسەر گروپ ولایەنە ئیسلامییەکان دروست دەکرێن، کە ئایا کۆمەکی کردن ودەستباری کردنیان تاچەند شەرعی بێت؟ لەکاتێکدا ئەوان بەشایەتی دۆست ودوژمن بێ هەڵە وپەڵە نین، بەڵام ئەگەر ئەو هەڵە وپەڵانە بەراورد بکەین بەو ئەرکە پیرۆز وگەورانەی کە ئەوان جێبەجێی دەکەن، پێم وایە بەراورد ناکرێن، لەکاتێکدا ئەو ئەرکانە بەتاکی موسوڵمان چەند زانا وبەتواناش بێت ناکرێت وبەڕێوە ناچێت وئەگەر ئەوانیش پێی هەڵنەسن کەس نابێت جێیان بگرێتەوە.

کەواتە بەو هەموو هەڵە وکەموکورتیانەیش کە هەیانە هەر بوونیان باشترە لەنەبوونیان وئەرکی موسوڵمانانیش ئەوەیە بەپێی توانا هاوکار وکۆمەکیان بکەن، تا ئەوانیش زیاتر بتوانن لەسەر کاری خۆیان سووربن وبەئەرکە ئیسلامی وشەرعییەکانیان هەستن، ئەمەیش ئەوە ناگەیەنێت کە ئێمە چاو لەهەڵەو پەڵەکانیان بپۆشین، بەڵکو پێویستە بەپێی توانا هەوڵی چارەسەر وڕاست کردنەوەیان بدەین ولەم لایەنەیشەوە بە

١- إبن تيمية ، مجموع الفتاوى، ج٢٨، ص٢١٢.

ئەرکی شەرعی خۆمان بەرامبەریان هەستین وئەو فەرموودەیەی پێغەمبەری خودایان ﷺ لەگەڵ جێبەجێ بکەین کە دەفەرموێت: {الدِّينُ النَّصِيحَةُ}. قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: {لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ، وَعَامَّتِهِمْ}[1]. واتە: ئاینی پیرۆزی ئیسلام ئامۆژگارییە. گووتمان: بۆ کێ؟ فەرمووی: بۆ خوای گەورە وقورئانەکەی وپێغەمبەرەکەی ﷺ وپێشەوای موسوڵمانان وگشت موسوڵمانان، بۆیە ئامۆژگاری کردنی خەڵکی موسوڵمان وهەوڵدان بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەکانیان بەشێکی سەرەکییە لە ئاین وپەیامی ئێمە وجێبەجێ کردنی ئەرکی برایەتی وباوەڕداریشە بەرامبەر بەیەکتر.

٧- دەگێڕنەوە جارێکیان لەمیسر لەمانگی ڕەمەزاندا موسوڵمانانی مزگەوتێك ناکۆکی دەکەوێتە نێوانیانەوە لەسەر نوێژی تەراویح کە ئایا چەند ڕکعات بکەن، هەشت بکەن یان بیست ویەك، کە بەداخەوە تا ئێستایش ئەم کێشەیە لە مزگەوتەکانی ئێمەدا بەردەوامە، ودیارە ئیمام بەننایش خوا لێی خۆش بێت تەشریفی لەوێ دەبێت، ودەڵێت: کلیلی مزگەوتەکەم بۆ بهێنن مزگەوتەکە دادەخەم، خەڵکەکەیش پێیان سەیر دەبێت ودەڵێن: چۆن؟! ئەی نوێژ نەکەین لە مزگەوتدا؟ ئەی ئەم عیبادەتە گەورەیە لە مزگەوتدا نەکرێت؟! ئەویش لەوەڵامدا دەفەرموێت: پاراستنی یەکڕیزی نێوان موسوڵمانان فەرزە ونوێژی تەراویح سوننەتە، جا ئەگەر سوننەتێك ببێتە مایەی ئەوەی کە فەرزێك لە دەست بچێت ئەو سوننەتە نەکردنی باشترە.

بەڕێزان ئێمە خەڵکی وامان هەیە کە دێت بۆ مزگەوت بۆنوێژی جەماعەت لە سەر تەسبیحاتێك، یان لەسەر نزایەك، یان لەسەر شتێکی زۆر سادە کە لەوانەیە لەشەرعدا هەر بوونی نەبێت وزیاد کراو بێت، کێشەیەکی گەورە دروست دەکات وئارامی مزگەوتەکە ویەکڕیزی موسوڵمانان تێك دەدات ودڵی کۆمەڵێك موسوڵمان لەخۆی دەڕەنجێنێت ودەیکاتە هەرا، من بە خوا سوێند دەخۆم ئەو کەسە لەماڵەکەی خۆیدا نوێژەکەی بکات باشترە وخێری زیاترە، چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت: {مَنْ أَكَلَ الثُّومَ أَوْ الْبَصَلَ مِنْ الْجُوعِ

١- البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (٢) الإيمان، باب (٤٠) الدين النصحية لله، ولرسوله ﷺ، ولأئمة المسلمين، وعامتهم، رقم الحديث (٥٧)، ص٣١. مسلم، صحيح مسلم، ج١، كتاب (٢) الإيمان، باب (٢٥) بيان أن الدين النصيحة، رقم الحديث (٢٠٥)، ص٥٣، واللفظ لمسلم.

أَوْ غَيْرِهِ فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا}[١]. واتە: هەرکەس سیر یان پیازی خوارد لەبرسا یان لەبەر هەرهۆیەکی تر با نزیکی مزگەوتی ئێمە نەکەوێت. لەبەر چی؟ لەبەر ئەوەی موسوڵمانان بە بۆنەکەی بێزار دەبن، جا ئایا بۆنی سیر وپیاز ناڕەحەتە یان دەنگ بەرز کردنەوە وقسەی نابەجێ وهات وهاوار لەمزگەوتدا، بەدڵنیاییەوە بۆنی سیر وپیازەکە کێشەی کەمترە.

هەر کەس لە ئێمە دەڕواتە مزگەوت بەر لەوەی بڕوات پێویستە لەوە حاڵی ببێت، کە پەیامی مزگەوت بریتییە لە دروست کردنی تەبایی ویەکڕیزی لەنێوان موسوڵماناندا. وە هەرکەس ئەم تەباییە تێك بدات لای خوای گەورە گوناهبارە نەك چاکەکار.

ئەڕۆیتە مزگەوت پێت وایە تەسبیحات سوننەتە بۆ خۆتی بکە وکەشی پەرستن لە خەڵکانی تر تێك مەدە، پێت وایە بیدعەیە بۆ خۆت مەیکە، ئەگەر فەرموودەیەك یان قسەیەکی خێرت پێیە بە ئاژاوە ودەنگە دەنگ کەس لێت وەرناگرێت، بەڵکو بە لەسەرخۆیی وبەو پەڕی ئەدەبەوە دەتوانیت پەیامی خۆت بگەیەنیت وئامۆژگاری خەڵك بکەیت، ئەگەر لێیان وەرگرتیت ئەوە باشە، ئەگەر نا تۆ ئەرکی خۆتت جێبەجێ کردوە وئەنجامەکەی بەرە دەست خوای گەورە.

لە کۆتا تەوەری ئەم باسەدا پێم خۆشە ئاماژەیەك بە پەیامی پەرستش وئەرکە شەرعییەکان بدەین لە ئیسلامدا کە تا چەند ئامانجی ئەوانیش دروستکردنی برایەتی ویەکڕیزییە لە نێوان موسوڵماناندا وتا چەند خزمەت بەبابەتی باسەکەمان دەکەن.

بەڕێزان: ئێمە کاتێك نوێژ دەکەین پێویستە بزانین پەیامی نوێژ بۆ ئێمە چییە ونوێژ چیمان فێر دەکات؟. نوێژ فێری یەکڕیزی ویەك ئامانجی ویەك دەرووشمیمان دەکات، فێری ئەوەمان دەکات ڕۆژانە پێنج جار لەمزگەوتێکدا پێکەوە کۆببینەوە وئاگامان لەخۆشی وناخۆشی یەکتر بێت. بەڵام بەداخەوە ئێمە تەنها ڕواڵەت وڕوکەشی نوێژ فێر دەبین

١- البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (١٦) صفة الصلاة، باب (٧٦) ما جاء في الثوم النيء، والبصل، والكراث، ص٢٩١. مسلم، صحيح مسلم، ج٢، كتاب (٦) المساجد، باب (١٨) نهي من أكل ثوما، أو بصلا، أو كراثا، أو نحوها عن حضور المسجد ، رقم الحديث (١٢٧٩)، ص٧٩، واللفظ للبخاري.

ودەزانین، ئەوەندەی گرنگی بەشێوازی دەست دانان و جوڵەی پەنجە دەدەین لە نوێژدا[١] نیو هێندە گرنگی بەدروستکردنی کەشی برایەتی وتەبایی نادەین لەکاتی نوێژکردندا بەتایبەتی لەمزگەوتدا، لەسەر شتێکی زۆر بچووك دڵی دەیەها موسوڵمان لەخۆمان دەکەین وئاژاوە دروست دەکەین، لەکاتێکدا مزگەوت ماڵی خوای گەورەیە و تەنها جێگای پەرستش وخواناسییە وپێویستە لە هەموو کار وئاکارێکی نابەجێ ونەخوازراو، لە هەموو خواست وبەرژەوەندییەکی دونیایی بەرتەسك، لە هەموو ململانێیەکی هزری و سیاسی بەدوور بگیرێت.

زەکاتیش هەر وایە ناکرێت وەکو باجێکی دارایی سەیر بکرێت، خەڵکانی موسوڵمان بەنابەدڵی زەکاتی ماڵەکانیان دەربکەن وبەچاوی باجگر ومشەخۆر سەیری ئەو برا هەژارانەیان بکەن کە هاوکارییان دەکەن؛ بەڵکو ئامانجی سەرەکی زەکاتدان پاش جێبەجێ کردنی فەرمانی خوای گەورە بریتییە لە گوێڕایەڵی کردنی فەرمانی خوای گەورە، کە ئەو خاوەنی ڕاستەقینەی هەموو ئەو گەردوونەیە وپاشان پاکردنەوەی ئەو سامانەیە لە مافی خەڵکانی تر ودەستگیرۆیی کردنی خەڵکانی هەژار ونەدار وپڕکردنەوەی پێداویستییە داراییەکانیانە وبنەبڕکردن وکەمکردنەوەی جیاوازی چینایەتی نێوان خەڵکانی دەوڵەمەند وهەژارە وبەم شێوەیەیش خۆشەویستی وهاوخەمی وهاوسۆزی لەنێوان چینی هەژار ودەوڵەمەندا دروست دەبێت.

ڕۆژوویش بەهەمان شێوەیە تەنها ناکرێت وەکو سزایەکی جەستەیی یان ڕێجیمێکی پزیشکی بۆ باشتر کردنی باری تەندروستی مرۆڤەکان سەیر بکرێت، بەڵکو پەیامی ڕۆژو پاش جێبەجێ کردنی فەرمانی خوای دانا وکاربەجێ بریتییە لە بەئاگا هێنانەوەی مرۆڤە دەوڵەمەندەکان لە ئەندێشەی خەڵکانی هەژار و برسی وهەژاندنی ویژدانیانە لەناخەوە وهەست پێکردنیانە بەو ئازارەی ئەوانە ساڵ دوازدەی مانگ دەیچێژن، پاشان ڕاهێنانی مرۆڤەکانە لەسەر خۆ گرتنەوە لەهەموو کارێکی حەرام ونەشیاو؛ چونکە لەڕۆژودا مرۆڤ

١- ئێمە نالێین ئەمانە گرنگ نین؛ بەڵام شتی لەوانە گرنگتر هەیە و لەشەرعیشدا شتی گرنگ دەخرێتە پێناو شتی گرنگترەوە، بۆ نموونە: نوێژی سوننەت کارێکی باشە وگرنگە، بەڵام کە قامەت کرا بۆ نوێژی فەرز ئیتر نوێژی سوننەت دروست نییە وناکرێت، ئەو جۆرە شتانەیش گرنگە بەڵام یەکڕیزی وتەبایی نێوان موسوڵمانان گرنگترە ولەپێشترە.

تەنها گەدەی بەڕۆژوو نابێت، بەڵكو پێویستە گوێ وچاو ودەم ودەست وقاچ و سەرجەم ئەندامەكانی تریشی لەكاری حەرام ویاساغ بەڕۆژو بن، خۆ ئەگەر وانەبوو ئەوە ئەو ڕۆژوە هیچ سوودی نییە و وپەیامی ڕاستەقینەی خۆی نەگەیاندووە.

بۆیە پێویستە لەمانگی ڕەمەزاندا زیاد لە هەموو كاتەكانی تر بەخۆماندا بچینەوە وكەلێن وكەمتەرخەمییەكانمان بەرامبەر بەخوای گەورە پڕ بكەینەوە وبۆ ماوەی ئەو مانگە خۆمان ڕابهێنین لەسەر وازلێهێنانی گوناە و تاوان بەشێویەك كە پاش كۆتایی هاتنی ئەو مانگە پیرۆزەیش نەچینەوە سەرتاوانەكانی پێش ڕەمەزانمان.

ئەمانە وچەندین وانەی تر پەیامی ڕۆژوون وهەموو پەرستشەكانی تریش هەر بەم شێوەیەن وپێویستە مرۆڤ سوود و وانەیان لێ وەربگرێت وتەنها سەیری ڕواڵەت ولایەنە جەستەییەكانی نەكات، بەڵكو لەپەیام وئامانجەكانی ڕابمێنێت ولێی بەهرەمەند بێت وشان بەشانی لایەنە جەستەییەكەی گۆڕانكاری دەروونیشی تێدا دروست بكات.

ئەمانە سەبارەت بە پەرستش و واجباتەكان سەبارەت بە شتە یاساغ وقەدەغەكراوەكانیش ئەگەر بەوردی سەرنجیان بدەین هەر بۆ ئەو مەبەستەیە كە بەرژەوەندی سەرجەمی مرۆڤەكان پارێزراو بێت وكەس بەشێوەیەكی ناڕەوا مافی كەسی تر نەخوات وپێشێلی نەكات وبشێوی وئاژاوە ودووبەرەكی لەنێو خەڵكیدا دروست نەكات.

سەرجەمی ئەو حەرامانەی كە پەیوەندی بەنێوانی مرۆڤەكانەوە هەیە لەم بازنەیەدا دەسوڕێنەوە، بۆ نموونە پیاوكوشتن بۆ حەرامە؟. چونكە دەستدرێژی كردنە بۆ سەر ژیان ونەفسی خەڵكی. زینا بۆ حەرامە؟ چونكە دەستدرێژی كردنە بۆ سەر ناموسی خەڵكی. دزی بۆ حەرامە؟ چونكە دەستدرێژی كردنە بۆ سەر ماڵی خەڵكی. بەهەمان شێوە بوختان وغەیبەت ودرۆ وسەرجەم شتە حەرامەكانی تر، هۆكاری حەرامبوونیان ئەوەیە كە سنووربەزاندن وپێشێل كردنی ماف خەڵكی تری تێدایە لە ڕوویەك لە ڕووەكانەوە.

باسی پێنجەم
ڕوونکردنەوە و سەرنج

لەم باسەدا بەڕێزان دەچینە خزمەت ڕاڤەکردنی هەندێك دەقی گرنگ کەپەیوەندی ڕاستەوخۆیان بەباتەکەمانەوە هەیە وجەخت لەسەر هەمان مەبەستی فەرموودەکانی تر دەکەنەوە، بەڵام بەداخەوە هەندێك جار ڕاڤەی جیاوازیان بۆ دەکرێت وواتاکانیان دەشێوێنرێتك بۆیە بەپێویستم زانی قسەیان لەسەر بکەین و واتاکانیان بخەینە ڕوو.

لێرەدا ولەبەر کەمی ماوە تەنها قسە لەسەر دووان لەو دەقانە دەکەین کەبریتین لە:

یەکەم: خوای گەورە لە ئایەتێکی قورئاندا دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ۝إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ﴾[1]. واتە: ئەگەر خوای گەورە خۆی بیویستایە خەڵکی دەکرد بە یەك ئوممەت ویەك بەرنامە- واتا هەموو خەڵك موسڵمان دەبوون بەڵام ویستی خوای گەورە وایە- کە بەردەوام خەڵك ڕێچکە وڕێبازی جیاوازیان هەبێت، مەگەر خەڵکانێك نەبێت کە خوای گەورە بەبەزەیی خۆی هیدایەتی داون، وەخوای گەورە بۆ ئەوە دروستی کردوون.

بەر لەوەی قسە لەسەر حوکمی ئایەتەکە بکەین، پێویستە لەوە حاڵی ببین کە خوای گەورە دوو خواست وویستی هەیە کە پەیوەستن بە ژیان وگوزەرانی مرۆڤەکانەوە:

خواستێکیان پێی دەگوترێت گەردوونی وقەدەری، کە خوای گەورە لەم خواستەیدا پرس بەکەس ناکات وخواستەکەی خۆی جێبەجێ دەکات وبەسەر خەڵکیدا دەسەپێنێت وگوێ بەڕەزامەندی یان بەرژەوەندی کەسی تر نادات، وەکو بەڕێوە بردنی جوڵەی گەردوون وهاتنی شەو وڕۆژ و وەرزەکانی ساڵ وباران بارین ودیاری کردنی درێژی ژیان وتەمەنی مرۆڤەکان وجۆری ڕەگەزیان وڕێژەی جوانی وناشیرینیان وسەرجەم ئەو شتانەی تر کەخوای باڵادەست خۆی بەخواستی خۆی جێبەجێیان دەکات ودواتریش نە لەدنیا و نە لەدوا ڕۆژ لێپێچینەوە لەگەڵ کەس ناکات کە ئەو کارانە بۆچی وا بوون، بۆ نموونە خوای گەورە لێپێچینەوە لەگەڵ کەس ناکات لەسەر ئەوەی کە تەمەنی چەند بووە، یان ڕەگەزی

١- سورة هود: الآيتان (١١٨- ١١٩).

چی بووە، یان جوان بووە یان ناشیرین، چونكە ئەمانە خوای گەورە بەپێی خواستی خۆی كردونی وجگە لە زاتی خۆی كەس بەرپرس نییە بەرامبەریان.

لەبەرامبەر ئەم خواستەدا خوای بالادەست خواستێكی تری هەیە پێی دەگوترێت شەرعی ولەم خواستەیاندا خوای گەورە خۆی كارەكە ناكات، بەڵكو جێبەجێ كردنی كارەكە دەگێرێتەوە بۆ مرۆڤەكان وداوا لەوان دەكات كە خواستەكەی جێبەجێ بكەن، وەكو نوێژ ورۆژوو وزەكات وحەج وفەرمان كردن بەچاكە ورێگە گرتن لەخراپە وسەرجەم فەرمانە شەرعییەكانی تر، لەم جۆرەیاندا خوای گەورە خواستی وایە فەرمانەكانی جێبەجێ بكرێت وەدەشتوانێت خۆی بیكات، یان وا لەمرۆڤەكان بكات بیكەن؛ بەڵام هیچ كام لەمانە ناكات، بەڵكو داوا لەمرۆڤەكان دەكات كە ئەوان بەپێی خواستەكانی ئەو بجوڵێنەوە ومامەڵە بكەن وتوانستی زانستی وجەستەیشیان بۆ كردنی كارەكان پێ دەبەخشێت وئازادی تەواویان پێ دەبەخشێت لەوەی كە بەپێی خواستەكانی خوای گەورە یان خۆیان بجوڵێنەوە ولەم جۆرە خواستەدا خوای گەورە لێپێچینەوە لەگەڵ مرۆڤەكان دەكات لەسەر ورد ودرشتی كارەكانیان ودواتر لەسەر گوێڕایەڵیان پاداشتیان دەداتەوە ولەسەر یاخی بوونیشیان سزایان دەدات.

كەواتە ئەگەر خوای گەورە خۆی بیوویستایە هیدایەتی هەموو خەڵكی دەدا وهەموویان شوێن ئاینی ڕاست دەكەوتن، بەڵام نایەوێت ئەمە بەزۆر بەخەڵكی بكات؛ بەڵكو دەیەوێت مرۆڤەكان لە ڕێی كاراكردنی ژیری خۆیان وبە سوود وەرگرتن لەپەیامی پێغەمبەران سەلامی خوایان لێبێت بگەنە ئەو ڕاستییە وخۆیان هەوڵی بۆ بدەن، ئەوكات خەڵكی لەسەر هەوڵ وماندووبوونی خۆیان پاداشت یان سزا وەربگرن وهەموو كەس بەرپرسیارێتی كردەوەكانی خۆی بكەوێتە ئەستۆی خۆی و دوارۆژ جگە لەخۆی گلەی و گازندە لە كەسی تر نەكات؛ چونكە ئەگەر بەزۆر خەڵكی هیدایەت بدایە یان گومڕاو لاڕێ بكردایە ئەو كات مرۆڤی باش وخراپ لێك جیا نەدەبونەوە واتایەك بۆ پاداشت وسزا بەهەشت ودۆزەخ نەدەما.

بۆیە كاتێك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً﴾. ئەم ویستە لەبەشی ویست وخواستە شەرعییەكانە نەك خواستە گەردوونی وقەدەرییەكان، واتە لەبەشی دووەمە، كەواتە هەرچەندە خوای گەورە ویستی وایە كە مرۆڤەكان یەك ڕیز ویەك

ڕا بن لەسەر ڕاستە شەقامەکەی ئاینی ئیسلام، بەڵام ئەم خواستەی خۆی بەسەر خەڵکیدا نەسەپاندوەك بەڵکو داوای کردوە مرۆڤەکان جێبەجێی بکەن، هەر بۆیە ناکرێت بەهیچ شێویەك ئەم ئایەتە بکرێتە بەڵگە بۆ قووڵکردنەوەی زامی پەرتبوون وبڵێین ئەوەتا خوای گەورە خۆی دەفەرموێت ئەگەر بیویستایە هەموو خەڵکی یەك دەخست، کەواتە خۆی دەیەوێت ئێمە پەرت بین وچەند دەستە وتاقمێك بین، هەرکەسیش ئەم ئایەتە وا ڕاڤە بکات ئەو کات نابێت لۆمەی خەڵکانی بێ باوەڕ وخوانەناسیش بکات، چونکە بەهەمان شێوەی ئەم ئایەتە خوای گەورە لە چەند ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعاً﴾[1]. واتە: ئەگەر خوای گەورە خۆی بیویستایە هەرچی لەسەر زەویدا هەیە باوەڕیان دەهێنا. یان دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا﴾[2]. واتە: ئەگەر خوای گەورە خۆی بیویستایە بێباوەڕان هاوەڵیان بۆ بڕیار نەدەدا ویەکتاپەرست دەبوون. یان دفەرموێت: ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا﴾[3]. واتە: ئەگەر بمانویستایە هەموو کەسێکمان هیدایەت دەداو دەمانخستە سەر ڕێی ڕاست.

جا چۆن ناکرێت ئەم ئایەتانە بکرێنە بەڵگە وپاساوی بێباوەڕی خەڵکانی بێباوەڕ وناکرێت بڵێین خوای گەورە خۆی ڕێگەی داوە بەخەڵکانێك بێ باوەڕ ولاڕێ بن، بەهەمان شێوە ناشکرێت ئایەتی پێشوو تریش بکرێتە بەڵگە وپاساوی پەرتبوونی موسوڵمانان ولێك ترازانیان لەیەکتر، بەڵکو خواستی خوای گەورە لە کۆی ئەو دەقانەدا لەسەرپشك کردن و ئازاد کردنی مرۆڤەکاندایە نەك لە لاڕێ بوون وپەرتەوازەییان.

دواتریش بەڕێزان: ئەگەر ئێمە بڵێین خوای گەورە خۆی دەیەوێت ئێمە پەرت بین ویەك ڕیز نەبین، ئەی باشە چی لەو هەموو دەقانەی پێشوو بکەین کە تێیدا خوای گەورە و پێغەمبەرەکەی ﷺ فەرمان بەیەکڕیزی وبرایەتی دەکەن و ڕێگری لە ناکۆکی و پەرتەوازەیی دەکەن؟! ئایا دەکرێت خوای گەورە خۆی ئەم پەرت بوونەی بەسەر ئێمەدا سەپاندبێت ولەولایشەوە داوای یەك بوون و یەکڕیزی لە ئێمە بکات؟! ئایا ئێمە لەتواناماندا هەیە بەپێچەوانەی ویستە گەردوونیی و قەدەرییەکانی ئەوەوە بڕیار بدەین؟! ئایا ئەمە

١- سورة يونس: الآية (٩٩).

٢- سورة الأنعام: الآية (١٠٨).

٣- سورة السجدة: الآية (١٣).

تەکلیفی مەحاڵ نییە؟! دواتر ئەگەر کارێك لەتوانای ئێمەدا نەبێت دەکرێت لەسەری سزا بدرێین؟! بەدڵنیاییەوە نەخێر.

هەربۆیە پێویستە وا لە ئایەتەکە بگەین: کە خوای گەورە سەرەڕای ئەوەی داوای لەسەرجەم گرۆهی ئادەمیزاد کردووە کە شوێن ئاینی ئیسلام و پەیامی دوایین پەیامبەری ئەو بکەون، ویەکڕیز ویەکڕا بن لەسەر ئەم پەیامە، بەڵام نەیویستوە ئەم خواستەی خۆی بەزۆر بەسەر خەڵکیدا بسەپێنێت، بەڵکو ویستویەتی خەڵکی ئازاد بن لەجێبەجێ کردنی ئەم داوایەیدا، هەر وەك چۆن لەجێبەجێ کردنی سەرجەم داواکانی تریشدا ئازاد وسەربەستی کردون. بەڵام سەرەڕای داواکەی خوای گەورەیش خەڵکی بەردەوام پەرت ولاڕێ دەبن ولەڕێبازی ڕاست لادەدەن، مەگەر ئەوانە نەبێت کە خوای گەورە خۆی بە بەزەیی خۆی هیدایەتی داون ویەکڕیز وتەبای کردوون لەسەر ئاینی ڕاستی وپەیامی خواناسی.

دواتر خوای گەورە دەفەرمویێت ﴿وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ﴾. واتا: خوای گەورە بۆ ئەوە دروستی کردون، جا لێرەدا زانایان سێ بووچونیان هەیە لەسەر ئەوەی کە ئایا ئەو ئاماژەیە لە ئایەتەکەدا بۆ چی دەگەڕێتەوە وخوای گەورە مرۆڤەکانی بۆچی دروست کردوون:

- هەندێك پێیان وایە کە ئەو ئاماژەیە بۆ: ﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾. دەگەڕێتەوە، واتە خوای گەورە بۆ ئەوە دروستی کردون کە بەردەوام پەرت وجیاواز بن و وەك پێشتریش باسمان کرد ئەم بۆچونە دوورە لە ڕاستییەوە.

- هەندێکی تر دەڵێن کە ئەو ئاماژەیە بۆ: ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ﴾. دەگەڕێتەوە، واتا خوای گەورە بۆ ئەوە دروستی کردون کە تەبا ویەکڕیز بن تا شایەنی ئەوەبن کە خوای گەورە بەزەیی پێیاندا بێتەوە.

- زۆرینەی زانایانیش لەسەر ئەوەن کە ئەو ئاماژەیە بۆ هەردوو بڕگەکە دەگەڕێتەوە واتا بۆ: ﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾. و: ﴿إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ﴾. یش دەگەڕێتەوە[1].

١- بۆ زیاتر بەئاگا بوون لە ڕاڤەکردنی ئەم ئایەتە سەیری ئەم سەرچاوانە بکە: الطبري (محمد بن جرير بن يزيد)، تفسير الطبري (جامع البيان في تأويل القرآن)، ج١٥، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط١ ،٢٠٠٠، تحقيق: أحمد محمد شاكر، ص٥٣١- ٥٣٨. الرازي ، تفسير الرازي، ج١، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١ ،٢٠٠٠، ص٢٤٨٥- ٢٤٨٧. الثعلبي (أحمد بن محمد بن إبراهيم)، الكشف والبيان، ج٥، ص١٩٤- ١٩٥، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط١، ٢٠٠٢، تحقيق: محمد بن عاشور. الماوردي (علي بن محمد بن حبيب)، تفسير الماوردي (النكت والعيون)، ج٢، دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق : السيد بن عبد المقصود عبد الرحيم، ص٥١١- ٥١٢.

ئەم بۆچوونەیش لە بۆچوونەکانی تر پەسەند ترە وواتاکەی ئەوە دەگرێتەوە: کە خوای گەورە لەگەڵ ئەوەی داوای یەکڕیزی لێ کردوین لەسەر ئاینی ئیسلام، بەڵام نەیوویستوە بەزۆر ئەم خواستەی خۆی بەسەرماندا بسەپێنێت، بەڵکو ویستویەتی مرۆڤەکان ئازاد بن لە بڕیاردان وبژاردەکردنیدا ولەدەرئەنجامی ئەم ئازادییەیش بەردەوام خەڵکانێك هەن کە لە بەدەمەوەهاتنی ئەم خواستەی خوای گەورە لادەدەن ولا ڕێ دەکەون، مەگەر خەڵکانێك نەبێت کە خۆی بەبەزەی ومیهرەبانی خۆی هیدایەتی داون، تەنها ئەوانە یەکڕیز وتەبان لەسەر ئاینی ئیسلام، وەخوای گەورەیش بۆیە دروستی کردوون، تا ئەم دووبەرەیە لێك جیا بێتەوە ورون ببێتەوە کە کێ بەدەم خواستەکەی خوای گەورەوە دێت وشوێن پەیامی ڕاستی دەکەوێت، کێیش شوێنی حەز وئارەزووەکانی خۆی دەکەوێت، کەواتە ئەوانەی کە خوای گەورە بەزەیی پیایاندا هاتۆتەوە وڕێنمووی کردون بۆ ڕێگەی ڕاست وئاینی ئیسلام ئەوانە یەکڕیز وتەبان وخەڵکانی لاڕێ وخوانەناسیش پەرت وڕاڕان، ئەمە واتای دروستی ئایەتەکەیە.

بەڵام مەخابن ئێستا هەندێك خەڵکی موسوڵمان ئەم ئایەتە دەکەنە بەڵگە و پاساو بۆ شەرعییەت پێدانی ئەم هەموو جیاوازی ودووبەرەکییەی لە نێوان موسوڵماناندا هەیە ودیارە ئەم جۆرە ڕاڤەکردنەیش لە زۆر ڕووەوە مەترسیدارە، لەوانە:

-دەبێتە مایەی وەلاخستنی هەموو ئەو ئایەت وفەرموودانەی کە فەرمان بەیەکڕیزی ویەکگرتن دەکات ونەهی لەپەرتەوازەبوون وبشێوی دەکات.

- ئەم پەرتبوون و پەرتەوازەییە نەك تەنها شەرعییەت پێ دەدات؛ بەڵکو دەیخاتە خانەی پەرستشەوە.

-ئەمە وا لە خەڵکانی ناو ڕابوونی ئیسلامی دەکات کە ئەم حاڵەتی پەرتبوونەیان پێ ئاسایی بێت، وئەم دیاردەیە بەردەوام بەرەو زیاد بوون وتەشەنەکردن بڕوات وهەرکەس هەستێت بۆ خۆی دەستە وکۆمەڵێك جیا بکاتەوە وناوێك لەخۆی بنێت، بەمەیش هێز و وزەی موسوڵمانان تەواو لاواز وپەرتەوازە بێت.

-هەموو هەوڵێکی نزیك بوونەوە ویەکگرتنی نێوان موسوڵمانان لەگۆڕ دەنێت ووافیعێکی وا بەرهەم دەهێنێت کەهیچ کەس هەوڵی برایەتی ویەکڕیزی نەدات وهەرکەس هەوڵ بۆ لایەنی خۆی بدات وبەبالآیدا هەڵبدات.

کەواتە بەڕێزان: پێویستە هەموو لایەکمان هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدابین کە ڕۆحی برایەتی وزمانی لەیەك گەیشتن لەنێوانماندا قوڵ بکەینەوە وبەئەرکێکی شەرعی ئەژماری بکەین؛ چونکە ئێمەیەك کە یەك بەرنامە ویەك ئامانجمان هەبێت، بۆچی تەنها شێوازی کارکردنمان بکەینە پاساوی لێك دابڕانمان وپەرتبوونمان، کە زۆر جار ئەم پەرتبوونە سەری بۆ بشێوی وناتەبایی کێشاوە وخەڵکانێکی کاڵفام یان بەدنیاز یان خاوەن بەرژەوەندی تایبەت بەو ئاراستەیەیاندا بردوە ودەرەنجامی خراپی لێ کەوتۆتەوە.

دووەم: پێغەمبەری خودا ﷺدەفەرموێت: {افْتَرَقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى أَوْ ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَتَفَرَّقَتِ النَّصَارَى عَلَى إِحْدَى أَوْ ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً}[(١)]. وە لەهەندێك ڕیوایەتی تردا هاتووە:: {كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّاوَاحِدَةً}. قَالُوا: وَمَا هِيَ تِلْكَ الْفِرْقَةُ؟ قَالَ: {مَا أَنَا عَلَيْهِ الْيَوْمَ وَأَصْحَابِي}[(٢)]. واتا: جولەکەکان بوون بە حەفتا ویەك یان حەفتا ودوو

١- إبن حبان، صحيح إبن حبان، ج١٤، كتاب (٦٠) التأريخ، باب (١) بدء الخلق، رقم الحديث (٦٢٤٧)، ص١٤٠. قال شعيب الأرنؤوط : حديث حسن. أبو داود، سنن أبي داود، ج٤، كتاب (٤١) السنة، باب (١) شرح السنة، رقم الحديث (٤٥٩٨)، ص٣٢٣. إبن ماجة، سنن إبن ماجة، ج٢، كتاب (٣٦) الفتن، باب (١٧) إفتراق الأمم، رقم الحديث (٣٩٩١)، ص١٣٢١، وقال الألباني: حديث حسن صحيح.

٢- ئەم بەشەی کۆتایی فەرموودەکە لە هەندێك ڕیوایەت وسەرچاوەی جیاواز لە سەرچاوەکانی فەرموودەی پێشوودا هاتووە لەوانە: الطبراني (سليمان بن أحمد بن أيوب)، المعجم الصغير، ج٢، باب من اسمه عيسى، المكتب الإسلامي، بيروت، دار عمار، عمان، ط١، ١٩٨٥، رقم الحديث (٧٢٤)، تحقيق: محمد شاكر، ص٣٠. وقد ضعف الشيخ الألباني هذه الرواية في: التبريزي (محمد بن عبد الله الخطيب)، مشكاة المصابيح، المكتب الإسلامي، بيروت، ط٣، ١٩٨٥، رقم الحديث (١٧١). تحقيق: محمد ناصر الدين الألباني: وقال في تحقيقها: ضعيف. ثم عاد وحسنها في تحقيقه لسنن الترمذي: الترمذي، سنن الترمذي، ج٥، كتاب (٤١) الإيمان، باب (١٨) ما جاء في افتراق الأمة، رقم الحديث (٢٦٤١)، ص٢٦. قال الترمذي: حديث مفسر غريب لا نعرفه مثل هذا إلا من هذا الوجه. وقال الألباني: حديث حسن. محمود. الهيثمي (علي بن أبي بكر الهيثمي)، مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، ج١، دار الفكر، بيروت، ط، ١٩٩٢، رقم الحديث (٨٩٩)، ص٢٣١. وقال الهيثمي في تخريج هذه الزيادة: رواه الطبراني في الصغير، وفيه عبد الله بن سفيان. قال العقيلي: لا يتابع على حديثه هذا، وقد ذكره ابن حبان في الثقات.

بەشەوە، مەسیحییەکانیش بوون بە حەفتا ویەك یان حەفتا ودوو بەشەوە[١]، ئوممەت وشوێنکەوتوانی منیش دەبن بە حەفتا وسێ بەشەوە. ئەم فەرموودەیە هەتا ئێرە گرفتی نییە.

بەڵام لەهەندێك ڕیوایەتی تردا هاتووە کە: هەموو ئەو بەش وکۆمەڵانە لە ئاگردان تەنها یەکێکیان نەبێت. گوتیان: ئەو بەش وکۆمەڵە کامەیە- کە بەتەنها ئەوان دەچنە بەهەشتەوە- ؟. فەرمووی: ئەوانەن کە لەسەر ئەو ڕێباز وپەیڕەوە دەمێننەوە، کە ئەمڕۆ من وهاوەڵانمی لەسەرین.

هەرچەندە ئەم بەشەی کۆتایی فەرموودەکە کە ئاماژە بە دۆزەخیبوونی زۆرێك لەو دەستەو تاقمانە دەکات قسە وباسی زۆری لەسەرە وهەندێك لەزایان لەوانە شێخی ئەلبانیش بەلاوازی لە قەڵەم دەدن؛ بەڵام با واز لەم لایەنەی فەرموودەکە بهێنین ووای دابنێین کە فەرموودەکە تەواو دروستە ولەو ڕووەوە هیچ گرفتیشی تێدا نییە، بەڵام لە ڕووی ڕاڤکردن وواتاوە پێویستە هەندێك ڕوونکردنەوە لەسەر فەرموودەکە بخەینە ڕوو:

١- پێشەوا شاطبی لە پەڕتووکی (الإعتصام) دا دەڵێت: کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت: {وَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً}. فیرقە بەو کەسانە دەگوترێت کە لە هەندێك بنەمای پەیوەست بەبیر وباوەڕەوە جیاوازییان هەبێت، یان لە زۆرینەی وردەکارییەکاندا جیاوازییان هەبێت بەشێوەیەك کە ئەو وردەکارییانە ئەوەندە زۆربن وەك جیاوازی سەرەکییان لێبێت، کەواتە: ئەو دەستە وتاقمانەی کە پێغەمبەری خودا ﷺ باسیان لێوە دەکات وهەڕەشەیان لێ دەکات، ئەوانەن کە لە بنەماکانی باوەڕدا جیاوازییان لە گەڵ ئەهلی سوننە وجەماعە هەیە، وەکو خەواریج، موعتەزیلە، مورجیئە وهەندێك گروپی شیعەی توندڕەو و فەرموودەکە بە هیچ شێوەیەك پێڕەوانی قوتابخانە فیقهییەکانی وەکو حەنەفی، مالکی، شافعی، حەنبەلی، ظاهری، زەیدی ناگرێتەوە و ناکرێت حوکمی ئاگر بەسەر پێشەوا و پێڕەوانی ئەم قوتابخانانەدا بدەین؛ چونکە پێڕەوانی ئەم قوتابخانە ئیسلامییانە ئەگەر چی لەهەندێك وردەکاری فیقهیشدا جیاوازن بەڵام هەموویان لەبنەما

١- دیارە ئەو کەسەی فەرموودەکەی گێڕاوەتەوە بە گومانە لەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە یەهودییەکانی فەرمووە حەفتا ویەك بەش، وبەنەصاراکانی فەرمووە حەفتا ودووبەش یان بەپێچەوانەوە، بۆیە هەدوو ڕیوایەتەکە باس دەکات.

سەرەکییەکانی باوەڕدا کۆکن وهیچ جیاوازییەکیان لە نێواندا نییە، بۆیە ناکرێت بە فیرەق ناو ببرێن.

بەهەمان شێوازی قوتابخانە فیقهییەکان دەقی فەرموودەکە ئەو قوتابخانە فیکری و پەروەردەیی وسیاسی ورۆشنبیرییە ئیسلامییانە ناگرێتەوە کە ئەمڕۆ لە گۆڕەپانی ئیسلامی کوردستان وجیهاندا کار دەکەن وناکرێت حوکمی ئەو فەرموودەیەیان بەسەردا بچەسپێت وبەو فیرەقانە پۆلێن بکرێن؛ چونکە ئەمان نەك لەبنەماکانی باوەڕدا بەڵکو لە زۆرێك لە وردەکارییە فیقهییەکانیشدا جیاوازییان نییە وتاکە جیاوازییەك کە هەیانبێت لەسەر شێوازی کارکردنە بۆ ئیسلام وگرنگیدانە بەلایەنێك کە خۆیان زیاتر بەپێویستی دەزانن بۆ ئەم قۆناغەی کاریان وسنووری چالاکییەکانیان، بۆ نموونە برایانی سەلەفی زیاتر گرنگی بە بابەتەکانی بیروباوەڕ دەدەن وپێیان وایە میللەتی ئێمە زیاتر لەم لایەنەوە پێویستی هەیە، برایانی صۆفی تەزکییە وسلوکیان پێ گرنگ ترە، لایەنە سیاسییە ئیسلامییەکان بابەتەکانی دەسەڵات وحوکمڕانی وگەڕانەوەی حوکمی شەرعیان پێ گرنگترە وهەڵبەت ئەمانیش لەشێوازی کارکردن بۆ گەڕاندنەوەی ئەو دەسەڵاتە دید و بۆچوونی جیاوازیان هەیە؛ بۆیە ناکرێت هیچ کەس و لایەنێك ئەو مافە بەخۆی بدات کە تەنها خۆی بەحەق بزانێت وسەرجەم لایەنەکانی تری هاوڕێ و هاودینی بخاتە خانەی ئەو دەستە وتاقمانەوە وحوکمی دۆزەخیبوونیان بەسەردا بسەپێنێت، بەڵکو هەموو ئەو دەستەو لایەنانە بەو کۆمەڵە ئەژمار دەکرێن کە پێغەمبەری خودا ﷺمژدەی بەهەشتیان پێ دەدات.

بۆ پاڵپشتی ئەم بۆچوونەیش (شێخ بن باز) لەوەڵامی پرسیارێکدا دەربارەی دیاریکردنی ئەو دەستەیەی کە پێغەمبەری خودا ﷺ مژدەی بەهەشتیان پێ دەدات دەڵێت: (إن الفرقة الناجية: هي الجماعة المستقيمة على ما كان عليه النبي ﷺ وأصحابه من توحيد الله، وطاعة أوامره، وترك نواهيه، والاستقامة على ذلك قولا، وعملا، وعقيدة، هم أهل الحق، وهم دعاة الهدى ولو تفرقوا في البلاد...وإن كانت منهم جماعة هنا وجماعة هناك ما دام الهدف والعقيدة واحدة...وإذا تسمى بعضهم بـ: أنصار السنة، وتسمى بعضهم بـ: السلفيين، أو بالإخوان المسلمين، أو تسمى بعضهم بـ: جماعة كذا، لا يضر إذا جاء الصدق...وإذا أخطأت الجماعة في شيء فالواجب على أهل العلم تنبيهها

وإرشادها إلى الحق)[1]. واتە: ئەو کۆمەڵەی کە پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەرمووودەکەدا مژدەی بەهەشتی پێداون، ئەو کۆمەڵەن کەلەسەر ئەو ڕاستە شەقامەن کە پێغەمبەر خودا ﷺ وهاوەڵانی لەسەری ڕۆیشتوون، لەیەکتا پەرستی خوای گەورە وجێبەجێ کردنی فەرمانەکانی ودوور کەوتنەوە لە قەدەغەکراوەکانی ودامەزراوی لەسەر ئەو ڕێبازە بە گوفتار ورەفتار ولە ناخ وباوەڕەوە، ئەوانە لەسەر حەقن وبانگخوازانی ڕێگەی ڕاستین با پەرتیش بووبن بەوڵاتاندا وکۆمەڵێکیان لێرە بێت وکۆمەڵێکی تریان لەشوێنێکی تر بێت، مادەم یەك ئامانج ویەك باوەڕیان هەیە، ئەگەر هەندێکیشیان ناوی خۆیان نابێت، بە أنصار السنه یان ناوی خۆیان نابێت بە سەلەفییەکان، یان بە برایانی موسوڵمان، یان هەندێکیان ناوی خۆیان نابێت: کۆمەڵی فلان ئەم جیاوازییە لە ناودا هیچ زیانی نییە ئەگەر ڕاستگۆبن... وەئەگەر هەر یەك لەم کۆمەڵانە هەڵەی کرد، ئەوە پێویستە زانایان ئەگاداریان بکەنەوە ورێنموویيان بکەن بۆ ڕێگەی ڕاست.

کەواتە: ئەرکی مرۆڤی باوەڕدار ئەوەیە کە هەموو ئەم دەستە وتاقمانە بەبرای خۆی بزانێت وبەچاوی برایەتی ڕەفتاریان لەگەڵدا بکات وئەگەر حەقێکی لێ ببینین پشتگیریان بکات وئەگەریش ناحەقییەکی لێ ببینین ئامۆژگاریان بکات وهەوڵی ڕاستکردنەوەیان بدات وئەمەیش ئەرکی برایەتی هەرموسوڵمانێکە لەسەر برایەکی موسوڵمانی تری.

٢- ئەو دەستەو تاقمانەیش کە دەبن بە حەفتاو دوو بەشەوە پێغەمبەری خودا ﷺ دەربارەیان دەفەرموێت: {وَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي}. واتە: ئوممەتی من جیادەبێتەوە، کەواتە: لەگەڵ ئەوەیش کە ئەمانە لە هەندێك بنەمای باوەڕدا جیاوازییان هەیە بەڵام پێغەمبەری خودا ﷺ هەر بەئوممەتی خۆی ناویان دەبات وپۆلێنیان دەکات وپێیان نافەرموێت کافرن یان ئوممەتی من نین، کە دەشفەرموێت دۆزەخین واتای ئەوە نییە کە بەهەتا هەتایی لە دۆزەخدا دەمێننەوە، بەڵکو بەهێندەی لەحەق لادانیان لە دۆزەخدا دەمێننەوە، بەمەرجێك لەبازنەی باوەڕ دەرنەچووبن؛ چونکە تەنها کافر وخەڵکانی بێ باوەڕ بەهەتا هەتایی لەدۆزەخدا دەمێننەوە وهەرکەس هێندەی بچوکترین گەرد باوەڕ لەدڵیدا هەبووبێت

١- إبن باز (عبد العزيز بن عبد الله بن باز، مجموع فتاوى العلامة عبد العزيز بن باز رحمه الله، ج٨، ص١٨٣، مصدر الكتاب: موقع الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء، أشرف على جمعه وطبعه: محمد بن سعد الشويعر.

دەچێتە بەهەشت، هەر وەك پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت، خوای گەورە لەقیامەتدا دەفەرموێت: {فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ}[1]. واتە: هەرکەسێکتان بینی هێندەی بچوکترین گەرد باوەڕ لەدڵیدا هەبوو لەدۆزەخ بیهێننە دەرەوە.

کەواتە تەنانەت ئەو کۆمەڵانەیش هەر بەموسوڵمان وئوممەتی پێغەمبەرﷺ ئەژمار دەکرێن وحوکمی کافربوونیان بەسەردا نادرێت؛ چونکە لەوانەیە بەنەزانی، یان لەژێر فشار وزۆردا، یان بەتێگەیشتنێکی هەڵە لەبەڵگەیەکی شەرعی شوێن ئەو کارە کەوتبن، یان ئەو بیر وباوەڕەیان هەڵگرتبێت، هەر بۆیەیشە زانایان پێیان وانەبووە کە هەموو خەوارج، یان موعتەزیلە، یان مورجیئە، یان شیعە کافر بن.

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٦، كتاب (١٠٠) التوحيد، باب (٢٤) قول الله تعالى: ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾، رقم الحديث (٧٠٠١)، ص٢٧٠٦.

باسی شەشەم

هونەری مامەڵە کردن لەگەڵ بۆچوونە جیاوازەکان

لەم تەوەرەیەدا قسە لەسەر هونەری گفتوگۆکردن و شێوازی مامەڵە کردن لەگەڵ یەکتر و بۆچوونە جیاوازەکانمان دەکەین وتیشك دەخەینە سەر کۆمەڵێك خاڵ کە دەکرێت بکرێتە هەوێنی برایەتی ویەکتر قبوڵ کردن بەدەنگ وڕەنگە جیاوازەکانمانەوە، گرنگترینی ئەو خاڵانەیش بریتین لە:

یەکەم: بوونی زانست وزانیاری شەرعی تەواو دەربارەی ئەو بابەتانەی کە گفتوگۆی لەسەر دەکەین وبیروڕای لەسەر دەگۆڕینەوە: ئەمەیش سەرەتایی ترین وگرنگترین خاڵە؛ چونکە زۆربەی ئەو کێشەو گرفتانەی کە لەم بوارەدا دروست دەبن ودەبنە مایەی پەرت بوون وشێواندنی گیانی برایەتی لەدەرەنجامی نەزانی وبیرتەسکییەوە دروست دەبن و خەڵکانی نەزان و نەشارەزا دروستی دەکەن، هەر بۆیە ئەگەر سەرنج بدەینە قورئانی پیرۆز دەبینین گرنگی تەواوی بەم لایەنە داوە وخوای گەورە ڕاستەو خۆ وبەر لەهەموو کەس بە پێغەمبەرەکەی ﷺ دەفەرموێت: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ﴾[١]. واتە: بزانە کە جگە لە زاتی الله هیچ کەس وشتێکی تر شایەنی پەرستن نییە وئەوجا داوای لێخۆش بوونی لێ بکە. کەواتە: بەر لەهەموو شت خوای گەورە داوای زانستی لێ دەکات وپێی دەفەرموێت ﴿فَاعْلَمْ﴾. واتە: بزانە. وپێی نافەرموێت (فقل) واتا: بڵێ. چونکە قسە ئەگەر هەڵقوڵاوی زانست وزانیاری نەبێت سوود و بەهایەکی نییە.

پێشەوا بوخاریش لە ژێر ڕۆشنایی ئەم ئایەتەدا بابەتێکی لە صەحیحەکەیدا تەرخان کردوە بۆ ئەم باسە لە ژێر ناونیشانی (باب العلم قبل القول والعمل)[٢]. واتە: دەروازەی زانست لەپێش هەموو گوفتار وڕەفتارێکەوەیە.

بۆ زیاتر جەخت کردن لەسەر گرنگی زانست وگشتگیر کردنی حوکمەکەی و قوڵکردنەوە وچەسپاندنی لەناخی سەرجەم خەڵکیدا خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا

١- سورة محمد: الآية (١٩).

٢- البخاري،صحيح البخاري،ج١، كتاب (٣) العلم، باب (١٠) العلم قبل القول والعمل، ص٣٧.

دەفەرمویێت: ﴿وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾[١]. واتا: با بزانن کە جگە لە زاتی الله پەرستراوێکی تر بەحەق لەم بوونەوەرەدا بوونی نییە، ولێرەشدا ئایەتەکە جەخت لەسەر گرنگی زانست وزانین دەکاتەوە نەك گوتن ودەفەرمویێت با بزانن. ونافەرمویێت: با بڵێن.

پێغەمبەری خودایش ﷺ هاوشێوەی قورئان لەفەرموودەیەکدا جەخت لەسەر هەمان بابەت دەکاتەوە و دەفەرمویێت: {مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ}[٢]. واتە: هەر کەس بمرێت ولەژیانیدا زانیبێتی کە جگە لەزاتی الله هیچ کەسێك یان شتێکی تر شایەنی پەرستن نییە، دەچێتە بەهەشتەوە. سەرنج بدەن بەرێزان لێرەشدا پێغەمبەری خودا ﷺ نافەرموویێت: گوتبێتی، بەڵکو دەفەرمویێت: زانیبێتی.

زانست نەك تەنها لە ڕووە مەعریفێکەوە لەگەڵ گوتنی زمان جیاوازییان هەیە، بەڵکو لە پلە وپایەشدا جیاوازییان هەیە؛ چونکە زانست لەدڵ ومێشکدایە وئەم دووانە دوو ئەندامی زۆر هەستیاری جەستەی مرۆڤن وژیان بەبێ هەر یەکێکیان مەحاڵە وهەر ئەم دووانەیش ئاراستەی سەرجەم ئەندامەکانی تری لەش دەکەن بەزمانیشەوە کە کلیلی گوزارشتکردنە لەوەی لەدڵ و مێشکدایە؛ بەڵام گوتن تەنها بەزمان دەکرێت و زمانیش تەنها ئامرازێکی گەیاندنە و هیچی تر.

پشت ئەستوور بەم بەڵگانەیش زۆرێك لە زانایان پێیان وایە کە زانست مەرجی سەرەکی وەرگرتنی هەموو کار وکردەوەیەکی مرۆڤەکانە. (إبن المنير) لەو بارەیەوە دەڵێت: (العلم شرط في صحة القول والعمل، فلا يعتبران إلا به)[٣]. واتە: زانین مەرجی وەرگتنی هەموو گوفتار ورەفتارێکە وهیچ گوفتار یان ڕەفتارێك قبوڵ نییە ئەگەر لە ڕووی زانینەوە ئەنجام نەدرابێت.

جا زۆر بەداخەوە خەڵکانێکی زۆری موسوڵمان هەن هەتا ئێستایش هەر بە زوبان دەڵێن {لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ}. وئیتر هیچ دەربارەی واتاو ناوەڕۆکەکەی نازانن و نازانن وئەو

١- سورة إبراهيم: الآية (٥٢).

٢- مسلم، صحيح مسلم، ج١، كتاب (٢) الإيمان، باب (١٢) من لقي الله بالإيمان وهو غير شاك فيه دخل الجنة وحرم على النار، رقم الحديث (١٤٥)، ص٤١.

٣- إبن حجر العسقلاني (أحمد بن علي)، فتح الباري شرح صحيح البخاري، ج١، دار الفكر، بيروت، ترقيم وتبويب: محمد فؤاد عبد الباقي، تحقيق: عبد العزيز بن عبد الله بن باز، ومحب الدين الخطيب، ص١٦٠.

گۆڕانکارییانە چین کە دەبێت لە ژیانی موسوڵماندا دروستیان بکات وئەو شتانە چین کە لەگەڵ واتا وداواکارییەکانیدا یەك ناکاتەوە. هەر ئەم نەزانینییەیشە کە وای کردوە باوەڕ ویەکتا پەرستی هیچ گۆڕانکارییەکی لەژیانی ئێمەدا دروست نەکردوە وهیچ ڕەنگدانەوەیەکی لە کردار وگوفتارماندا نییە، نە لەسەر ئاستی تاك ونە لەسەر ئاستی کۆمەڵیش، بەپێچەوانەی ئەو هاوەڵانەی پێغەمبەری خوداﷺ کە باوەڕیان دەهێنا ئیتر تەنها ئەم وشەیە کۆدەتایەکی ڕاستەقینەی لەژیانیاندا دروست دەکرد وسەر لەبەری ژیانیانی دەگۆڕی ودەیکردنە مرۆڤێکی تر وباوەڕ لەهەموو گوفتار ورەفتارێکیاندا ڕەنگی دەدایەوە، هەر ئەمەیش بوو وای کرد کە لەماوەیەکی زۆر کەمدا وبەژمارەیەکی زۆر کەمەوە توانیان ڕووی شارستانییەت بگۆڕن.

ئەمڕۆ بەداخەوە خەڵکی ئێمە لە مەدا لێی قەوماوە ئەگەر خەڵکی لەواتای {لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ} تێ بگات چۆن ژیانی خۆی بۆ غەیری خوا تەرخان دەکات وحەلاڵ وحەرام لە غەیری بەرنامەکەی ئەوەوە وەردەگرێت وژیان ومان ومردنی بۆ غەیری ئەو بەخەرج دەدات وخۆی لەپێناوی غەیری خوادا بەکوشت دەدات؟!. ئەگەر تێگەیشتووە لەوەی خوای گەورە تاك و تەنهایە وژیان ورزق مردن وهەموو شتی بەدەست ئەوە، چۆن سەر بۆ غەیری خوای گەورە دادەنەوێنێت ولە غەیری خوای گەورە دەپاڕێتەوە و هانا بۆ غەیری خوای گەورە دەبات؟!.

جا ئەگەر خەڵکی ئێمە لە بنەماکانی باوەڕدا حاڵی ئاوا بێت، دەبێت لەبابەتەکانی تر و وردەکارییە فیقهییەکاندا حاڵی چۆن بێت!. کەواتە گرفتی سەرەکی ئێمە نەبوونی زانست وزانیارییە.

ئەمە هەمووی لەلایەك ولەلایەکی ترەوە خوای گەورە قەدەغە ویاساغی کردوە هیچ کەس دەم لەئاین وپەیامەکەی بکوتێ وبەناوی خوای گەورەوە قسە بۆ خەڵکی بکات وخۆی بکاتە موفتی وباسی حەڵاڵ وحەرام یان بیدعە وسوننەت بکات، ئەگەر ئەو کەسە خۆی زانست وزانیاری تەواوی دەربارەی ئەو شتانە نەبێت کە دەیڵێت وئەم کارەی بەبەشێك لەکارە حەرامەکان پۆلێن کردووە وتەنانەت دوای هاوەڵ بۆ خوا بڕیار دان باسی ئەو تاوانەی کردووە ولەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ

وَالإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَن تُشْرِكُواْ بِاللهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَن تَقُولُواْ عَلَى اللهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ﴾[١].

واتە: بڵێ خوای گەورە هەرچی خراپە وکاری بەد هەیە دیار ونادیاری قەدەغە ویاساغ کردوە، هەروەها هەموو تاوان وسنوربەزاندنێکی مافی خەڵك و خوای گەورەی قەدەغە ویاساغ کردوە وهەموو هاوەڵ بۆ خوا بڕیاردانێکی یاساغ کردوە، هەروەرها قسەکردنیی بەدەم خوای گەورەوە بەنەزانی یاساغ کردووە. لە ئایەتێکی تردا لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿وَلا تَقُولُوا لِما تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لا يُفْلِحُونَ﴾[٢]. واتە: بەدرۆیەك کە بەزمانی خۆتان هەڵی دەبەستن بەبێ هیچ بەڵگە وزانیارییەك مەڵێن ئەوە حەڵاڵە وئەوە حەرامە، بۆ ئەوەی درۆ بەدەم خوای گەورەوە بکەن، ئەوانەی درۆ بەدەم خوای گەورەوە دەکەن لەسزای درۆکانیان دەرباز نابن ورزگاریان نابێت.

لە ئایەتێکی تردا هەر لەم بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿وَلا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾[٣].
واتە: پشتڕاستی قسەیەك مەکەرەوە کەهیچ کە زانیاریت دەربارەی نییە.

جا ئەگەر پێغەمبەری خودا ﷺ کە خوای گەورە مافی دانانی شەرعی پێداوە، بۆی نەبێت بەبێ زانست دەربارەی بابەتە شەرعییەکان قسە بکات، دەبێت حاڵ وحوکمی ئێمە ومانان چۆن بێت؟!. هەر بۆیەیشە زۆرجار کە پرسیاریان لە پێغەمبەری خودا ﷺ کردووە لەوەڵامدا بێدەنگ بووە و وەڵامی نەداوەتەوە وزاتی ئەوەی نەکردوە بەبێ زانیاری وەڵام بداتەوە وچاوەڕوانی کردوە تا خوای گەورە وەڵام بداتەوە وڕوونکردنەوەی لەسەر بدات.

بۆیە پێویستە هەموو لایەکمان زۆر ئاگامان لەخۆمان بێت ولەخۆمانەوە بەناوی ئیسلام و خوای گەورەوە فەتوای حەڵاڵی و حەرامی بۆ خەڵك نەدەین؛ چونکە درۆکردن بەدەم خوای گەورەوە وەك درۆ کردن بەدەم هیچ کەسێکی ترەوە نییە و سزاکەیشی ئاسان وکەم نییە، هەر بۆ نموونە ئایا کەس لەئێمە زاتی ئەوە دەکات سبەینێ بەناوی کەسێکی بەرپرسەوە شتێك بەخەڵکی بڵێت کە نەیگوتبێت؟ بەدڵنیاییەوە نەخێر، لەکاتێکدا لەوانەیە ئەو بەرپرسە خۆی ڕۆژی سەد درۆ بکات بەڵام قبوڵ ناکات یەك کەس یەك درۆی بەدەمەوە

١- سورة الأعراف: الآية (٣٣).
٢- سورة النحل: الآية (١١٦).
٣- سورة الإسراء: الآية (٣٦).

بکات وهەر کەس کاری وا بکات دیارە باجەکەی دەدات، ئەی سەبارەت بەخوای گەورە وبە توانا کە جگە لەراستی شتێکی تری نییە؟ دەبێت درۆ کردن بەدەم ئەوەوە باجەکەی چی بێت؟ وخەڵك چۆن جورئەت بکات کاری وا بکات؟!.

ئێمە برای وامان هەیە هەر ئەوەندە دوو کتێبی خوێندەوە ودوو ووشە فێربوو ئیتر خۆی لێ دەبێت بە موفتی سەردەم و بەڕاست وچەپدا فەتوا دەدات وکەسی پێ ڕاست نییە تەنها خۆی نەبێت وئامادەیش نییە سازش لەسەر هیچ بۆچوونێکی خۆی بکات وگشت خەڵکی بەلاڕێ وسەر لێشێواو دەبینێت تەنها دەستەو هاوڕایانی خۆی نەبێت وزۆر بێباکانە فەتوا لەسەر خەڵکی دەدات و بەش بەشیان دەکات وبەو دەڵێت ئەوە بیدعەچییە، ئەم فاسقە، ئەو دووڕوو و مونافیقە وئەوەیان کافرە و بەکەیفی خۆی سەلام لەو ئەکات و لەوی ناکات ودینەکەت بەشێوەیەك بۆ شاش و شەش پەڕ دەکات مەگەر هەر خۆی تێی بگات وخۆیشی لەهەموو کەس پێ دیندار تر وزانا ترە. جا ئەم جۆرە کەسانە هەمیشە جێی مەترسین هەم بۆ خۆیان کە کەمیان تاسەر لەگەڵ ئەو ڕابوونە هەڵدەکەن و دەگوزەرێنن وزۆر زوو لا ڕێ دەکەون، هەم لەسەر خەڵکیش کەزۆر جار بەناحەق دڵی خەڵکی دەیەشێنن ولەماڵەکانی خوایان دەتۆرێنن ویەك ڕیزی مسوڵمانان دەشێوێنن.

پێغەمبەری خودایش ﷺ هەر لەزووەوە هۆشداری دەربارەی ئەم دیاردە مەترسیدارە داوە ولەفەرموودەیەکدا فەرموویەتی: {إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنْ الْعِبَادِ وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَّالًا فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا}(١). واتە: خوای گەورە کە ویستی زانست بباتەوە بەزۆر لە سینگی خەڵکی دەرناهێنێت؛ بەڵکو لەڕێگەی بردنەوە ومردنی زانایانەوە زانست دەباتەوە، تاوای لێ دێت کە هیچ زانایەك ناهێڵێت ئەوجا خەڵکی کۆمەڵێك نەزان و وبێ ئاگا دەکەنە پێشەوا ودەم ڕاستی خۆیان، کاتێك پرسیاریان لێ دەکرێت بەنەزانی وەڵامی خەڵکی دەدەنەوە، جا ئەوانە خۆیان وخەڵکیش گومڕا ولاڕێ دەخەن.

١- البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (٣) العلم،باب (٣٤) كيف يقبض العلم، رقم الحديث (١٠٠)، ص٥٠. مسلم، صحيح مسلم، ج٨، كتاب(٤٨) العلم، باب (٥) رفع العلم وقبضه، وظهور الجهل والفتن في آخر الزمان. رقم الحديث (٦٩٧١)، ص٦٠.

لە فەرموودەیەکی تردا ﷺ دەربارەی هەمان بابەت فەرموویەتی: {الْقُضَاةُ ثَلاَثَةٌ: وَاحِدٌ فِى الْجَنَّةِ وَاثْنَانِ فِى النَّارِ، فَأَمَّا الَّذِى فِى الْجَنَّةِ، فَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَقَضَى بِهِ، وَرَجُلٌ عَرَفَ الْحَقَّ فَجَارَ فِى الْحُكْمِ فَهُوَ فِى النَّارِ، وَرَجُلٌ قَضَى لِلنَّاسِ عَلَى جَهْلٍ فَهُوَ فِى النَّارِ}(١). واتە: قازی وموفتییەکان-لەقیامەتدا- دەبن بەسێ بەشەوە: بەشێکیان دەچێتە بەهەشتەوە ودوانیان دەچێتە ئاگرەوە، کەسێك حەقی زانیبێت وحوکمی پێ کردبێت وجێبەجێی کردبێت دەچێتە بەهەشتەوە، کەسێکیش حەقی زانیبێت وجێبەجێی نەکردبێت وستەمی لەخەڵك کردبێت دەچێتە ئاگرەوە، کەسێکیش بەنەزانی وبێ ئاگایی حوکمی بۆ خەڵکی کردبێت وفەتوای بۆ دابن دەچێتە ئاگرەوە.

کەواتە خاڵی یەکەم لە لێقەومانی ئێمە نەبوونی زانست وزانیاری شەرعییە؛ بۆیە ئەم جۆرە بۆچوونانەمان لەناودا دروست دەبێت، ئەوەی ئێمەش لەم تەنگژەیە رزگار دەکات وديارده‌ی دووبەرەکی وناکۆکی لە نێوان موسوڵمانانداندا ڕیشە کێش دەکات وتۆوی برایەتی وتەبایی لە جێگەیدا سەوز دەکات، هەوڵی بەردەوامە بۆ برەودان بەلایەنی زانستی ئەم ڕابوونە ئیسلامییە لەسەر ئاستی ئەندام ولایەنەکانیش، چ بۆ خۆمان وچ بۆ خەڵکیش، چونکە زۆربەی ئەو دووبەرەکییانەی دروست دەبن خەڵکانی نەفام وبیرتەسك ولەخۆ ڕازی دروستی ئەکەن، ئەوانە دروستی دەکەن کە تەنها خۆیان پێ ڕاستە وهەموو خەڵکی بەلاڕێ وگومڕا دەزانن، ئەوانە دروستی دەکەن کە بێ ئاگان لەو کلتورە فیقهییە دەوڵەمەندە هەمە لایەنەی کە پێشینی ئێمە بۆیان جێهێشتووین؛ بۆیە خاڵی یەکەم با لەزانست وزانیارییەوە دەست پێ بکەین وبیکەینە دروشمی کارمان.

١- أبو داود، سنن أبي داود، ج٣، كتاب (٢٥) الأقضية، باب (٢) في القاضي يخطيء، رقم الحديث (٣٥٧٥)، ص٣٢٤. إبن ماجة، سنن إبن ماجة، ج٢، كتاب (١٣) الأحكام، باب (٣) الحاكم يجتهد فيصيب الحق، رقم الحديث (٢٣١٥) واللفظ لأبي داود، ص٧٧٦، والحديث صححه الألباني.

دووەم: یەکلابوونەوە بۆ خوای گەورە (الإخلاص): بەوەی کە هەر کارێك یان گوفتارێك دەیکەین پێویستە تەنها مەبەستمان ڕەزامەندی خوای گەورە وبەدەمەوە هاتنی فەرمانەکانی ئەو بێت وهیچی ترنا، ئەمەیش مەرجێکی تری سەرەکی وەرگرتنی هەر کردەوەیەکی مرۆڤەکانە.

خوای گەورە لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾[١]. واتە: تەنها فەرمانی ئەوەیان پێ کراوە کە خوای گەورە بەتاك وتەنها بپەرستن، ولەپەرستنەکەیشیاندا تەواو بۆ خوای گەورە یەکلاببنەوە وجگە لەڕەزامەندی ئەو هیچ مەبەستێکی تریان نەبێت.

لە ئایەتێکی تردا کە باس لەمەرجەکانی وەرگرتنی کردەوەی مرۆڤەکان دەکات دەفەرموێت: ﴿فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَآءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَلِحاً وَلاَ يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدَا﴾[٢]. واتە: هەر کەس بەتەمایە پاداشتی کردەوەکانی لای خوای گەورە وەربگرێتەوە، ئەوە باکردەوەی چاك بکات ولەکردەوە چاکەکانیشیدا تەنها مەبەستی ڕەزامەندی خوای گەورە بێت.

کەواتە دوو مەرج پێویستە بۆ وەرگرتنی کردەوەی مرۆڤەکان لەلای خوای گەورە:

١- دەبێت ئەو کردەوەیە بەو شێوازە ئەنجام بدرێت کە خوای گەورە فەرمانی پێ کردوە وکەم وزیادی تێدا نەکرێت.

٢- دەبێت تەنها لە پێناو ڕەزامەندی خوای گەورەدا ئەنجام درابێت، خۆ ئەگەر یەکێك لەو دوو مەرجە لەهەر کردەوەیەکدا نەیەتە دی، ئەوە بەدڵنیاییەوە خوای گەورە وەری ناگرێت.

پێغەمبەری خودایش ﷺ لە فەرموودەیەکیدا لەو بارەیەوە دەفەرموێت: {إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى}[٣]. واتە: هەموو کردەوەیەکی مرۆڤ بەپێی ئەو مەبەستە مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت کە بۆی ئەنجام داوە و لەسەر ئەوەیش پاداشت وەردەگرێت؛ بۆیە

١- سورة البينة: الآية (٥).

٢- سورة الكهف: الآية (١١٠).

٣- البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (١) بدء الوحي، باب (١) باب كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله ﷺ، رقم الحديث (١). مسلم، صحيح مسلم، ج٦، كتاب (٣٤) الإمارة، باب (٤٥) قوله ﷺ: {إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ}، رقم الحديث (٥٠٣٦)، ص٤٨، واللفظ للبخاري.

هەر کارێك کە مرۆڤ دەیکات ئەگەر مەبەستی ڕەزامەندی خوای گەورە نەبێت ئەوە نەك تەنها پاداشتی لەسەر وەرناگرێت، بەڵکو سەرباری ئەوە سزای سەختیشی لەسەر دەدرێت، دەربارەی سزای ئەو جۆرە کەسانە وکردەوەکانیان پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەرموودەیەکیدا دەفەرمویێت: {إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَنْزِلُ إِلَى الْعِبَادِ لِيَقْضِيَ بَيْنَهُمْ، وَكُلُّ أُمَّةٍ جَاثِيَةٌ، فَأَوَّلُ مَنْ يَدْعُو اللَّهُ بِهِ رَجُلٌ تَعَلَّمَ الْعِلْمَ وَعَلَّمَهُ، وَقَرَأَ الْقُرْآنَ، وَرَجُلٌ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَرَجُلٌ كَثِيرُ الْمَالِ. فَيَقُولُ اللَّهُ لِلْقَارِئِ: أَلَمْ أُعَلِّمْكَ مَا أَنْزَلْتُ عَلَى رَسُولِي؟ قَالَ: بَلَى يَا رَبِّ. قَالَ: فَمَاذَا عَمِلْتَ فِيمَا عُلِّمْتَ؟. قَالَ: تَعَلَّمْتُ فِيكَ الْعِلْمَ وَعَلَّمْتُهُ، وَقَرَأْتُ فِيكَ الْقُرْآنَ، فَكُنْتُ أَقُومُ بِهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَآنَاءَ النَّهَارِ، فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: كَذَبْتَ، وَتَقُولُ لَهُ الْمَلَائِكَةُ: كَذَبْتَ، وَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: بَلْ تَعَلَّمْتَ الْعِلْمَ لِيُقَالَ: هُوَ عَالِمٌ، وَقَرَأْتَ الْقُرْآنَ لِيُقَالَ: إِنَّ فُلَانًا قَارِئٌ، فَقَدْ قِيلَ ذَاكَ، ثُمَّ أُمِرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَى وَجْهِهِ حَتَّى أُلْقِيَ فِي النَّارِ. وَيُؤْتَى بِصَاحِبِ الْمَالِ فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: أَلَمْ أُوَسِّعْ عَلَيْكَ حَتَّى لَمْ أَدَعْكَ تَحْتَاجُ إِلَى أَحَدٍ؟. قَالَ: بَلَى يَا رَبِّ. قَالَ: فَمَاذَا عَمِلْتَ فِيمَا آتَيْتُكَ؟. قَالَ: كُنْتُ أَصِلُ الرَّحِمَ، وَأَتَصَدَّقُ، وَمَا تَرَكْتُ مِنْ سَبِيلٍ تُحِبُّ أَنْ يُنْفَقَ فِيهَا إِلَّا أَنْفَقْتُ فِيهَا لَكَ. فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: كَذَبْتَ، وَتَقُولُ لَهُ الْمَلَائِكَةُ: كَذَبْتَ، وَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: بَلْ أَرَدْتَ أَنْ يُقَالَ: فُلَانٌ جَوَادٌ، فَقَدْ قِيلَ ذَاكَ، ثُمَّ أُمِرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَى وَجْهِهِ حَتَّى أُلْقِيَ فِي النَّارِ، وَيُؤْتَى بِالَّذِي قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: فِي مَاذَا قُتِلْتَ؟. فَيَقُولُ: أُمِرْتُ بِالْجِهَادِ فِي سَبِيلِكَ ، فَقَاتَلْتُ حَتَّى قُتِلْتُ، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ: كَذَبْتَ، وَتَقُولُ لَهُ الْمَلَائِكَةُ: كَذَبْتَ، وَيَقُولُ اللَّهُ: بَلْ أَرَدْتَ أَنْ يُقَالَ: فُلَانٌ جَرِيءٌ، فَقَدْ قِيلَ ذَاكَ، ثُمَّ أُمِرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَى وَجْهِهِ حَتَّى أُلْقِيَ فِي النَّارِ}. ثُمَّ ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى رُكْبَتِي فَقَالَ: {يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، أُولَئِكَ الثَّلَاثَةُ أَوَّلُ خَلْقِ اللَّهِ تُسَعَّرُ بِهِمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ}[1]. واتە: لەڕۆژی قیامەتدا هەموو خەڵکی لەترسا بەچۆکدا دێن وخوای گەورە دادەبەزێتە لای بەندەکانی، تا چارەنووسیان دیاری بکات وبڕیاریان لەسەر بدات، یەکەم کەس کە خوای گەورە بانگی دەکات پیاوێکە زانست فێربووە وخەڵکیشی فێر کردووە، وقورئانیشی خوێندوە، پاش ئەو پیاوێکە – بەڕووکەش- لەپێناو ڕێبازی خوادا کوژراوە، پاش ئەوانیش پیاوێکی دەوڵەمەندە. خوای گەورە بە پیاوە زانا وقورئان خوێنەکە دەفەرموێت: ئایا شارەزام نەکردیت لەو پەیام وبەرنامەیەی کە بۆ پێغەمبەرەکەمم ناردبووە

---

[1] - إبن حبان، صحيح إبن حبان، ج٢، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط١، ١٤٠٨ هـ ، ١٩٨٨ م، تحقيق وتعليق: شعيب الأرنؤوط، ص١٣٧، وقال الأرنؤوط في تخريجه: إسناده صحيح.

خوارەوە؟!. دەڵێت: بەڵێ ئەی پەروەردگارم. دەفەرموێت: دەی باشە چیت کرد لەوەی کە فێر کرای وچۆن بەکارت هێنا؟!. دەڵێت: لە پێناو بەدەستهێنانی ڕەزامەندی تۆدا خۆم فێری زانست کرد وخەڵکیشم فێر دەکرد وهەر لە پێناو ڕەزامەندی تۆدا خۆم فێری قورئان کرد وبەڕۆژ وبەشەو قورئانم دەخوێند. خوای گەورە پێی دەفەرموێت: درۆت کرد، بەدوایدا فریشتەکانیش پێی دەڵێن: درۆت کرد. خوای گەورە پێی دەفەرموێت: بەڵکو بۆیە خۆت فێری زانست وزانیاری کرد بۆ ئەوەی پێت بڵێن زانا وشارەزایە وبۆیەیش خۆت فێری قورئان کرد تا پێت بڵێن: فلان کەس قورئان خوێنێکی باشە. وئەوەیشت لەدونیا دەست کەوت- وپاداشتەکەیت وەرگرت- وخەڵکی لە دونیا وایان پێ دەگوتیت- دواتر خوای گەورە فەرمان دەکات لەسەر ڕووی ڕای دەکێشن تا فڕێی دەدەنە ناو ئاگرەوە. دواتر دەوڵەمەندەکە دەهێنن وخوای گەورە پێی دەفەرموێت: ئایا پارە ومالّم ئەوەندە پێ نەدابووویت تا وام لێ کردبوویت لەهەموو کەس بێمنەت بیت وپێویستت بەکەس نەبێت؟! دەڵێت: بەڵێ ئەی پەروەردگارم. دەفەرموێت: دەی ئەو پارە وسامانەی کەپێم بەخشیبوویت چۆنت بەکار هێنا؟. دەڵێت: هاوکاری خزمەکانم لێ دەکرد وخێر وچاکەم لێ دەکرد وهەر شتێکم زانیبێت کە تۆ پێت خۆشە لەپێناویدا ببەخشم ئیللا لەبەر خاتری تۆ بەخشیومە. خوای گەورە پێی دەفەرموێت: درۆت کرد، بەدوایدا فریشتەکانیش پێی دەڵێن: درۆت کرد. خوای گەورە پێی دەفەرموێت: بەڵکو مەبەستت ئەوە بوو کە خەڵکی باست بکەن وپێت بڵێن: کەسێکی میهرەبان وبەخشندەیە. وئەوەیشت لەدونیا دەست کەوت وپاداشتەکەیت وەرگرت وخەڵکی لە دونیا وایان پێ دەگوتیت. دواتر خوای گەورە فەرمان دەکات لەسەر ڕووی ڕای دەکێشن تا فڕێی دەدەنە ناو ئاگرەوە. دواتر ئەوە دەهێنن کە –بەڕوو کەش- لە پێناو خوادا کوژراوە- وخوای گەورە پێی دەفەرموێت: لە پێناو چیدا کوژرایت؟. دەڵێت: فەرمانم پێ کرابوو کە لە پێناو ئاینەکەی تۆدا بجەنگم، منیش لەو پێناوەدا جەنگام هەتا کوژرام. خوای گەورە پێی دەفەرموێت: درۆت کرد، بەدوایدا فریشتەکانیش پێی دەڵێن: درۆت کرد. خوای گەورە پێی دەفەرموێت: بەڵکو مەبەستت ئەوە بوو – خەڵکی باست بکەن وبڵێن: فلان کەس ئازا وچاو نەترسە، وئەوەیشت لە دونیا دەست کەوت وپاداشتەکەیت وەرگرت وخەڵکی لە دونیادا وایان پێ دەگوتیت. دواتر خوای گەورە فەرمان دەکات لەسەر ڕووی ڕای

دەکێشن تا فرێی دەدەنە ناو ئاگرەوە. دواتر ئەبو هورەیرە کە فەرموودەکە دەگێڕێتەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ کە قسەکانی تەواو کرد دەستی دا بەسەر ئەژنۆمدا وفەرمووی: ئەی ئەبو هورەیرە: لەناو هەموو دروستکراوەکانی خوای گەورەدا ئەو سێ کەسە یەکەمین دەستە وکۆمەڵن کە ئاگری دۆزەخیان پی خۆش دەکرێت.

بزانن بەڕێزان: سزای ئەمانە چەند سەختە کە بەڕووکەش بۆ خوای گەورە کاریان کردوە بەڵآم لەناخیاندا مەبەستی تریان هەبووە، ئەمانە بەر لەهەموو خەڵکی ئاگری دۆزەخیان پێ خۆش دەکرێت وخوای گەورە بەبەرچاوی هەموو دروستکراوەکانی خۆیەوە ئابڕوویان دەبات وڕیسوایان دەکات. بۆیە فوضەیلی کوڕی عیاض لە قسەیەکیدا دەڵێت: (لأن أطلب الدنيا بطبل ومزمار أحب إلي من أن أطلبها بالعبادة)[1]. واتە: ئەگەر دەهۆڵێك بخەمە بن دەستم وە زوڕنایەکیش بگرم بە دەممەوە و بچم بەمە پارە پەیداکەم، ئەمەم پێ باشتر وپێ خۆشترە کە لە ڕێی ئاین ولەژێر پەردەی خواناسیدا پارە پەیدا بکەم.

جا ئەم دڵسۆزی ویەکلابوونەوەیە بۆ خوای گەورە لەوەدا زۆر سوودی لێ دەبینین کە ئێمە کاتێك بۆچوونێکی جیاوازیشمان هەبێت لە بابەتێکی شەرعیدا چونکە هەردوولا مەبەستمان دەرکەوتنی حەق و ڕەزامەندی خوای گەورەیە ئەو کات بێ منەتین لەوەی کە دەرکەوتنی ئەو حەقە چۆن ولەسەر دەستی کێ دەبێت، وە هەردوولا هەمان پەرۆشیمان دەبێت بۆ گەیشتن بەحەق وشوێنکەوتنی، بۆ ئەوەی کەسمان لاڕێ نەکەوین وتووشی هەڵە نەبین، ئەگەر بەم ڕوحییەتە مامەڵەمان لەگەڵ یەکتر کرد ئەو کات لەبری ئەوەی یەکمان وەك دژ یان ناحەز بێتە پێش چاو یەکمان وەك برا ودڵسۆز وهاریکار دێتە پێش چاو، پێشەوا غەزالی لە وبارەیەوە دەڵێت: (التعاون على طلب الحق من الدّين، ولكن له شروط وعلامات منها: أن يكون في طلب الحق كناشد ضالّة، لا يفرق بين أن تظهر الضالّة على يده أو على يد معاونه. ويرى رفيقه معيناً لا خصماً. ويشكره إذا عرَّفه الخطأ وأظهره له، كما لو أخذ طريقا في طلب ضالته، فنبهه صاحبه على ضالته في طريق آخر، فإنه كان يشكره ولا يذمه ويكرمه ويفرح به فهكذا كانت مشاورات الصحابة رضي الله عنهم)[2]. واتە: کۆمەکی کردنی یەکتر لەسەر گەڕان بەشوێن

١- إبن الجوزي (عبد الرحمن بن علي بن محمد)، صفة الصفوة، ج٢، دار المعرفة، بيروت، ط٢ ،١٩٧٩، تحقيق: محمود فاخوري، ود.محمد رواس قلعه جي، ص٢٤٢.

٢- الغزالي (محمد بن محمد الغزالي)، إحياء علوم الدين، ج١، دار المعرفة، بيروت، ص٤٤.

ڕاستییدا بەشێکە لە ئاین؛ بەڵام چەند نیشانە ومەرجێکی هەیە لەوانە: ئەبێت لەگەڕان بە شوێن ڕاستیدا وەکو کەسێك وابێت کە شتێکی لێ وون بووە و بە شوێنیدا دەگەڕێت وبەلایەوە جیاوازی نەبێت خۆی شتەکە بدۆزێتەوە یان هاوکارەکەی بۆی بدۆزێتەوە ودەبێت بەرامبەرەکەی بە چاوی هاوڕێ وهاوکار سەیر بکات نەك وەکو دژ وەسوپاسیی بکات ئەگەر بۆچوونی ڕاستی نیشاندا وبۆی ڕوون کردەوە، هەر وەك چۆن ئەگەر ئەم ڕێیەك بگرێتە بەر بۆ گەڕان بەشوێن شتێکدا کە لێی ون بووە وهاوڕێکەی ئاگاداری بکاتەوە کە ئەو ڕێیە هەڵەیە وشتە ونبووەکەی لەڕێیەکی ترەوەیە، چۆن سوپاسی دەکات و دڵی پێی خۆش دەبێت و ڕێز لە بۆچوونەکەی دەگرێت وهیچ گلەیی لێ ناکات، دەبێت بۆ ئەم بابەتەیش هەر وا بێت وڕاوێژ و ڕاجیایی هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بەو شێوەیە بووە.

کەواتە ئێمە کاتێك بۆچوونێکی جیاوازمان هەیە لەسەر بابەتێکی شەرعی باوەکو پێشەوا غەزالی دەڵێت: هەردوو لامان هەست بکەین شتێکمان لێ ون بووە وپێکەوە بەشوێنیدا دەگەڕێین، جا گرنگ نییە کێ دەیدۆزیتەوە بەڵکو گرنگ ئەوەیە شتەکە بدۆزینەوە، من ئەو شتەی کە لێم ون بووە ئەگەر تۆ بۆم بدۆزیتەوە هەر مەمنوونتم، ئەگەر خۆشم بیدۆزمەوە هەر مەمنونتم، لەبەر ئەوەی تۆ ماندوو بووی کە هاوکاریت کردوم ولە گەڵمدا بە شوێنیدا گەڕاویت وهەوڵت داوە ڕێگەی ڕاستم نیشان بدەیت تا ڕەزامەندی خوای گەورە بەدەست بێنم، ئەم ڕوحییەت وهەستە جوانەیش تەنها نیەت پاکی وئیخلاص دەتوانێت دروستی بکات.

ئیبن قەییمیش لەو بارەیەوە دەڵێت: (فمن هداه الله – سبحانه – إلى الأخذ بالحق حيث كان ومع من كان، ولو كان مع من يبغضه ويعاديه، ورد الباطل مع من كان ولو كان مع من يحبه ويواليه، فهو ممن هدى الله لما اختُلف فيه من الحق، فهذا أعلم الناس، وأهداهم سبيلا، وأقومهم قيلا)[1]. واتە: هەرکەس خوای گەورە هیدایەتی دا بۆ ئەوەی کە لەهەر کوێ ولەسەر دەستی هەرکەس حەقی بۆ دەربکەوێت وەری بگرێت وکاری پێ بکات، ئەگەر لەسەر دەستی ناحەز ودوژمنەکەیشی بێت، وە ئامادەی دەستبەرداری ناحەق بێت ئەگەر لەلای دۆست وخۆشەویستەکەیشی بێت، ئەو کەسە لەوانەیە کەخوای گەورە هیدایەتی داون وڕێی حەقی

---

١ - إبن القيم، الصواعق المرسلة، ج٢، ص٥١٦.

نیشان داون بۆ گەیشتن بەڕاستی لەو بابەتانەی کە بۆچوونی جیاوازیان لەسەرە وحەقیان تیا ڕوون نیە، ئەو کەسەیش لە هەموو کەس زانا ترە وڕێبازەکەی ڕوون تر ترە وقسەکانی ڕاست ترە.

بەڵام بەداخەوە ئێمە لەبەر ئەوەی مەبەستەکانمان تەواو بۆ خوای گەورە یەکلا نەبۆتەوە دەبینین هەندێك کات و هەندێك کەسمان وانین، ئێمە هەندێك جار دوژمنکارانە ڕەفتار لەگەڵ یەکتر دەکەین ودەکەوینە هەوڵدان بۆ ناوزڕاندنی یەکتر ولە بری ئەوەی کەم وکورتییەکانی یەکتر بشارینەوە وپاساوی بۆ بهێنینەوە وپەردەپۆشی بکەین، دەچین بەشوێنیدا دەگەڕێن، یان هەندێك جار خۆمان هەڵی دەبەستین ولە ڕاگەیاندن ومیدیاکاندا باسی دەکەین، هەندێك کات کار دەگاتە ئەوەی کە ئێمە شکستی برایانی خۆمان پێ خۆشە وهەوڵیشی بۆ دەدەین وپیلانی بۆ دادەڕێژین، وبەبێ ئەوەی هەست بەخۆمان بکەین دەبینە تەوری دەستی دوژمن وبرایانمان دەبڕینەوە، هۆکاری ئەم هەڵوێستە نابەجێیانەیش تەنها بۆ بەد نیەتی دەگەڕێتەوە؛ بۆیە پێویستە هەمیشە بەنیەتی خۆماندا بچینەوە و بەردەوام لەهەوڵی ئەوەدا بین کە جگە لەڕەزامەندی خوای گەورە و پاداشتی ڕۆژی دوایی هیچ مەبەستێکی ترمان لەکارو بۆچونەکانمان نەبێت.

سێیەم: شەرعیبوونی هەڵوێست: پاش وەرگرتنی زانستی شەرعی ویەکلابوونەوەی مەبەستەکانمان بۆ خوای گەورە، پێویستمان بەوەیە هەوڵی تەواو بدەین بۆ ئەوەی هەموو هەڵوێست وهەوڵ وماندووبوونێکمان دەقاودەق بەپێی ڕێنماییەکانی شەرع بێت وکەم وزیادی تێدا نەکەین، وشەرعی خوای گەورە چۆنە بەو شێوازە دارشتنەوە بۆ سەر لەبەری ژیانمان بکەین.

جا ئەگەر خاڵی یەکەم بریتی بێت لە وەرگرتنی زانستی شەرعی وبەئاگا بوون لە پرسە شەرعییەکان، خاڵی سێیەم بریتییە لەبەرجەستەکردنی ئەو زانستە لەژیانی ڕۆژانەماندا؛ چونکە ئەم دوو خاڵە بێ یەك نایانکرێت وهیچیان بێ ئەوی تریان سوودێکیان نییە.

بۆیە دەبینین خوای گەورە لەزۆر ئایەتدا ڕێنموییمان دەکات بۆ ئەم خاڵە وئاگادارمان دەکاتەوە لەوەی کە پێویستە شەرع سەنگی مەحەکی هەڵوێستەکانمان بێت

وهەر ناکۆکی وڕاجیاییەکمان هەبێت بیگێڕینەوە بۆ بەرنامەکەی ئەو. لەو بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ﴾(١). واتە: ئەگەر لەسەر هەرشتێك چەند بچوکیش بێت ناکۆکیتان هەبوو بیگێڕنەوە بۆ لای خوای گەورە وپێغەمبەری خودا ﷺ، ئەگەر باوەڕتان بەخوای گەورە وڕۆژی دوایی هەیە. ئەم مەرجەی کۆتایی ئایەتەکەیش هەڕەشەیەکی مەترسیدارە لەسەر ئەوەی کە هەرکەس ناکۆکی وکێشەکانی بەشەرعی خوای گەورە یەکلا نەکاتەوە وپێی ڕازی نەبێت وپێوەی پابەند نەبێت، ئەوە نیشانەی ئەوەیە کە ئەو کەسە باوەڕی نییە یان هیچ نەبێت باوەڕی تەواو دانەمەزراوە.

لە ئایەتێکی تردا خوای بالاٌدەست دەفەرموێت: ﴿وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ﴾(٢). واتە: لەسەر هەر بابەتێك ناکۆکیتان هەبوو ئەوە بیگێڕنەوە بۆ لای خوای گەورە وبەپێی شەرعی ئەو یەکلای بکەنەوە.

لەچەندین ئایەتی تردا فەرمان بەپێغەمبەر خودا ﷺ دەکات کە شەرعی خوای گەورە بکاتە یاسا ویەکلاکەرەوەی ئەو کێشانەی ڕووی تێ دەکەن ولەو بارەییشەوە دەفەرموێت: ﴿وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَآ أَنزَلَ اللهُ وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ﴾(٣). واتە: بەپێی ئەو بەرنامە وپەیامەی کە بۆمان ناردویتە خوارەوە حوکمیان بکە وکێشەکانیان چارەسەر بکە وشوێن ئارەزووەکانی ئەوان مەکەوە.

بە مەبەستی قووڵکردنەوەی هەمان هەست لەناخی بڕواداراندا خوای گەورە ئامۆژگارییان دەکات، لەسەر ئەوەی کە کاتێك فەرمانی خوای گەورە وپێغەمبەری خوایانﷺ بۆ ڕوون بوویەوە پێویستە لەسەریان گوێڕایەڵی بکەن وبەهیچ شێوەیەك لێی لانەدەن وقسەی خۆیان یان هیچ کەسی تر پێش فەرمانەکەی خوای گەورە وپێغەمبەری خودا ﷺ نەخەن، لەو بارەیەیشەوە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾(٤). واتە: ئەی گرۆهی باوەڕداران قسە وبۆچونی خۆتان

١- سورة النساء: الآية (٥٩).

٢- سورة الشورى: الآية (١٠).

٣- سورة المائدة: الآية (٤٩).

٤- سورة الحجرات: الآية (١).

مەخەنە پێش فەرمانی خوای گەورە وپێغەمبەرەوە ﷺ ولەخوا بترسن، خوای گەورە بیسەر وزانایە بەوەی کە دەیکەن ودەیڵێن.

کەواتە خاڵێکی گرنگی تر ئەوەیە ئێمە هەموومان هەوڵ بدەین کارەکانمان لەسنووری شەرعدا بێت وهەر کێشە وناکۆکییەکمان هەبوو بەپێی شەرعی خوای گەورە یەکلای بکەینەوە ونەکەوینە داوی حەز وشەیتان؛ چونکە یەکەمین تاوانێك کە لەزەویدا ڕوویدا بەهۆی ئەوەوە بوو کەشەیتان حەز وبۆچوونی خۆی خستە پێش فەرمانی خوای گەورەوە وبەعەقڵی کەم وکورتی خۆی دەقی شەرعی ڕەت کردەوە وکاتێك خوای گەورە فەرمانی پێکرد کڕنووش بۆ ئادەم ببات نەی برد وپێی وابوو کە خۆی لەئادەم باشترە وبەهۆی ئەم حەزە گلاوەیەوە تا ڕۆژی دوایی بەر نەفرەتی خوای گەورە وفریشتەکان وسەرجەم دروستکراوەکان کەوت.

ئەمەیش ئەوە ناگەیەنێت کە ئێمە ناکرێت هەڵە بکەین؛ چونکە ئەمە بۆ ئێمەی مرۆڤ کارێکی مەحاڵە وتەنانەت بۆ پێغەمبەرانیش درودوسەلامی خوایان لەسەر بێت نەچۆتە سەر، بەڵام ئەوە دەگەیەنێت کە ئێمە هەمیشە ویڵبین بەشوێن ڕاستیدا وهەموو تواناکانمان بخەینە گەڕ بۆ گەیشتن پێی وئەگەریش لە بابەتێکدا هەڵەیەکمان کرد، هەر کات ولەهەر کوێ ولەسەر دەستی هەرکەس ڕاستیمان بۆ دەرکەوت بەسنگێکی فراوانەوە وەری بگرین وکاری پێ بکەین وشەرم نەکەین لەوەی لەهەڵەکانمان پەشیمان بینەوە؛ چونکە ئەگەر ئەمڕۆ خۆمان دان بەهەڵەی خۆماندا نەنێین، سبەی خەڵکی خۆی بۆی دەردەکەوێت کە هەڵەمان کردوە، بۆیە گەورەیی لەوەدایە کەخۆمان بڵێین هەڵەمان کردوە، نەك خەڵکی پێمان بڵێن.

هەر بۆیە زانایانی پێشینی ئەم ئوممەتە لەگەڵ ئەو هەموو زانست وزانیاریەی کە خوای گەورە پێی بەخشی بوون، ولەگەڵ ئەو هەموو دڵسۆزی و دابڕانەیان لەگەڕان بەشوێن حەقدا، هەمیشە لەوە ترساون کە لە بۆچوونێك لە بۆچوونەکانیاندا هەڵەیان کردبێت وحەقیان نەپێکابێت وخەڵکی بەهۆی ئەوانەوە تووشی گومڕایی بێت وهەر زوو ئەستۆپاکی خۆیان لەو جۆرە بۆچوونانەیان نیشانداوە وخۆیان لی بەدوور گرتووە وداوایشیان کردوە

کەخەڵك چاویان لێ نەکات وبەگوێیان نەکات، بەڵکو بەڵگە ودەقی شەرع چۆن وچی بوو شوێن ئەوە بکەون.

لێرەدا ئێمە هەندێك لەوتە ناوازەکانیان لەسەر ئەو بابەتە دەخەینە ڕوو:

- پێشەوا مالیك گوتویەتی: (کل یؤخذ من قوله ویترك إلا صاحب هذا القبر)[(١)]. واتە: هەموو کەس قسەی لێ وەردەگیرێت وقسەیشی ڕەت دەکرێتەوە تەنها خاوەنی ئەو گۆڕەنەبێت- دەستی بۆ گۆڕەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ درێژ دەکرد.

- پێشەوا شافیعی جارێکیان پیاوێك پرسیارێکی لێ دەکات، ئەویش وەڵامی پرسیارەکەی بەفەرموودەیەکی پێغەمبەری خودا ﷺ دەداتەوە ودیارە فەرموودەکە لەبەرژەوەندی کەسەکە نابێت وزۆر بەدڵی نابێت، بۆیە بە پێشەوا شافیعی دەڵێت: ئەی بۆچوونی خۆت چۆنە؟ پێشەوا شافیعی بەم پرسیارە زۆر تووڕە دەبێت وپێی دەڵێت: (أترانی في کنیسة؟! أتری علي زنار؟! أقول لك: قال رسول الله ﷺ وتقول: ما رأیك أنت)[(٢)]. واتە: بۆ وادەزانیت لەکڵێسام؟! یان زننارم[(٣)] بەستووە؟! – مەبەستی ئەوەیە کە ئەوەندە بەبێ دینم دەزانیت- پێت دەڵێم پێغەمبەری خودا ﷺ وا دەفەرموێت کەچی دەڵێیت: ئەی بۆچوونی تۆ چییە؟. هەر ئەویش گوتویەتی: (أجمع العلماء علی أن من استبانت له سنة رسول الله ﷺ لم یکن له أن یدعها لقول أحد)[(٤)]. واتە: زانایان کۆدەنگن لەسەر ئەوەی کە هەرکەس سوننەتێکی پێغەمبەری خودای ﷺ پێگەیشت وبۆی ڕوون بوویەوە بۆی نییە بۆ قسەی هیچ کەسێکی تر وازی لێ بهێنێت. وە گوتویەتی: (إذا صح الحدیث فهو مذهبي)[(٥)]. واتە: هەر دروست هەبوو لەسەر هەر بابەتێك ئەو فەرموودەیە بۆچوون مەزهەبی منە. ئەمەیش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەو پیاوە ئەستۆ پاکە لەهەر بۆچوونێکی مەزهەبەکەی کە لەگەڵ دەقێکی

١- صالح بن فوزان، إعانة المستفید بشرح کتاب التوحید، ج٢، مؤسسة الرسالة،بیروت، ط٣ ،٢٠٠٢، ص١١١.

٢- المنتدی الإسلامي، مجلة البیان، العدد: ، ص١٥٧.

٣- بەو پشتێنە دەگوترێت کە پیاوانی ئاینی مەسیحی وقەشەکان دەیبەستنە پشتیان وتا بەری پێیان شۆڕی دەکەنەوە.

٤- إبن القیم، إعلام الموقعین عن رب العالمین، ج٢، مکتبة الکلیات الأزهریة، القاهرة، ط،١٩٦٨، تحقیق: طه عبد الرؤوف، ص٣٢٥.

٥- الرملي (محمد بن أبي العباس)، نهایة المحتاج إلی شرح المنهاج، ج١، دار الفکر، بیروت، ط، ١٩٨٤، ص٥٠.

شەرعی یەك ناكاتەوە ودژ دەوەستێتەوە، وەهەركەس لەو بۆچونەی بەگوێی بكات بۆقیامەت تەنها خۆی بەرپرسیارە وكەسی تر نا.

- پێشەوا ئەحمەدیش لەو بارەیەوە گوتویەتی: (لا تقلدني، ولا تقلدن أبا حنيفة، ولا مالكًا، ولا الشافعي وخذ من حيث أخذوا)[1]. واتە: نەشوێن من بكەوە، نەشوێن ئەبو حەنیفە ونە مالیك ونەشافیعی، شوێن ئەو وەدەقانە بكەوە كەئەوان شوێنی كەوتوون.

- ئیبن قەییمیش لەسەر هەمان بابەت دەڵێت: (اتخاذ أقوال رجل بعينه بمنزلة نصوص الشارع لا يلتفت إلى قول من سواه، بل ولا إلى نصوص الشارع إلا إذا وافقت نصوص قوله، فهذا والله هو الذي أجمعت الأمة على أنه محرم في دين الله، ولم يظهر في الأمة إلا بعد انقراض القرون الفاضلة)[2]. واتە: وەرگرتن وسەیر كردنی قسەی كەسێكی دیاریكراو وەك دەقە شەرعییەكان بەشێوازێك كە مرۆڤ تەنها بەگوێی ئەو بكات وگوێ بەقسەی كەسی تر نەدات، تەنانەت گوێ بەدەقە شەرعییەكانیش نەدات مەگەر هاوڕا بێت لەگەڵ قسەی ئەو كەسەدا، ئەمە ئەو شتەیە كە هەموو ئەم ئوممەتە بەكۆی دەنگ پێیان وایە كە حەرام وقەدەغەیە لەدینی خوای گەورەدا وئەم جۆرە بۆچوون وبیركردنەوەیەیش تەنها لە پاش لەناوچوونی سەدە چاكەكان سەریان هەڵدا.

دەگێڕنەوە كە ئیبن جەوزی پاش نوێژەكان هەندێك نزا و ویردی دەخوێند كە لەفەرموودەیەكدا هاتبوون؛ بەڵام دواتر وازی لێ هێنا ونەیدەخوێند كە لێیان پرسی بۆ وازت لێ هێناوە لەوەڵامدا گوتی: (كنت قد سمعت هذا الحديث في زمن الصبا، فاستعملته نحوا من ثلاثين سنة، لحسن ظني بالرواة، فلما علمت أنه موضوع تركته، فقال لي قائل: أليس هو استعمال خير؟ قلت: استعمال الخير ينبغي أن يكون مشروعا، فإذا علمنا أنه كذب خرج عن المشروعية)[3]. واتە: من ئەو فەرموودەیەم لەتەمەنی لاوێتیدا بیستبوو، وە بۆ ماوەی (٣٠) ساڵ كارم پێ كردوە؛ چونكە گومانی باشم هەبوو بەو كەسانەی كە فەرموودەكەیان گێڕاوەتەوە وپێم وابوو ڕاست دەكەن، كە بۆم دەركەوت بابەتەكە فەرموودەی لەسەر نییە وهەڵبەستراوە وازم لێ هێنا.

١- أحمد بن عبد الرحيم الدهلوي، عقد الجيد في أحكام الاجتهاد والتقليد، المطبعة السلفية، القاهرة، تحقيق : محب الدين الخطيب، ص٢٨.

٢- إبن القيم، إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج٢، ص٢٦٥.

٣- الألباني، سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة، ج٢، ص١٣٩.

دەڵێت کەسێك پێی گوتم: جا باشە با هەڵبەستراویش بێت، مەگەر کاری خێر نییە ئیتر بۆ نەیکەین!؟. گوتم: کاری خێر دەبێت ڕێگە پێدراو بێت لەشەرعدا، کە زانیمان درۆیە وهەڵبەستراوە ئیتر شەرع ڕێگەی پێ نادات ونابێت کاری پێ بکرێت.

جا بەڵگەکان لەم بارەیەوە ئەوەندە زۆرن باوەڕناکەم کەس دوودڵ بێت لەگرنگی یان لاری هەبێت لەشەرعی بوونی لەڕووی هزری وتیۆرییەوە، بەڵام گرفتی ئێمە لەبەرجەستەکردندایە؛ چونکە ئێستە لەهەر موسوڵمانێك بپرسیت: ئایا بەشەرعی خوای گەورە ڕازیت وئامادەیت بیکەیتە بەرنامەی ژیانت وهەموو کێشەکانت بەو یەکلا بکەیتەوە؟!. بەدڵنیاییەوە دەڵێت بەڵێ ولەوانەیە خۆیشیت لێ سوور بکاتەوە وبێت بەگژتا کەچۆن پرسیاری وای لێ دەکەیت، بەڵام هەر هەمان موسوڵمان کاتێك کێشەیەکی بۆ دروست دەبێت، یان بەرژەوەندییەکی دونیایی دێتە ڕێ وهەست دەکات بەوەی کەشەرعی خوای گەورە لەگەڵ بەرژەوەندییەکەی ئەم یەك ناکاتەوە، دەبینیت زۆر بەئاسانی واز لەشەرع دێنێت وشوێن بەرژەوەندییەکەی خۆی دەکەوێت وئەگەر لێیشی بپرسیت کە ئەم کارە شەرعی نییە، سەد پێچ وپەنا و پاساوت بۆ دەدۆزێتەوە بۆ بەرگری کردن لەو کار وهەڵوێستە ناشەرعییەی.

هەر بۆیە خوای گەورە دەربارەی ئەو جۆرە کەسانە لە قورئاندا دەفەرموێت: ﴿فَلا وَرَبِّكَ لايُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيما شَجرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لا يَجِدُوا فِي أَنْفِسِهِم حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾[1]. واتە: ئەی موحەممەد ﷺ سوێند بە پەروەردگاری تۆ ئەوانە باوەڕیان نییە هەتا لە هەموو کێشە وناکۆکییەکانیاندا تۆ وپەیامەکەی تۆ نەکەنە دادوەر، دواتریش لەناخدا بەوحوکمەی کە تۆ دەکەیت تەواو ڕازی ودڵنیا نەبن وهیچ ڕەخنە وگازندەیان لە ڕاستی حوکمەکەی تۆ نەبێت وخۆیانی نەدەنە دەست. هەر بۆیە: تەنها ئەوەندەیش بەس نییە کە مرۆڤ بەڕووکەش خۆی بداتە دەست حوکمی خوای گەورە؛ بەڵکو دەبێت لەناخیشدا تەواو ئاسوودە ودڵنیا و ڕازی بێت بەو حوکمە وباوەڕیشی وابێت کە شتێك لەحوکمی خوای گەورە باشتر ولەبار تر نییە.

١- سورة النساء: الآية (٦٥).

كەواتە پێویستە ئێمە هەمیشە لەگەڵ شەرعی خوای گەورە بین وبیكەینە ئامانج وبەشوێنیدا وێڵ بین ولەهەر كوێ ولای هەركەس بوو بەسنگێكی فراوانەوە وەری بگرین وتەنها خۆمان، یان ئەو لایەنەی كەكاری لەگەڵ دەكەین، یان ئەو مامۆستا، یان شێخە، یان ڕابەرە، یان ئەمیندارە، یان ئەمیرە، یان سەركردەیە بەڕاست نەزانین وهەموو خەڵكی ترمان پێ هەڵە بێت، بەڵكو حەق لای هەركەس بوو ئێمە لەو هەڵوێستە لەگەڵ ئەو بین وهەوڵی سەرخستنی بدەین.

چوارەم: گومانی باش بەیەكتر بردن: واتە كاتێك بۆچوونەكانمان لەبابەتێكدا یەك ناكاتەوە پێویستە گومانی باشمان بەیەكتر هەبێت، بەوەی كە هەردووكمان بەشوێن ڕاستیدا دەگەڕێین وكەسمان بەرژەوەندییەكی تایبەتمان لە بابەتەكەدا نییە وهەردوولایشمان ئامادەیی تەواومان تێدابێت كە هەركاتێك حەقمان بۆ دەركەوت شوێنی بكەوین ودەست لەبۆچوونەكەی خۆمان هەڵبگرین؛ چونكە مرۆڤی باوەڕدار پێویستە بۆخۆی چۆن بیر دەكاتەوە هەمان گومانی باشی بە بەرامبەرەكەیشی هەبێت.

لەسەردەمی پێغەمبەردا ﷺ كاتێك دووڕوو وبێ باوەڕان تۆمەتێكی ناڕەوایان بۆ خاتوو عائیشە هەڵبەست وبەمەدینەدا بڵاویان كردەوە، ئەبو ئەیوبی ئەنصاری هەواڵەكەی بیست وكاتێك گەڕایەوە ماڵەوە خێزانەكەی پرسیاری لێ كرد وگوتی: بیستووتە دووڕووەكان چی بە خاتوو عائیشە دەڵێن؟ گوتی: بەڵێ، بەڵام ئەگەر تۆ لەجێی خاتوو عائیشە بیت، ئایا كاری وا نەبەجێ دەكەیت وخیانەت لە پێغەمبەری خودا ﷺ دەكەیت؟ گوتی: نەخێر. گوتی: دەی وەللاهی خاتوو عائیشە زۆر لەتۆ بەڕێزتر وباوەڕدار ترە. وە ئەگەر منیش بوومایە لە بری صەفوان، هەر گیز كاری وام نەدەكرد، وخیانەتم لە پێغەمبەری خودا ﷺ نەدەكرد، وە وەللاهی صەفوان زۆر لەمن چاكتر وباوەڕدار ترە. خوای گەورە لەسەرو حەوت ئاسمانەوە گوێی لەم هەڵوێستە جوانەی ئەم دوو هاوسەرە باوەڕدارە بوو، وە زۆر بەرزی نرخاند وئەم هەڵوێستەیانی لەقورئاند بۆ مێژوو تۆمار كرد وبۆمانی باس دەكات ودەفەرموێت: ﴿لَّوْلاإِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْراً وَقَالُواْ هَاذَآ إِفْكٌ مُّبِينٌ﴾[١].

١- سورة النور: الآية (١٢).

واتە: دەبوو کاتێك ئەو هەواڵەتان بیست گومانی باشتان بەخۆتان ببردایە و- وەك ئەو دوو هاوسەرە- بتانگوتایە پەنا بەخوای گەورە ئەوە درۆ و هەڵبەستراوێکی ڕوون وئاشکرایە.

پێشەوا موزەنی لەو بارەیەوە دەڵێت: (إياك من الكلام ما إن أصبت فيه لم تؤجر، وإن أخطأت تؤزر، وذلك سوء الظن بأخيك)[١]. واتە: زۆر ئاگاداری کردنی قسەیەك بە ئەگەر ڕاست بکەیت پاداشتی لەسەر وەرناگریت، وە ئەگەر هەڵەت کرد لەسەری تاوانبار دەبیت، ئەو قسەیەیش بریتییە لەگومانی خراپ بردن بەبراکەت.

ئەبوبەکری کوڕی عەبدوڵلای موزەنیش لەو بارەیەوە قسەیەکی جوانی هەیە ودەڵێت: ئەگەر کەسێکت لەخۆت گەورەتر بینی بڵێ ئەو لەمن باشترە چونکە بەر لەمەن باوەڕی هێناوە وکردەوەی چاکی لەمن زیاترە و ئەگەر کەسێکی لەخۆت منداڵ تر بینی هەر بڵێ: ئەو لەمن باشترە چونکە تاوانی لەمن کەمترە، وە ئەگەر بینیت هاوەڵان وبرایانت ڕێزت لێ دەگرن بڵێ ئەوە خۆیان بەڕێزن کە ڕێز لەمن دەگرن، وەئەگەر کەمتەرخەمییەکیشت لێ بینین بڵێ: ئەوە بەهۆی تاوانی خۆمەوەیە کە بەو چاوە سەیرم دەکەن[٢].

کەواتە بەرامبەرەکەمان هەرکەس و هەرچی وهەرچۆن بێت پێویستە گومانی باشمان پێی هەبێت.

پێنجەم: ڕێزگرتن لە کەسی بەرامبەر وبۆچونەکەی وبریندار نەکردنی هەست وکەرامەتی:

ئەم بنەمایە لەقورئانی پیرۆز وسوننەتی پێغەمبەری پێشەوامانداﷺ گرنگی زۆری پێدراوە وا لە زۆر کات و شوێندا ڕەچاو کراوە ولەم بارەیەوە چەند نموونەیەك دەخەینە ڕوو:

- خوای گەورە لەچەندین ئایەتدا فەرمانمان پێ دەکات بەوەی کە بەباشترین وجوانترین شێوە قسە لەگەڵ یەکتر بکەین وڕێزی یەکتر بگرین، لەو بارەیشەوە دەفەرموێت: ﴿وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً﴾[٣]. واتا: لەگەڵ خەڵکی بەجوانی بدوێن. لە ئایەتێکی

١- الإمام الذهبي (أبو عبد الله محمد بن أحمد)، سير أعلام النبلاء، ج٨، ص١٠٢، مؤسسة الرسالة، بيروت، تحقيق: مجموعة محققين بإشراف شعيب الأرناؤوط.

٢- إبن الجوزي، صفة الصفوة، ج٣، ص٢٤٨.

٣- سورة البقرة: الآية (٨٣).

تردا فەرمان بەپێغەمبەری خودا ﷺ دەکات و دەفەرموێت: ﴿وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُواْ الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ﴾[(١)]. واتە: ئەی موحەممەد ﷺ بەبەندەکانم بڵێ وفەرمانیان پێ بکە با بەباشترین وجوانترین شێوە قسە لەگەڵ یەکتر ولەگەڵ خەڵکیش بکەن؛ چونکە شەیتان بۆیان لەبۆسەدایە ونەبا زەفەریان پێ بهێنێت ورق وکینەیان لەنێواندا دروست بکات. لە ئایەتێکی تردا بەهەمان شێوە فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ وسەرجەم موسوڵمانان دەکات بۆ ئەوەی کە لەکاتی گفتوگۆکردنیان لەگەڵ خەڵکانی بێباوەڕ وخراپیشدا هەر بە باشترین شێواز گفتوگۆ بکەن ولەو بارەیەشەوە دەفەرموێت: ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾[(٢)]. واتە: بە جوانترین شێوە گفتوگۆیان لەگەڵ بکەن وقسەی زبریان بەرامبەر بەکار مەهێنن وهەستیان بریندار مەکەن.

- خوای گەورە هەر کات بیەوێت فەرموودەکانی خۆی ئاراستەی چینێك یان دەستە وکۆمەڵێك بکات وپەیامی خۆی بەگوێیاندا بدات بە جوانترین وخۆشترین ناو ونازناو بانگیان دەکات کە خۆیان پێیان خۆشە، بۆ نموونە کەئاراستەی فەرموودەکانی بۆ باوەڕداران دەکات پێیان دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ﴾. واتە: ئەی گرۆهی باوەڕداران، ئەمەیش بەرزترین وجوانترین وەسفە بۆ خەڵکانی موسوڵمان. وەکاتێك فەرموودەکانی خۆی ئاراستەی جو و دیانەکان دەکات پێیان دەفەرموێت: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ﴾. واتە: ئەی خاوەنی پەڕتووکە ئاسمانییەکان، وە وپێیان نافەرموێت ئەی جوەکان یان ئەی دیانەکان. سەرەڕای ئەوەی کە ئەمانە گومڕاو لاڕێ بوون. تەنانەت کاتێك فەرموودەکانی ئاراستەی خەڵکانی بێباوەڕ ولائیکیش دەکات بەو ناوەوە بانگیان ناکات[(٣)]، بەڵکو شێوازێکی گشتگیر لەفەرموودەکەدا بەکار دەهێنێت بۆ ئەوەی هەستیان بریندار نەکات وئەو سیفەتە خراپە لەناخیاندا قوڵ نەکاتەوە ودەفەرموێت: ﴿يَا بَنِي آدَمَ﴾. واتە: ئەی نەوەکانی ئادەم. یان دەفەرموێت: ﴿يَاأَيُّهَا النَّاسُ﴾. واتە: ئەی خەڵکینە. دیارە ئەم جۆرە وشانەیش (نەوەکانی

١- سورة الإسراء: الآية (٥٣).

٢- سورة النحل: الآية (١٢٥).

٣- تەنها لەسورەتی (کافرون) دا خوای گەورە پێیان دەفەرموێت: ﴿قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾. سورة الكافرون: الآية (١). واتە: ئەی گرۆهی بێباوەڕان، ئەویش مەبەستی تایبەتی خۆی هەیە و خوای گەورە دەیەوێت بێ هیوایان بکات لەوەی کە موسوڵمانان جارێکی تر بتەکانی ئەوان نابپەرستن ولەسەر مەسەلەی یەکتاپەرستی سازشیان لەگەڵ ناکەن.

ئادەم) یان (خەڵکینە) ڕۆحی یەکسانی وبرایەتی لەناو خەڵکیدا قوڵ دەکاتەوە نەك لادان و گومڕایەتی.

جا بەڕێزان: ئەگەر خوایەك بەو هەموو گەورەیی وبێ منەتییەوە ئاوها ڕێز لە بەندەکانی بگرێت، ئەی دەبێت هەڵوێستی ئێمەی باوەڕدار بەرامبەر بەیەکتر لەلایەك وبەرامبەر بەخەڵکی تر چۆن بێت؟!. لەکاتێکدا ئێمە شتێکمان لەخەڵك زیاتر نییە ولەکەسیش بێ منەت نین.

- خوای گەورە لەسەردەمێك لەسەردەمەکاندا باشترین بەندەی خۆی کە موسا پێغەمبەر وهاروونی برایەتی سەلامی خوایان لێ بێت، ڕەوانەی لای سەرسەختترین وبەدخووترین بەندەی خۆی دەکات کە فیرعەونە، بەڵام بەر لەوەی بچنە لای ئامۆژگاریان دەکات بەوەی کە بەنەرمی قسەی لەگەڵ بکەن وتوڕەی نەکەن وهەستی بریندار نەکەن وپێیان دەفەرموێت: ﴿اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى۞ فَقُولا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى﴾[١]. واتە: بڕۆن بۆ لای فیرعەون کە لەفەرمانەکانی ئێمە یاخی بووە وهەموو سنورێکی بەزاندوە وبە نەرم ونیانی قسەی لەگەڵ بکەن بەڵکو دڵی نەرم دەبێت ویادی خوای گەورەی دەکەوێتەوە، بەڵام دیارە تەنها ئەوەندە بەس نییە بەڵکو خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەقی ئەو قسانەیش بەموسا دەڵێت کە پێویستە بەفیرعەونی بگەیەنێت ودەفەرموێت: ﴿فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى۞وَأَهْدِيَكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى﴾[٢]. واتە: پێی بڵێ بۆ نایەیت باوەڕ بهێنیت ودڵ ودەروونت پاك بکەیتەوە، من دەمەوێت دەستگیرۆییت بکەم بۆ لای پەروەردگارت وڕێی ڕاستت نیشان بدەم؛ بەڵکو ترسی خوای گەورە لەدڵتدا دروست بێت و گوێڕایەڵی فەرمانەکانی بکەیت.

باشە بەڕێزان خۆ خوای گەورە خۆی دەرەنجامی ئەم دان وستانە دەزانێت ودەشزانێت کە موسا وهارون سەلامی خوایان لێ بێت هەرچی بکەن وهەرچی بڵێن فیرعەون باوەڕناهێنێت ودەستبەرداری سەرسەختی خۆی نابێت، ئیتر بۆچی ئەوەندە گرنگی بەشێوازی قسەکردنی موسا وهارون دەدات، وڕێنموویيان دەکات کە نەرم ونیان بن لەگەڵی؟.

١- سورة طه: الآيتان (٤٣- ٤٤).

٢- سورة النازعات: الآيتان (١٨- ١٩).

دیارە ئەمەدوو هۆکاری سەرەکی هەیە:

١- ئەمان هیچ پاساوێك نەدەن بەدەست فیرعەونەوە تا باوەڕ نەهێنێت؛ بەڵکو هەموو ڕێیەکی لێ بگرن بۆ ئەوەی تەنها خۆی بەرپرسیار بێت لەو سەرسەختی وبەدبەختییەی.

٢- خوای گەورە دەیەوێت پێغەمبەران وبانگخوازانی ڕێبازەکەی خۆی فێر بکات کە دەبێت شێوازی بانگەواز چۆن بێت وچۆن مامەڵە وقسە لەگەڵ خەڵکیدا بکەن.

جا ئەگەر خوای گەورە ڕێگە نەدات بەپێغەمبەرەکی کە قسەی زبر وتوند بەفیرعەون بڵێت کە بانگەشەی خوایەتی دەکرد، ئایا چۆن ئێمە ڕێگە بەخۆمان بدەین وخوا قبوڵ دەکات هەڵوێستی توند وڕەفتاری نەشیاو وگوفتاری زبر وهەست بریندارکەر بە برایەکمان بڵێین کەخوا ناسە ولەوانەیە لەزۆر ڕووەوە لە ئێمە باشتر بێت؟!!!. کەواتە پێویستە لەسەر ئێمەی موسوڵمان کاتێك قسە بۆ کەسێك دەکەین ودەمانەوێت ئامۆژگاری چاکەی بکەین، هەمیشە ئەوەمان لە پێش چاو بێت کە هەرگیز ئێمە لەموسا باشتر نین وبەرامبەرەکەیشمان لەفیرعەون خراپتر نییە، هەر بۆیە پێویستە وئەرکی سەر شانمانە کە هەر هیچ نەبێت وەکو موسا سەلامی خوای لەسەر قسەی لەگەڵ بکەین وهەمان شێوازی ئەو بگرینە بەر بۆ گەیاندنی پەیام وئامۆژگارییەکانمان، ئەگەریش وامان نەکرد ئەو کات بانگەواز وقسە خێرەکانمان هەر پەرچە کردارێکی خراپی لێکەوتەوە بەر لە هەموو کەس ئێمە بەرپرسیارین لە قیامەتدا چونکە قسەو شێوازی مامەڵەی ناشیرینی ئێمە بووە بەربەست لەبەردەم نەگەیشتنی پەیامەکە.

- پێغەمبەری خودایش ﷺ زۆر ڕەچاوی ئەم خاڵەی کردوە و بەرامبەرەکەی هەر کەس بووبێت هەمیشە ڕێزی گرتووە وهەستی بریندار نەکردوە وبەجوانترین شێوە قسەو مامەڵەی لەگەڵ کردوە، موغیرەی کوڕی شوعبە لەو بارەیەوە فەرموودەیەکمان بۆ دەگێڕێتەوە ودەڵێت: یەکەم ڕۆژ کە پێغەمبەری خودام ﷺ ناسی، ڕۆژێك بوو لەگەڵ ئەبو جەهل لەمەککە پیاسەمان دەکرد، لەو کاتەدا پێغەمبەری خودامان ﷺ بینی، ڕووی کردە ئەبو جەهل وپێی فەرموو: {يَا أَبَا الْحَكَمِ، هَلُمَّ إِلَى اللهِ وَإِلَى رَسُولِهِ وَإِلَى كِتَابِهِ أَدْعُوكَ إِلَى اللهِ}[1].

١- إبن أبي شيبة، المصنف في الأحاديث والآثار، ج١٠، ص١٧٧.

واتە: ئەی ئەبا لحەکەم[1] وەرە بەدەنگ بانگی خوای گەورە وپێغەمبەر ﷺ وپەیامەکەیەوە، من بانگت دەکەم بۆ لای خوای گەورە.

سەرنج بدەن بەڕێزان پێغەمبەری خودا ﷺ چۆن ڕێز لەو دوژمنە سەرسەختەی خوای گەورە دەگەرێت، تەنانەت بەناوی خۆی بانگی ناکات، بەڵکو بەو نازناوە جوانە بانگی دەکات کە ئەبو جەهل پێی خۆشە پێی بانگ بکرێت.

ئەگەر سەرنجی ئەو نامە ونووسراوانەیش بدەین کە بۆ سەرۆك و پادشاکانی وڵاتانی ناردووە، دەبینین چۆن ڕێزی لێ گرتوون وبەنازناوی جوان بانگی کردوون، بۆ نموونە لەنامەکەی بۆ نەجاشیدا هاتووە: {مِنْ مُحَمّدٍ رَسُولِ اللهِ إلَى النّجَاشِيّ مَلِكِ الْحَبَشَةِ}[2]. واتە: لەموحەممەدی فروستادەی خوای گەورەوە بۆ نەجاشی پادشای حەبەشە.

وە لەنامەکەی بۆ موقەوقەسدا هاتووە: {مِنْ مُحَمّدٍ عَبْدِ اللهِ وَرَسُولِهِ إلَى الْمُقَوْقِسِ عَظِيمِ الْقِبْطِ}[3]. واتە: لەموحەممەدی بەندە وفروستادەی خوای گەورەوە بۆ موقەوقەسی گەورەی قیبطییەکان.

وە لە نامەکەیدا بۆ هیرەقل هاتووە: {مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ}[4]. واتە: لەموحەممەدی بەندە وفروستادەی خوای گەورەوە بۆ هیرەقلی گەورەی ڕۆم.

وە لە نامەکەیدا بۆ کیسرا هاتووە: {مِنْ مُحَمّدٍ رَسُولِ اللهِ إلَى كِسْرَى عَظِيمِ فَارِسَ}[5]. واتە: لەموحەممەدی فروستادەی خوای گەورەوە بۆ کیسرای گەورەی فارس.

بەڕێزان: بەوردی سەرنجی ئەم نامانە بدەن پێغەمبەری خودا ﷺ چەند بە ڕێزەوە ئەو خەڵکانە دەدوێنێت، کەباسی خۆی دەکات تەنها وەکو بەندەیەك یان فروستادەیەکی خوای گەورە باسی خۆی دەکات، بۆ ئەوەی ئەوان وا هەست نەکەن کە ئەم پیاوە دەیەوێت

١- ناوی خۆی (عەمری کوڕی هیشام) بوو، بەڵام لەبەر دەسەڵات وقسە ڕۆیشتووی ئەو نازناوەیان لێ نابوو.

٢- ابن القيم (محمد بن أبي بكر أيوب)، زاد المعاد في هدي خير العباد، ج٣، مؤسسة الرسالة، بيروت، مكتبة المنار الإسلامية، الكويت، ط١٤، ١٩٨٦، تحقيق: شعيب الأرناؤوط، عبد القادر الأرناؤوط، ص٦٠٠.

٣- ابن القيم، زاد المعاد، ج٣، ص٦٠٣.

٤- البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (١) بدء الوحي، باب (١) باب كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله ﷺ، رقم الحديث (٧)، ص٧. مسلم، صحيح مسلم، ج٥، كتاب (٣٢) الجهاد والسير، باب (٢٦) كتاب النبي ﷺ إلى هرقل يدعوه إلى الإسلام، رقم الحديث (٤٧٠٧)، ص١٦٣.

٥- ابن القيم، زاد المعاد، ج٣، ص٦٠٠.

کورسی ودەسەڵاتەکەیان لێ داگیر بکات، یان ململانێ ورکابەرایەتی دەسەڵاتەکەیان بکات، بەڵام کە ناوی ئەوان دەبات بە گەورە وپادشا ناویان دەبات؛ چونکە دەزانێت ئەوان پێیان خۆشە بەو نازناوە بانگ بکرێن وئەویش لەمەدا بێ دڵیان ناکات، تەنها بەخاتری ئەوەی کە دڵیان نەرم بێت وگوێ بۆ پەیامەکەی بگرن وخۆیان وگەلەکانیان لەسزای سەختی دوارۆژ ڕزگاریان بێت.

ئەمەیش واتای (مداهنة) یان وەك خۆمان دەڵێین (ماستاو) کردن و (مامەحەمەیی) بۆ کردن ناگەیەنێت وهەرگیز شتی وا لە ڕەوشتی بەرزی پێغەمبەرﷺ وجوامێری و مەردایەتی ئەو ناوەشێتەوە، چونکە (مداهنة) بریتییە لەوەی کەسێك لەپێناو بەرژەوەندییەکی دونیاییدا واز لە بابەت یان حوکمێکی شەرعی بهێنێت، بەڵام پێغەمبەری خوا کاری وای نەکردوە، بەڵکو ئەمە (مداراة)ە واتا سازان وهەڵکردنە، و (مداراة) یش بە پێچەوانەی (مداهنة) ە وەیە و واتای دەست هەڵگرتنە لەبەرژەوەندی دونیای لەپێناو بەرژەوەندی ئاین و بیرو باوەڕ یان هەڵکردنە لەگەڵ دونیای خەڵك لەپێناو پاراستن وسەلامەتی ئاین. کەواتە: ئەم دوو زاراوەیە پێچەوانەی یەکترن ودەبێت ئاگامان لەوە بێت تێکەڵیان نەکەین. جا کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ بە ئەبوجەهل دەفەرموێت: {يَا أَبَا الْحَكَمِ}. یان بە موقەوقەس دەفەرموێت: {عَظِيمِ الْقِبْطِ}. یان بە کیسرا دەفەرموێت: {عَظِيمِ فَارِسَ}. پێغەمبەری خودا ﷺ هیچ تەنازولێکی لە لە ئاینەکەی بۆ ئەمانە نەکردووە، وهیچ بەرژەوەندییەکی دونیایشی لەگەڵیان نەبووە، بەڵکو بەپێچەوانەوە لە پێناو ئاینەکەی وسەرخستنی پەیامەکەی ئەوەی کردوە، کە بەڵکو دڵیان نەرم دەبێت شوێن ئاینی ڕاست دەکەون.

جا خۆشەویستان ئەمە ئاکار ورەوشتی پێغەمبەر وپێشەواکەمانە ﷺ لەگەڵ خەڵکانی خوانەناس ودژ بەدین، جا ئایا ئێمە نیو ئەوەندە ڕێز لەیەکتر دەگرین؟! لە کاتێکدا ئێمە هەمووومان موسوڵمانین وبرای یەکترین وبانگەشەی ئەوە دەکەین کەشوێن سوننەتی پێغەمبەری خوداﷺ کەوتووین.

وەڵامی ئەم پرسیارە جێ دەهێڵم بۆ خۆمان، باهەر یەکێکمان ئەم پرسیارە ئاراستەی خۆمان بکەین وبزانین ئێمە تا چەند لەکاتی گفتوگۆ وبیروڕاگۆڕینەوە وبانگەوازدا ڕێزی

كەسی بەرامبەر دەگرین؟ ئەگەر واین ئەوە با سوپاسی خوای گەورەی لەسەر بكەین، كە هیدایەتی داوین وابین وبا هەوڵ بدەین خەڵكیش فێری ئەو ڕەوشتە بەرزە بكەین، ئەگەریش وانین با بەخۆماندا بچینەوە وخۆمان چاك بكەین؛ چونكە هەرگیز بانگەواز وئامۆژگاری بەقسەی زبر وگوتەی ناشرین ناكرێت، وەدەبێت ئەوەیش لەیاد نەكەین كە ئەگەر بەهۆی قسەیەك یان هەڵوێستێكی ناشیرینی ئێمەوە خەڵك لەدین تۆرا ولارێ بوو یان وازی لەسوننەتێك یان كارێكی چاكە هێنا، ئەوكات بەرپرسیارێتی قیامەتی ئەو لارێ كەوتنەی خەڵكی دەكەوێتە ئەستۆی ئێمە.

شەشەم: مامەڵە كردن لەگەڵ كەسی بەرامبەردا بەشێوەیەكی هاوسەنگ ودادپەروەرانە:

ئەمەیش ئەوە دەگەیەنێت كە پێویستە هەموو بڕیار وهەڵسەنگاندێكمان بۆ خەڵكانی بەرامبەرمان هاوسەنگ ودادپەروەرانە وبەپێی دەقەكانی شەرع بێت ودوور بێت لە ڕق وحەزی هەڵقوڵاوی ناخی خۆمان، خوای گەورە لەو بارەیەوە ڕێنموییمان دەكات وپێمان دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى﴾[1]. واتە: ئەگەر قسەتان كرد وشایەتییەكتان دا یان هەڵسەنگاندێكتان بۆ كەسێك كرد- دادوەرانە بیكەن وبیڵێن، باكەسكە خزم ونزیكی خۆیشتان بێت. ولە ئایەتێكی تردا دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ﴾[2]. واتە: ئەی گرۆهی باوەڕداران پابەند بن فەرمان وسنوورەكانی خوای گەورەوە ودادوەرانە شایەتی لەسەر خەڵكی بدەن باشایەتێكە دژی بەرژەوەندی خۆتان ودایك وباوكتان وخزم وكەس وكاریشتان بێت.

بە پێچەوانەیشەوە ئەگەر كێشەیەكی دەروونیمان لەگەڵ كەسێك هەبوو یان ڕقمان لێی بوو بەهۆی ئەوەی كە لەئێمە زیرەكترە، یان جەماوەری زیاترە، یان پلە وپایەی زیاترە، یان تەنها لەبەر ئەوەی سەر بەلایەنی ئێمە نییە، نابێت لە سۆنگەی ئەم ڕقەی خۆمانەوە حوكمی بەسەردا بدەین، بەڵكو دەبێت واقیع وڕاستی كەسەكە چۆنە ئاوها حوكمی بەسەردا

١- سورة الأنعام: الآية (١٥٢).
٢- سورة النساء: الآية (١٣٥).

بدەین، خوای گەورە لە بارەی ئەم لایەنەیشەوە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾[١]. واتە: ئەی گرۆهی باوەڕداران پابەند بن بە فەرمان وسنوورەكانی خوای گەورەوە وادادوەرانە شایەتی لەسەر خەڵكی بدەن، بارِقی خۆتان لە خەڵكانێك واتان لێ نەكات كە لەگەڵیان نا دادوەر بن وبەناحەق شایەتیان لەسەر بدەن، دادوەر بن لەگەڵیان ئەوە لە هەڵوێستی باوەڕداران دەوەشێتەوە.

بۆیە هەركەس لەحوكم وبڕیارداندا كەوتە ژێر كاریگەری وفشاری حەز یان ڕقی پەنگخواردووی ناخی خۆیەوە، ئەوە بەدڵنیاییەوە حوكمەكەی نارێك ولاسەنگ دەبێت ودەكەوێتە بەر هەڕەشەی ئەو ئایەتەی كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ۞ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ۞ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ﴾[٢]. واتە: وەیل[٣]بەحاڵی ئەو كەسانەی كە تەرازووبازی دەكەن لەكاتی كێشانەو پێوانەدا، ئەوانەی ئەگەر شتی خۆیان بكێشن پڕ بەپڕی كێشەكەی دەیكێشن، بەڵام ئەگەر شتی خەڵكی بكێشن كێشی خۆی نادەنێ ولێی كەم دەكەنەوە. جا حوكمی ئەم ئایەتە تەنها شتە مادییەكان ناگرێتەوە، بەڵكو شتە مەعنەوییەكانیش دەگرێتەوە، بەوەی كە تۆ كاری خۆت زۆر بەقورس پێوانە بكەیت وبەخەڵكی نیشان بدەیت وبەباڵایدا هەڵبدەیت، بەڵام كاری خەڵكی بەكەم سەیر بكەیت وهەوڵ بدەیت لە پێش چاوی خەڵكی سووكی بكەیت وبەكەم نیشانی بدەیت.

لە ئایەتێكی تردا خوای گەورە باسی شوعەیبمان بۆ دەكات كاتێك ئامۆژگاری گەلەكەی دەكات و پێیان دەفەرموێت: ﴿أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ۞ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ۞ وَلا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ﴾[٤]. واتە: لەكاتی كێشانە وپێوانە كردندا مافی تەواوی

١- سورة المائدة: الآية (٨).

٢- سورة المطففين: الآيات (١- ٣).

٣- عەبدوڵلای كوڕی عەبباس دەڵێت: وەیل: سەختترین سزای دۆزەخە وسەعیدی كوڕی موسەیەبیش دەڵێت: شیوێكە لەدۆزەخدا ئەگەر هەموو شاخەكانی دونیای بكەیتە ناو دەیتوێنێتەوە. هەندێكی تر دەڵێن: دەرگایەكە لە دەرگاكانی دۆزەخ. سەیری: إبن عادل (عمر بن علي)، اللباب في علوم الكتاب ،ج٢، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١ ،١٩٩٨، تحقيق: تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود، وعلي محمد معوض> ص٢٠٨. الشربيني (محمد بن أحمد)، السراج المنير، ج١، ص٦٨، دار الكتب العلمية، بيروت.

٤- سورة الشعراء: الآيات (١٨١- ١٨٣).

خۆی بدەنێ وتەرازوو بازی تێدا مەکەن وبەتەرازوویەکی ڕێك وڕاست ودادوەرانە کێشانەی بکەن وشتی خەڵك بەکەم سەیر مەکەن.

بۆیە ئەرکی سەرشانی هەموو لایەکمانە کە دادپەروەرانە مامەڵە لەگەڵ یەکتر بکەین وسەیری کاری یەکتر بکەین، ئەمەیش ئەوە ناگەیەنێت کەچاوپۆشی لەهەڵەی یەکتر بکەین، نەخێر بەڵکو برایانە ودڵسۆزانە ئامۆژگاری یەکتر بکەین.

خۆ ئەگەر سەرنجی ژیانی پڕ لە فەڕی پێغەمبەری خودا ﷺ بدەین ئەوە زۆر وانەی جوان وناوازەی لەو بارەیەوە لێ فێر دەبین لەوانە:

- پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك ئاراستەی هاوەڵەکانی دەکات کۆچ بکەن بۆ حەبەشە، لە ستایشی پادشای ئەو وڵاتەدا پێیان دەفەرموێت: {إِنَّ بِالْحَبَشَةِ مَلِكًا لَا يُظْلَم عِنْده أَحَد}[١]. واتە: پادشایەك هەیە لە حەبەشە کەس لەژێر سایەی دەسەڵاتی ئەودا ستەمی لێ ناکرێت. جا هەرچەند ئەم پادشایە بێ باوەڕ وموشریکە ولەو ڕووەوە لەگەڵ بێباوەڕانی مەککە جیاوازیەکی نییە، بەڵام لەڕووی ئاکار ورەوشتی جوانەوە جیاوازییان هەیە وجیاوازییەکەیشیان ئەوەیە کە ئەو پیاوە کەسێکی دادپەروەرە وستەم لەکەس ناکات.

- پاش ئەوەی بێباوەڕان پەیماننامەی حودەیبیەیان شکاند و دەستیان کێشایە خوێنی موسڵمانان پێغەمبەری خودا ﷺ بڕیاری ئازاد کردنی شاری مەککەی دا و لەهەمان کاتیشدا بڕیای وابوو کە نابێت بەهیچ شێوەیەك بێباوەڕانی مەککە بەم هێرشەی پێغەمبەری خودا ﷺ بزانن ولێی بەئاگا بن، بەڵام هەر هاوەڵێکی ئازیزی خۆی بەناوی (حاطەبی کوڕی ئەبی بەلتەعە) نامەیەك بۆ بێباوەڕانی مەککە دەنووسێت وبەئافرەتێکدا ڕەوانەی دەکات، وتێیدا هەواڵی بڕیارەکەی پێغەمبەریانﷺ پێ دەگەیەنێت، لەو کاتانەدا خوای گەورە پێغەمبەری خودا ﷺ لە کارەکەی حاطەب ئاگادار دەکاتەوە وپێیشی دەڵێت کە ئێستا ئافرەتەکە گەیشتۆتە کوێ، ئەویش دەست بەجێ پێشەوا عەلی وزوبەیری کوڕی عەووام ومیقدادی کوڕی ئەسوەد ڕەوانە دەکات بەشوێن ئافرەتەکەدا ولەکێشەکە ئاگاداریان دەکاتەوە، کە دەڕۆن لەهەمان ئەو شوێنە ئافرەتەکە دەستگیر دەکەن کە پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو بوون ونامەکەی لێ دەسەننەوە ودەیهێننەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ

١- الإمام أحمد، المسند، ج٤، رقم الحديث (١٨٣٠٤)، ص٢٥٩.

وکەنامەکەی بۆ دەخوێننەوە دەبینێت نامەکە بەمەبەستی ئاشکراکردنی بڕیارەکەی پێغەمبەر ﷺ لای سەرانی قوریەش نێردراوە، ئەویش حاطەب بانگ دەکات وپێی دەفەرموێت: {يَا حَاطِبُ مَا هَذَا؟!}. واتا: ئەی حاطەب ئەوە چییە من دەیبینم وچۆن کاری وات کردوە؟!. حاطەب دەڵێت: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ پەلەم لێ مەکە، من پیاوێکی بێ کەسم لەمەککە وکاتی خۆی قورەیش پەنای منی داوە ومن بەرەگەز قورەیشی نیم، هەموو ئەو هاوەڵانەی ترت کەلە مەککەوە کۆچیان کردوە خۆیان بەرەگەز خەڵکی مەککەن و خزم وکەسیان هەیە لەمەککە وخزمەکانیان بەرگری لە ماڵ ومنداڵەکانیان دەکەن، جا لەبەر ئەوەی کەمن بێکەسم ویستم خزمەتێکیان بکەم تا دەست نەکێشنە ماڵ ومنداڵەکانم، وە ئەوەی کردوومەوە نە لە بێباوەڕیمەوەیە ونە کوفریشم پێ باشترە لە ئیسلام. کە حاطەب قسەکانی تەواو کرد پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: {صَدَقَ، وَلَا تَقُولُوا لَهُ إِلَّا خَيْرًا}. واتە: ڕاست دەکات جگە لەقسەی خێر کەس هیچی تری پێ نەڵێت. پێشەوا عومەر دەڵێت: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو دوو ڕووە خیانەتی لە خوا ولەپێغەمبەری خودا ﷺ ولەباوەڕدارانیش کردوە، ڕێگەم بدە با لەگەردنی بدەم وبیکوژم. پێغەمبەری خودا ﷺ لەوەڵامدا دەفەرموێت: {أَلَيْسَ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ.. لَعَلَّ اللَّهَ اطَّلَعَ إِلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجَبَتْ لَكُمْ الْجَنَّةُ أَوْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ}(١). واتە: مەگەر ئەو یەکێك نییە لەو پیاوانەی کە لەغەزای بەدردا بەشدارییان کردوە؟! خوای گەورە خۆی ئاگادار وزاناترە بەرامبەر بەهاوەڵانی بەدر وخۆی مژدەی ئەوەی پێ داون کە هەرچی دەکەن بیکەن هەر بەهەشتتان پێ دەدەم یان لێتان خۆش دەبم. ئەوجا پێشەوا عومەر کە غەزای بەدر وهەڵوێستی جوامێرانەی حاطەبی لەو غەزایەدا هاتەوە بیر دەستی بەگریان کردو وفەرمووی خودا وپێغەمبەری خودا ﷺ خۆیان باشتر دەزانن.

بەڕێزان: خۆزگە ئێمە کەمێك لەوانەکانی ئەم فەرموودەیە بەهرەمەند ببووینایە وکارمان پێ بکردایە وبمانکردایەتەیە تەرازوویەك بۆ هەڵسەنگاندنی یەکتر، ئەو کات پێم وایە زۆرێك لەکێشەکانمان چارەسەر دەبوو؛ چونکە ئەگەر بەپێوەرە دونیاییەکانی ئێمە

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٤، كتاب (٦٧) المغازي، باب (٨) فضل من شهد بدرا، رقم الحديث (٣٧٦٢)، ص١٤٦٣. مسلم، صحيح مسلم، ج٧، كتاب (٤٥) فضائل الصحابة، باب (٣٦) من فضائل أهل بدر رضي الله عنهم، وقصة حاطب بن أبي بلتعة، رقم الحديث (٦٥٥٧)، ص١٦٧، واللفظ للبخاري.

بێت: ئەم پیاوە ناپاکی بەرامبەر پێغەمبەری خودا ﷺ وموسوڵمانان کردوە وئەگەر کارەکەی سەری بگرتایە لەوانەیە سەدەها هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ ببونایەتە قوربانی وئەنجامی جەنگەکەیش لەوانەیە پێچەوانە ببوایە، بەڵام سەرەڕای هەموو ئەمانە پێغەمبەری خودا ﷺ تەنانەت لێیشی تورە نابێت وڕێگە نادات کەسیش لێی تورە بێت ویان قسەی پێ بڵێت وبگرە بەرگریشی لێ دەکات ودەفەرموێت: ڕاست دەکات، جگە لەقسەی خێر کەس شتێکی تری پێ نەڵێت. بۆچی بەڕێزان؟: لەبەر ئەوەی ئەم پیاوە خاوەن هەڵوێست بووە ولەبەدردا بەشداری کردوە، وپێغەمبەری خودایش ﷺ ئەم چاکە وهەڵوێستەی لەبەر چاوە؛ بۆیە ئەم خراپەیەی دەبەخشێت بەو چاکەیەی.

- لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە کە جارێکیان پیاوێك بەسەرخۆشی دەهێننە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ ئەوەی سزای بدات، وئەو پیاوە بەر لەوە زیاد لە پەنجا جاری تر عارەقی خواردۆتەوە ولەسەری سزا دراوە، کەدەیهێنن پیاوێك لەخزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ دانیشتووە قسەی پێ دەڵێت ودەڵێت: نەفرەتی خوای لێ بێت ئەمە چەند جار عارەق بخواتەوە؟!. پێغەمبەری خودا ﷺ قسەی ئەم پیاوەی پێ ناخۆش دەبێت وپێی دەفەرموێت: {لَا تَلْعَنُوهُ فَوَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ إِنَّهُ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ}[1]. واتە: نەفرەتی لێ مەکەن – وقسەی پێ مەڵێن- چونکە وەڵلاهی ئەوەندەی من بزانم ئەو پیاوە خوای گەورە وپێغەمبەری خودای ﷺ خۆش دەوێت. کەواتە با ئەم کەسە خراپەکاریش بێت بەڵام لەبەرامبەر خراپەکانی چاکەی هەیە وپێویستە دادپەروەرانە هەڵسەنگاندن بۆ چاکە وخراپەکانی بکرێت وخراپەکانی ببەخشرێتە چاکەکانی.

هەر بۆیەیش ئەو هاوەڵانەی کە لەسایەی ئەو شەریعەتە ولەسەر دەستی ئەو پێغەمەرە ئازیزەدا ﷺ پەروەردە بوون لەم ڕووەوە زۆر ناوازە مامەڵەیان لەگەڵ خەڵکی کردووە ودەگێڕنەوە لە سەردەمی جێنشینی پێشەوا عەلیدا کاتێك خەواریجەکان دروست بوون ولێی هەڵگەڕانەوە وپێشەوا عەلییان بەکافر لەقەڵەم دا وچەکیان دژی هەڵگرت وخوێنیان حەڵاڵ کرد هاوەڵەکانی پرسیاریان لێ کرد: کە ئایا ئەوانە-خەواریجەکان-

---

١- البخاري، صحيح البخاري، ج٦، كتاب (٨٩) الحدود، باب (٥) ما يكره من لعن شارب الخمر، وأنه ليس بخارج من الملة ، رقم الحديث (٦٣٩٨)، ص٢٤٨٩.

کافرن؟. گوتی: نەخێر بەڵکو ئەوانە لەکوفر ڕایان کردووە. گوتیان: ئەی کەواتە موونافیق ودووڕوون؟. گوتی: نەخێر، چونکە موونافیقەکان زۆر بەکەمی یادی خوای گەورە دەکەن، بەڵام ئەمانە وەکو پێغەمبەری خودا ﷺ شایەتی بۆ داون، کە لەپاڵیاندا نوێژ دەکەیت، یان شەونوێژ دەکەیت، ئەوەندە بەجوانی وتەواوی نوێژەکانیان دەکەن نوێژەکەی خۆتت لە پێش چاو دەکەوێت. گوتیان: دەی کەواتە حوکمیان چییە؟ گوتی: هەر براکانی دوێنێمانن ئەمڕۆ لێمان هەڵگەڕاونەتەوە[١].

کەواتە سەرەڕای ئەو هەڵوێستە خراپەی خەواریجەکان، ئەم ڕێگە نادات خەڵکی تۆمەتی خراپیان بخەنە پاڵ وبەرگرییان لێ دەکات و وەك خۆی کێشەکە دەخاتە ڕوو وبەرامبەر بەخراپەکانیان باس لەچاکەکانیان دەکات

لەبەرامبەردا ئێمە ئەمڕۆ لەهیچی نەبوو تۆمەت بۆ یەکتر دادەتاشین ولەسەر شتی زۆر بچوك چاکەکانی یەکتر وخاڵە هاوبەشەکانمان لەبیر دەکەین ویەکتر بەموونافیق وفاسق وهەندێك جار کافریش لە قەڵەم دەدەین، جا ئەمە نەك تەنها لەسەر ئاستی تاك بەڵکو لەسەر ئاستی کۆمەڵیش بەزەقی دەبینرێت و هەندێك برامان هەیە لەسەر یەك هەڵەی زۆر بچوك یەك لایەنی ئیسلامیت بۆ سفر دەکاتەوە ولەسەر یەك لێدوانی بەرپرسێکی ئەو لایەنە، یان هەواڵێك، یان تەنانەت قسەی بێژەرێکی کەناڵێکی ڕاگەیاندنەکەی، یان کار دەگاتە ئەوەی لەسەر هەڵەی ئەندامێکی یان تەنانەت هەوادارێکی ئەو لایەنە ئیتر سەر لەبەری ئەو لایەنەت بۆ سفر دەکاتەوە وهەرچی چاکەیان هەیە بۆت بەرامبەری هیچ دەکات وئەوەی خوای گەورە پێی ناخۆش بێت بەرامبەریان دەیڵێت ودەیکات.

جا نازانم ئەم جۆرە هەڵوێست وهەڵسەنگاندنانە لەکوێی شەرع ولەگەڵ کام دەقی قورئان وکام هەڵوێستی پێغەمبەر ﷺ وهاوەڵانی یەك دەکاتەوە؟!!!.

بەڕێزان ئێمە چ لەسەر ئاستی تاك یان کۆمەڵ کاتێك تووشی هەڵە یان هەڵدێرێك دەبین، مانای ئەوە نییە ئیتر لەبازنەی باوەڕ چوینەتە دەرەوە؛ چونکە ئێمە هەموومان مرۆڤین ومرۆڤیش هەر هەڵە دەکات، بەتایبەتیش ئەوانەی کە سەرقاڵی کاری ئیسلامین،

١- البيهقي (أحمد بن الحسين بن علي)، السنن الكبرى، ج٨، مجلس دائرة المعارف النظامية، الهند، حيدر آباد، ط١ ،١٣٤٤، رقم الحديث (١٧١٥٨)، ص١٧٣.

زۆر کات فشار وقەیرانەکان ئەوەندە زۆرن تووشی هەڵە وهەڵدێران ولادانیان دەکات، بەبێ ئەوەی بەخۆیان بزانن، جا ئەرکی برایەتی وا دەخوازێت کە دڵسۆزانە بیریان بخەینەوە وهەڵەکانیان نیشان بدەین وهەوڵی چارەسەرکردنیان بدەین.

سەعیدی کوڕی موسەیەب دەڵێت: (ليس من شريف، ولا عالم، ولا ذي فضل إلا وفيه عيب، ولكن من الناس من لا ينبغي أن تذكر عيوبه، فمن كان فضله أكثر من نقصه وهب نقصه لفضله)[1]. واتە: هیچ کەسێکی بەڕێز وزانا وخاوەن چاکە نییە ئیللا کەم وکورتی ونەنگییەکی هەیە، بەڵام خەڵکانێك هەن نابێت کەم وکورتییەکانیان باس بکرێن؛ چونکە هەرکەس چاکەکانی لە کەموکورتییەکانی زیاتر بوون، کەم وکورتییەکانی دەبەخشرێتە چاکەکانی.

شاطبیش دەڵێت: (زلة العالم لا يصح اعتمادها من جهة، ولا الأخذ بها تقليدا له،... كما أنه لا ينبغي أن ينسب صاحبها إلى التقصير، ولا أن يشنع عليه بها، ولا ينتقص من أجلها، أو يعتقد فيه الإقدام على المخالفة بحتا فإن هذا كله خلاف ما تقتضي رتبته في الدين)[2]. واتە: هەڵە وهەڵدێرانی کەسی زانا ناکرێت بکرێتە بەڵگە یان چاوی لێ بکرێت، لەهەمان کاتدا ناکرێت خاوەنەکەی بەکەسێکی کەم تەرخەم بناسرێت وپێی ناشیرین بکرێت وبێ ڕێزی وسوکایەتی پێ بکرێت، یان باوەڕ وابێت کە بە ئارەزوو ئەو هەڵەیەی کردوە، چونکە هەموو ئەمانە پێچەوانەی ڕێز وپلەوپایەی خەڵکانی زانان لە ئیسلامدا.

ئیبن قەییمیش لەو بارەیەوە دەڵێت: (من قواعد الشرع والحكمة أن من كثرت حسناته وعظمت، وكان له في الإسلام تأثير ظاهر، فإنه يحتمل منه ما لا يحتمل من غيره، ويعفى عنه ما لا يعفى من غيره، فإن المعصية خبث والماء إذا بلغ القلتين لم يحمل الخبث بخلاف الماء القليل فإنه يحمل أدنى الخبث)[3]. واتە: یەکێك لە بنەماکانی شەرع ودانایی ئەوەیە کە ئەگەر کەسێك چاکەکانی زۆر بوون وکاریگەری هەبوو لەئیسلامدا وجێ دەستی دیار بوو، ئەوە ئەو چاوپۆشییەی لەهەڵەی ئەو دەکرێت لە هەڵەی خەڵکی تر ناکرێت؛ چونکە تاوان پیسییە وئاویش ئەگەر گەیشتە قوللەتەین پیسی هەڵناگرێت وپێوەی دیار نابێت، بە پێچەوانەی ئاوێکی کەمەوە کە بە بچوکترین پیسی پیس دەبێت.

١- إبن كثير (إسماعيل بن عمر بن كثير)، البداية والنهاية، ج٩، مكتبة المعارف، بيروت، ص١٠٠.

٢- الشاطبي (إبراهيم بن موسى)، الموافقات في أصول الشريعة، ج٥، ط١ ،١٩٩٧، تحقيق: أبو عبيدة، ص١٣٦.

٣- إبن القيم، مفتاح دار السعادة ومنشور ولاية العلم والإرادة، ج١، دار الكتب العلمية، بيروت، ص١٧٦.

حەوتەم: باجیاوازییەکانمان تەنها لەسەر بابەتە زانستییەکان بێت ونەهێڵین سەر بکێشێت بۆ دڵەکانمان وپەیوەندی نێوانمان:

پێویستە ئەوە لەهزر وناخی هەموو تاکێکماندا بچەسپێ کە جیاوازییەکانی ئێمە لەسەر ئاستی تاك وکۆمەڵ پەیوەندی بەلێکدانەوەی جیاوازمانەوە هەیە بۆ دەقە شەرعییەکان وشێوازی کارمانەوە، نەك بەخودی خۆمانەوە وپێویستە ئەم جیاوازیەیش خوێندنەوەی شەخصی بۆ نەکرێت وشتی شەخصیشی تێکەڵ نەکرێت وتەنها لە سنوورە زانستییەکەیدا مامەڵەی لەگەڵ بکرێت.

بەو واتایەی کە ئەوەی لەکاری ئیسلامیدا لەگەڵ ئێمە هاوڕا نییە ووەك ئێمە بیر ناکاتەوە واتای ئەوە نییە کە ڕقی لەئێمەیە، یان خەڵکێکی تری لە ئێمە زیاتر خۆش دەوێت بۆیە لەگەڵ ئەوانە ولەگەڵ ئێمە نییە بەڵکو تەنها ئەوەندەیە کە ئەو کەسە بۆچوون و شێوازی بیرکردنەوەی لەگەڵمان جیاوازە. ئەمەیش ئەوەمان بۆ دروست دەکات کە ئێمە هەموو موسڵمانێك وەکو یەك بەبرای خۆمان بزانین، ئیتر لەگەڵمانە یان نا ئەوە پەیوەندی نییە بە خۆشەویستی وبرایەتی ئیمانی و ڕۆحیمان.

چونکە بەداخەوە خەڵکانێك هەن زۆر نا هۆشیارانە یان نا بەرپرسانە مامەڵە لەگەڵ ئەو جیاوازیانەدا دەکەن؛ بۆیە دەبینین جیاوازی لەسەر بابەتێکی شەرعی و زانستی سەر دەکێشێت بۆ عاجزی ودڵشکاندنی یەکتر ولێك ترازان وقسەکان بەئاقارێکی تردا دەڕۆن لە سنووری هەڵسەنگاندی بابەتێکی فیقهی دەترازێن وسەر دەکێشن بۆ دادگایکردنی هەڵسوکەوتی کەسی بەرامبەر ودەورووبەرەکەیشی، بۆ نموونە باسی دەستنوێژی لەگەڵ دەکات کەچی لەپڕ دێتە سەر باسی کەسەکە خۆی ویان هەندێك جار بەخۆیشییەوە ناوەستێت بەڵکو دێتە سەر حاڵی ماڵ ومنداڵیشی وهەستی بریندار دەکات ودەڵێت: تۆ کوڕەکەت وایە، وکچەکەت وایە. بابە تۆ چ پەیوەندیەکت بە کاری ئەوەوە هەیە؟ یان چ پەیوەندیەکت بە کوڕ وکچییەوە هەیە وکەی بابەتی گفتوگۆکە پەیوەندی بەوانەوە هەیە وئەمە چ سوودێك بە لایەنی زانستی قسەکان یان پەیوەندی ئیمانیمان دەگەینێت جگە لە ئاشوب وئاژاوە نانەوە وکولاندنەوەی برینەکان وقوڵ کردنەوەی کێشەکان.

بۆیە پێغەمبەری خودا ﷺ ئەگەر کارێك یان گوفتارێکی خراپیشی لە هاوەڵێکی خۆی ببینیایە یان ببیستایە، هەرگیز ناوی خاوەنەکەی نەدەبرد ولەبەر چاوی هاوەڵەکانی نەی دەشکاند، بەڵکو زۆر بابەتییانە و بەڕەوشتێکی بەرزەوە قسەی لەسەر خودی کارەکە یان گوفتارەکە دەکرد بۆ نموونە:

بینیویەتی هەندێك لە هاوەڵەکانی لەکاتی نوێژدا چاویان بەرەو ئاسمان بەرز دەکەنەوە، ئەویش فەرمووی: {مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَرْفَعُونَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ فِي صَلَاتِهِمْ...لَيَنْتَهُنَّ عَنْ ذَلِكَ، أَوْ لَتُخْطَفَنَّ أَبْصَارُهُمْ}[(١)]. واتە: ئەوە چییە خەڵکانێك لە کاتی نوێژدا چاویان بەرەو ئاسمان بەرز دەکەنەوە...یان واز لەو کارەیان دەهێنن، یان ئەوەتا خوای گەورە چاویان کوێر دەکات. ئیتر بەبێ ئەوەی ناوی کەس ببات؛ چونکە ئامانج ومەبەستی ئەو ڕاست کردنەوەی هەڵەکەیە نەك شکاندنی خاوەنەکەی.

یان جارێکیان دەبیستێتەوە کە هەندێك هاوەڵی خۆیان لەهەندێك سوننەتی ئەو بەدوور دەگرن ونایکەن و وەك ئەوەی پێیان باش نەبێت، ئەویش بەبێ ئەوەی ناویان ببات دەچێتە سەر مینبەر ودەفەرموێت: {مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَتَنَزَّهُونَ عَنْ الشَّيْءِ أَصْنَعُهُ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَعْلَمُهُمْ بِاللَّهِ وَأَشَدُّهُمْ لَهُ خَشْيَةً} [(٢)]. واتە: ئەوە چییە خەڵکانێك دەبینم خۆیان بەدوور دەگرن لەشتێك کەمن دەیکەم ورێگەم پێداوە، وەڵاهی من لەهەمووتان باشتر خوای گەورە دەناسم ولەهەمووشتان زیاتر لێی دەترسم.

ئەمانە وچەندین فەرموودەی ترمان لەم بارەیەوە هەیە، کە پێغەمبەری خودا ﷺ بەوشەی {مَا بَالُ أَقْوَامٍ}. قسە لەسەر هەندێك دیاردەی دزێوی ناو هاوەڵەکانی دەکات وچارەسەری دەکات، بەبێ ئەوەی ناویان بهێنێت یان ڕوویان بشکێنێت.

جا نەك تەنها لەگەڵ هاوەڵە بڕوادارەکانی بەم شێوازە مامەڵەی کردوە، بەڵکو لەگەڵ مونافیق ودوو ڕووەکانیش هەر بەهەمان شێوە مامەڵەی کردووە، سەرەڕای ئەوەی ئەوان

١- البخاري، صحيح البخاري، ج١، كتاب (١٦) صفة الصلاة، باب (١٠) رفع البصر إلى السماء في الصلاة، رقم الحديث (٧١٧)، ص٢٦١. مسلم، صحيح مسلم، ج٢، كتاب (٥) الصلاة، باب (٢٦) النهي عن رفع البصر إلى السماء في الصلاة، رقم الحديث (٩٩٤)، ص٢٩، واللفظ للبخاري.

٢- البخاري، صحيح البخاري، ج٥، كتاب (٨١) الأدب، باب (٧٢) من لم يواجه الناس بالعتاب، رقم الحديث (٥٧٥٠)، ص٢٢٦٣.

چەندین پیلانی دوژمنکارانەیان دژ دارشتووە، بەڵام ئەو هەر نەیشکاندون وناوی نەزڕاندون وئاشکرای نەکردوون و هەمان مامەڵەی خەڵکی موسوڵمانی لەگەڵ کردوون ورۆژێك لە رۆژانیش بەکەسێکیانی نەگوتوە تۆ دووڕوو ومونافیقیت. نەك ئەوەندە بگرە تەنانەت ڕووی لێ گرژ نەکردوون وبەساردی مامەڵەی لەگەڵ نەکردون، چونکە ئەگەر وای بکردایە هاوەڵەکانی بەشێوازی مامەڵەی لەگەڵیاندا دەیانزانی کێ دوو ڕوو مونافیقە. وە جگە لە حوزەیفەی کوڕی یەمانیش کە خاوەنی نهێنییەکانی بووە ناوەکانیانی بەکەس نەگوتوون. وحوزەیفەیش ناوەکانیانی ئاشکرا نەکردون، چونکە پێغەمبەری خوداﷺ وەکو نهێنییەك بەوی گوتبوو، ئەویش دەیگوت من نهێنی پێغەمبەری خوداﷺ لای کەس ئاشکرا ناکەم. تەنانەت پێشەوا عومەر چوو تەکلیفی لێکرد، کەناوەکانیانی پێ بڵێ، پێی نەگوت، دواتر لێی پرسی: کە منی تیام؟ گوتی نەخێر تۆی تیا نیت. بەڵام جگە لە تۆ بە کەسی تر ناڵێم. دواتر پێشەوا عومەر هەر مردویەك حوزەیفە نوێژی لەسەر نەکردایە، ئەویش نوێژی لەسەر نەدەکرد چونکە دەیزانی مونافیقە بۆیە حوزەیفە نوێژی لەسەر ناکات.

کەواتە بەڕێزان: پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو پەڕی هەوڵی داوە بۆ ئەوەی کە جیاوازییەکانی تەنانەت لەگەڵ دوژمەنکانیشی شتی شەخصی وتایبەتی تێ نەکەوێت ولەسنووری بابەتە زانستییەکان دەرنەچێت.

لەپاش ئەویش پێشین وزانایانی ئێمەیش هەر بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵ یەکتر کردوە؛ بۆیە لەگەڵ ئەو هەموو بیرورا جیاوازەیاندا ئەو پەڕی ڕێز وخۆشەویستییان بۆ یەکتر هەبووە، هەر بۆ نموونە:

- پێشەوا ئەبوبەکر وعومەر، کەپاش وەفاتی پێغەمبەرﷺ ئەم دووانە باشترین مرۆڤی سەرزەوی بوون، بەدەگمەن بۆچوونەکانیان یەکی دەگرتەوە ولەسەر بابەتێك هاوڕا دەبوون؛ بەڵام سەرەڕای ئەوەیش کاتێك ئەبوبەکر نەخۆش دەکەوێت و مردن ڕێگەی پێ دەگێت بڕیار دەدات کە عومەر بکاتە جێنشینی خۆی، پیاوێك لێی دەپرسێت: چی وەڵامی خوای گەورە دەدەیتەوە ئەگەر لێی پرسیت چۆن عومەرت کردۆتە جێنشینی خۆت، لەگەڵ ئەوەی دەشزانیت کەچەند توند وتوڕەیە؟. لەوەڵامدا دەڵێت: (أجلسوني، أبالله تخوفوني؟! أقول:

اللهم استخلفت عليهم خير أهلك)[١].. واتە: دامنیشێنن، وابزانم بەخوا دەمترسێنن؟! لەوەڵامدا دەڵێم: خوای گەورە باشترین بەندەی خۆتم کردووە بەجێنشینی خۆم لەسەریان.

- جارێکیان پیاوێك بە پێشەوا عومەر دەڵێت تۆ باشتریت لە ئەبوبەکر، ئەویش لەوەڵامدا دەڵێت: (والله لليلة من أبي بكر ويوم خير من عمر وآل عمر)[٢]. واتە: وەڵلاهی تەنها شەو ورۆژێکی ئەبوبەکر لەهەموو عومەر و بنەماڵەکەیشی باشتر بووە.

- پێشەوا عومەر وعەبدوللای کوڕی مەسعود لە سەر زیاتر لەسەد بابەتی فیقهی بۆچونیان جیاواز بووە، سەرەڕای ئەوەیش جارێکیان پێشەوا عومەر لەگەڵ خەڵکێك لە دانیشتووە وعەبدوللایش دێت، لەبەر بچوکی لەپشت مەجلیسەکەوە زۆر دیار نابێت وبەپێوە دەوەستێت ولەگەڵ پێشەوا عومەر دەست بەقسەکردن دەکات وقسەی خۆشی لەگەڵ دەکات ودەیهێنێتە پێکەنین، دواتر عەبدوللا مۆڵەت وەردەگرێت و دانیشتنەکە بەجێ دەهێڵێت کە دەڕوات پێشەوا عومەر هەر سەیری دەکات ودەڵێت: (كنيِّف ملئ علماً)[٣]. واتە: هەگبەیەکی پڕ لەزانستە.

- جارێکیان دوو کەس کێشەیەکیان بۆ دروست دەبێت لەسەر خوێندنەوەی ئایەتێك ودێنە لای عەبدوللای کوڕی مەسعود، یەکێکیان دەڵێت: من کاتی خۆی پێشەوا عومەر وای فێر کردوم، عەبدوللای کوڕی مەسعود کەگوێی لەوە دەبێت، دەداتە پرمەی گریان وئەوەندە دەگری تا زەویەکەی بەردەمی تەڕ دەکات ودواتر پێی دەڵێت: (اقرأ كما أقرأك عمر فإنه كان للإسلام حصناً حصيناً، يدخل الناس فيه ولا يخرجون منه، فلما أصيب عمر انثلم الحصن)[٤]. واتە: بەو شێوەیە بیخوێنە کە عومەر فێری کردویت، عومەر بۆ ئیسلام شورایەکی پۆڵایین بوو، خەڵکی دەهاتنە ناوی ولێی دەرنەدەچوون، کە عومەر تیاچوو شوراکە درزی برد وکەلێنی تێ کەوت.

١- إبن سعد (محمد بن سعد بن منيع)، الطبقات الكبرى، ج٣، ط١، تحقيق: إحسان عباس، ص١٩٩.

٢- الدينوري (أبو بكر أحمد بن مروان)، المجالسة وجواهر العلم، ج٥، دار إبن حزم، بيروت، تحقيق: أبو عبيدة مشهور بن حسن آل سلمان، ص٣٨٠.

٣- أبونعيم الأصفهاني (أحمد بن عبد الله بن أحمد)، معرفة الصحابة، ج٤، ط١ ،١٩٩٨، دار الوطن، الرياض، تحقيق: عادل بن يوسف العزازي، ص١٧٧٣.

٤- إبن سعد، الطبقات الكبرى، ج٣، ص٣٧١.

- ڕۆژێکیان کێشەیەك دەکەوێتە نێوان سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص وخالیدی کوڕی وەلیدەوە، پیاوێکیش دێت ولەلای سەعد قسە بەخالید دەڵێت وبەخراپ باسی دەکات، سەعد لێی توڕە دەبێت وپێی دەڵێت: (مه فإن مابيننا لم يبلغ ديننا)[١]. واتە: بێ دەنگ بە ئەوەی لە نێوان من وخالیدایە لەبۆچونماندایە ونەگەیشتۆتە دینمان.

هەر بۆیە ئیبن تەیمییە کاتێك باسی هاوەڵانی پێغەمبەرمان بۆ دەکات دەڵێت (وتنازعوا في مسائل علمية اعتقادية كسماع الميت صوت الحي، وتعذيب الميت ببكاء أهله، ورؤية محمد ﷺ ربه قبل الموت، مع بقاء الجماعة والألفة)[٢]. واتە: هاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ لەسەر هەندێك بابەتی زانستی کەپەیوەندیشی بە بیروباوەڕەوە هەبووە بۆچونی جیاوازیان هەبووە، وەك بابەتی ئەوەی کە ئایا مردوو پاش مردنی گوێی لەدەنگی زیندوو دەبێت؟ وە ئایا مردوو بەهۆی گریانی کەس وکارەکەیەوە سزا دەدرێت؟ وەئایا پێغەمبەری خودا ﷺ بەر لەوەی وەفات بکات خوای گەورەی بینیوە، بەڵام سەرەڕای ئەوەیش خۆشەویستی وتەبایی ویەکڕیزیان پاراستوە.

- پێشەوا شافعی لەگەڵ پێشەوا ئەحمەد بۆچوونی جیاوازیان تابڵێی زۆر بووە وتەنانەت هەر یەکەیان مەزهەبێکی تایبەت وسەربەخۆی هەبووە جیاواز لەوی تر، سەرەڕای ئەوەش ئەوەندە خۆشەویستی وڕێز لەنێوانیان هەبووە، کە قسەکانیان دەربارەی یەکتر دەخوێنیتەوە دەڵێی ئەم دووانە هەرگیز بۆچوونی جیاوازیان لەیەکتر نەبووە، بۆیە کاتێك شافعی وەفات دەکات، ئەحمەد ئەوەندە بۆی دەگری وبۆی بەپەرۆشە، تا ڕۆژێك کوڕەکەی پێ دەڵێت: بابە ئەو شافعییە کێیە ئەوەندە بۆی بەپەرۆشیت؟. ئەویش لەوەڵامدا دەڵێت: کوڕم شافعی وەکو ڕۆژ وابوو بۆ دونیا، وبۆ خەڵکیش وەکو لەش ساغی، جا ئەگەر ئەم دووانە نەمێنن چ شتێك هەیە جێگەکەیان پڕ بکاتەوە. هەروەها دەڵێت: سی ساڵی تەواو شەو نەبووە من دوعای خێر بۆ شافعی نەکەم وداوای لێ خۆشبوونی بۆ نەکەم. پێشەوا شافعیش

١- الآبي (منصور بن الحسين)، نثر الدرر، ج٢، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١ ،٢٠٠٤، تحقيق: خالد عبد الغني، ص٨١.

٢- إبن تيمية، مجموع الفتاوى، ج١٩، ص١٢٣.

دەربارەی پێشەوا ئەحمەد گوتویەتی: کاتێك بەغدام بەجێ هێشت لە ئەحمەدی کوڕی حەنبەلم زاناتر وخواناس تر وبەڕێز تر تێدا جێ نەهێشتووە[1].

- یونسی صەدەفی دەگێڕێتەوە ودەڵێت: لە پێشەوا شافعی ژیر تر ودانا ترم نەبینیوە جارێکیان لەسەر بابەتێکی فیقهی کێشەیەکی توند کەوتە نێوانمانەوە. دواتر کە یەکترمان بینییەوە سەلامی لێ کردم ودەستی گرتم وگوتی: (یا أبا موسى، ألا يستقيم أن نكون إخوانا وإن لم نتفق في مسألة)[2]. واتە: ئەی باوکی موسا ئەگەر ئێمە لەسەر هیچ بابەتێکیش بۆچوونمان یەك نەکاتەوە ناکرێت برای یەکتربین؟!.

- لەسەردەمی ئەمڕۆشماندا د.یوسف قەرضاوی کاتێك پەڕتووکی: (الحلال و الحرام فی الإسلام) دەنووسێت، دەینێرێتە سعودیە تا لەوێ بۆی چاپ بکرێت، دیارە زانایانی سعودیە ولیژنەی باڵای فەتوای ئەو وڵاتە کۆمەڵێك تێبینیان لەسەر کتێبەکە دەبێت، شێخ بن باز خۆی نامەیك بۆ شێخ قەرضاوی دەنێرێت وتێیدا داوا دەکات کە ئەوشتانەی کتێبەکە بگۆڕێت تا بۆی چاپ بکەن، شێخ قەرەضاویش زۆر بەئەدەبێکی جوان وپڕ لە ڕێزەوە وەڵامی داواکەی شێخ بن باز دەداتەوە ولەنامەیەکدا بۆی دەنوسێت: (لو كان من حق الإنسان أن يدين الله بغير ما أداه إليه اجتهاده، ويتنازل عنه لخاطر من يحب، لكان سماحتكم أول من أتنازل له عن رأيي؛ لما أكن لكم من حب وإعزاز واحترام، ولكن جرت سنة الله في الناس أن يختلفوا)[3]. واتە: ئەگەر مرۆڤی – زانا- مافی ئەوەی هەبوایە وڕێگەی پێبدرایە بەغەیری ئیجتیهاد وبۆچوونی خۆی وئەو بەڵگانەی کە لای دروست بوون خوا پەرستی بکات، یان لەبەر خاتری ئەو کەسانەی کە خۆشی دەوێن تەنازولیان لێ بکات و وازیان لێ بهێنێت، ئەوە یەکەم کەس کەمن تەنازولم بۆ دەکرد لە بۆچوونەکانی خۆم جەنابت بوویت؛ چونکە ئەوەندە ڕێز

١- إبن الجزري (المبارك بن محمد الجزري)، جامع الأصول في أحاديث الرسولﷺ، ج١٢، مكتبة الحلواني، مكتبة دار البيان، ص١٦٧. الذهبي (محمد بن أحمد بن عثمان)، تذكرة الحفاظ، ج٢، دراسةوتحقيق: زكريا عميرات، دار الكتب العلمية بيروت، ص١٦.

٢- الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٩، ص١٠.

٣- د. وصفي أبو زيد، عندما يختلف الكبار، موقع:
https://m.facebook.com/drmaqased/photos/a.٣٣١١٥٥١٧٠٧٢٣٧٥٤/٥٩٨٠٨٧٥٦٤٠٣٠٥١٢/?type=٣&source=٥٧&__tn__=EH-R.

وخۆشەویستی وگەورەییت هەیە لەدڵمدا؛ بەلام سوننەتی خوای گەورە لەناو خەڵکیدا واهاتووە کە بۆچوونەکانیان جیاواز بێت.

دکتۆر قەرضاوی دەڵێت: دواتر ئەوەی زۆر بەلامەوە سەیر بوو ئەوەبوو کە چووم بۆ سەفەری حەج، بینیم کتێبەکە وەك خۆی و بەبێ دەستکاری بە ئیمزای شێخ بن باز خۆی چاپ کراوە و بلاو کراوەتەوە.

جا ئێمەیش لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا پێویستمان بەوەیە لەوە حاڵی بین کە لەهەر گروپ ولایەنێك بین جیاوازییەکانمان لاوەکین ولەسەر هەندێك بابەت ووردەکاری فیقهین وخاڵە هاوبەشەکانمان سەد قاتی ئەو خالانەن کە بۆچونی جیاوازمان هەیە لەسەریان، بۆیە نابێت ڕێگە بدەین ئەو جیاوازییە فیقهییانە سەر بکێشن بۆ ناو دڵ ودەروونمان وببنە مایەی تێکدانی پەیوەندییەکانمان.

گرنگی ئەم خاڵەیش لەوەدایە کەدەکرێت وەکو مەرجێکی سەرەکی یان پێوەری هەڵسەنگاندن ئەژمار بکرێت بۆ ڕێگە پێدان یان یاساغ وحەرام بوونی کاری ئیسلامی بەنیسبەت هەر تاکێکی موسوڵمان، مەبەستم ئەوەیە هەر موسوڵمانێك کە لەم ڕابوونەدا لەگەڵ لایەنێکی ئیسلامی یان تەوژمێکی فیکری کار دەکات، ئەگەر توانی شان بەشانی کارکردنی لەگەڵ لایەنەکەی خۆی گیانی برایەتی وخۆشەویستی وتەبایی لەگەڵ سەرجەم ئەندامانی لایەنەکانی تر بپارێزێت وئەرك ومافی برایەتییان بەرامبەر جێبەجێ بکات وبتوانێت سنووری جیاوازییەکەی تەنها لەبابەتە زانستییەکەدا بهێڵێتەوە، ئەوە کارەکەی ڕێگە پێدراوە وشەرعییە وپشت بەخوای گەورە بەپەرستش بۆی ئەژمار دەکرێت. خۆ ئەگەریش پەیوەندی ئەم بەلایەنێکەوە وای لێ کرد تەنها خۆی و لایەنەکەی بەڕاست بزانێت ورق وکینەی بەرامبەر خەڵکانی تری موسوڵمان و ئەندامانی لایەنەکانی تر بۆ دروست کرد، یان بەچاوی کەم سەیری کردن وتووشی غەیبەت وقسەی نابەجێی کرد، ئەو کات بەدڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین ئەو کار وپەیوەندییەی ئەو حەرامە وناشەرعییە وپێویستە وازی لێ بهێنێت وبڕوات بەلای خواپەرستی خۆیەوە وبەینی خۆی وخوای گەورە وخەڵك چاك بکات.

چونکە ئەو لایەنە ئیسلامییانەی کە ئەمڕۆ هەن وکاری ئیسلامی دەکەن، تەنها ئامرازن بۆ گەیشتن بە ئامانجە شەرعییەکان وهیچیان لە بنەڕەتدا مەبەست وئامانج نین وناشبێت بکرێنە ئامانج، لەشەرعیشدا هەموو ئامرازێك حوکمی ئەو ئامانج ودەرەنجامەی هەیە کە لێی دەکەوێتەوە. سەبارەت بە کۆمەڵ ولایەنەکانیش هەر کۆمەڵێك، یان لایەنێك، یان دەستە وتاقمێك، یان مامۆستاو شێخێك ئەندام ولایەنگرانی خۆی وا ڕابهێنێت وفێر بکات کە تەنها خۆیان بەڕاست بزانن وهەموو خەڵکی تر بەهەڵە بزانن، یان هەوڵ بدات جیاوازییە زانستییەکان بەشێوەیەك لەناخی ئەندامانیدا قوڵ بکاتەوە کە لەسەر هەڵسوکەوت وتێڕوانینیان بەرامبەر ئەندامانی لایەنەکانی تر ڕەنگ بداتەوە وفێری ڕق وکینە ودووبەرەکیان بکات ، ئەوە بوون بەئەندام لەو لایەنەدا یان مانەوە لەگەڵ ئەو مامۆستاو شەیخەدا حەرامە، حەرامە، حەرامە.

هەشتەم: جەخت کردن لەسەر خاڵە هاوبەشەکانی نێوانمان وگفتوگۆ کردن لەسەر خاڵە جیاوازەکان:

ئێمە وەکو خەڵکانی موسوڵمان ئەو خاڵە هاوبەشانەی کە کۆمان دەکاتەوە زۆر زیاترن لەو خاڵانەی کە بیروڕامان دەربارەیان جیاوازە. بەتایبەتیش کە ئێمە لە بنەما و شتە بنچینەییەکاندا هیچ جیاوازییەکمان نییە، تەنانەت لەشتە لاوەکیەکانیشدا جیاوازییەکی ئەوتۆمان نییە شایەنی باس بێت، بەڵام مەخابن هەڵوێست و هەڵسوکەوتی ڕۆژانەمان بەپێچەوانەوە دەردەکەوێت، بە شێوازێك کە ئەگەر کەسێك شارەزای ئاینی ئیسلام نەبێت و هەڵوێستی هەندێك موسوڵمان ببینێت وادەزانێت کە ئێمە خاڵە هاوبەشەکانمان دەگمەنن یان هەر نین، هۆکاری ئەمەیش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئێمە هەمیشە لەخاڵە جیاوازەکانمانەوە لەگەڵ یەکتر دەست پێدەکەین وبیر لەخاڵە هاوبەشەکانمان ناکەینەوە، لەکاتێکدا ئەمە پێچەوانەی مامەڵەی قورئانە.

چونکە ئەگەر سەیری قورئان بکەین کاتێك جولەکە ودیان وئاینزاکانی تر دەدوێنێت لە خاڵە هاوبەشەکانی نێوانمانەوە دەست پێ دەکات وئەو خاڵانە دەکاتە هێڵی سەرەتا وبنەمای لەیەکتر گەیشتنی نێوانمان وهەرگیز لەکاتی گفتوگۆدا هەستیان بریندار ناکات ونایان وروژێنێت وبۆ ئەو مەبەستەیش خوای گەورە ئاراستەی باوەڕدارن دەکات کە بەم

شێوازە لەگەڵیان بدوێن وپێیان بڵێن: ﴿قُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَأُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾[(١)]. واتە: پێیان بڵێن ئێمە باوەڕمان بەوە هێناوە كە بۆ ئێمە وئێوەیش هاتۆتە خوارەوە وخوای ئێمە وئێوە هەر یەكە وئێمەیش باوەڕمان پێیەتی وپێی موسوڵمانین.

لە ئایەتێكی تردا خوای گەورە ڕێنمووی پێغەمبەر ﷺ دەكات تا بانگیان بكات بۆ ئەوەی پێكەوە لەسەر چەند خاڵێكی هاوبەش كار بكەن ولەو بارەیەیشەوە دەفەرموێت: ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَلا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾[(٢)]. واتە: بڵێ – بەجولەكە ودیانەكان- وەرن با لەسەر وشەیەكی ڕاست ودادوەرانە یەكبگرین وكۆكببین وجگە لەخوای گەورە هیچ كەس وشتێكی تر نەپەرستین وهەندێكمان هەندێكی ترمان نەكەین بەخودا ونەیپەرستین.

سەرنج بدەن بەڕێزان خوای گەورە چۆن ڕێنموویمان دەكات وفێری شێوازی گفتوگۆ وئاخاوتنمان دەكات لەگەڵ خەڵك، چۆن فێرمان دەكات بگەڕێین بەشوێن خاڵە هاوبەشەكانی نێوانمان تا بیانكەینە زەمینەی لێك تێگەیشتن وكاركردنمان، جا ئەگەر لەگەڵ جولەكە ودیان بەم شێوازە قسە بكەین، ئەی دەبێت لەگەڵ موسوڵمانێكی برامان كە یەك خوا ویەك پێغەمبەر ویەك قورئان ویەك ڕووگە ویەك دوارۆژ وچارەنووس ویەك بەرنامەی ژیانمان هەیە دەبێت چۆن قسە بكەین ومامەڵە بكەین؟!.

ئێمە ئەگەر بمانەوێت پەیامی خۆمان وئەو شێوازی كارەی كە باوەڕمان پێیەتی بەخەڵكی بگەیەنین، دەبێت سەرەتا زەمینە سازییەكی وای بۆ بكەین كە بەرامبەرەكەمان ئامادەبێت گوێمان بۆ بگرێت ولەناخی خۆیشیدا هەست بكات كە ئێمە دڵسۆزی ئەوین وتەنها مەبەستمان بەرژەوەندی خۆیەتی وئەمەیش بەو شێوازە گفتوگۆیە دەبێت كە قورئان بۆی دیاری كردووین.

ئەمڕۆ ئێمە وەك خەڵكانی موسوڵمان لەجێبەجێ كردنی ئەم خاڵەدا زۆر كەمتەرخەمین وباجی زۆری ئەو كەمتەرخەمییەشمان داوە وبەئاست وئاراستەی جیاواز

١- سورة العنكبوت: الآية (٤٦).

٢- سورة آل عمران: الآية (٦٤).

کاریگەری کردۆتە سەر پەیوەندیمان لەگەڵ خوای گەورە بەپلەی یەك وپەیوەندیشمان لەگەڵ یەکتر بەپلەی دوو.

کێ باوەڕ دەکات ئەمڕۆ ئێمە وەکو خەڵکانی موسوڵمان بەهەموو لایەنەکانمانەوە لەگەڵ ئەو هەموو خاڵە هاوبەشانەی کە هەمانە نەمانتوانیوە یەك خولی زانستی هاوبەش پێکەوە بکەینەوە؟!. نەمانتوانیوە بۆ جارێك لەجارەکان پێکەوە لەسەر مێزی گفتوگۆ دابنیشین وبەرنامەیەکی هاوبەش دابنێین وبیکەینە ستراتیژ وکاری لەسەر بکەین، نەمانتوانیوە پێکەوە یەك کەناڵی ڕاگەیاندن دابنێین یان هەر هیچ نەبێت یەك بەرنامەیەکی هاوبەشمان هەبێت لەهەموو کەناڵەکانەوە پەخش بکرێت.

کێ باوەڕ دەکات کە ئێمە بەدرێژایی ئەزموونی سیاسی کوردستان نەمانتوانیوە لەهیچ هەڵمەتێکی هەڵبژاردندا پێکەوە بەیەك لیست داببەزین، لەکاتێکدا هاوپەیمانی وهەماهەنگیمان لەگەڵ خەڵکی عەلمانی لەو پەڕی ڕاست تا ئەوپەڕی چەپیان کردوە وبەیەك لیستیش لەگەڵیان دابەزیوین؟!.

کێ باوەڕ دەکات ئەمڕۆ برا ومامۆستای وامان هەیە تەنانەت ئامادە نییە لەگەڵ براکانی بۆ ساتێکیش لەسەر مێزی گفتوگۆ دابنیشێت وباسێك لەو واقیعە تاڵەی موسوڵمان بکات وبەشوێن چارەسەریدا بگەڕێت، لەکاتێکدا ئامادەیە لەگەڵ خەڵکانی عەلمانی ئەو پەڕی سازش بکات؟!.

نۆیەم: باوەڕبوون بەوەی کە زۆربەی بابەتە فیقهی وئیجتهادییەکان زیاتر لە بۆچونێك هەڵدەگرن؛ بۆیە ناکرێت کەسێك تەنها بۆچوونی خۆی تێدا بەڕاست بزانێت وهەموو بۆچوونەکانی تری پێ هەڵە وتاوان بێت:

بەڕێزان وەکو پێشتر ولەتەوەرەیکی تایبەتدا باسمان کرد ئێمە چەندین قوتابخانە ومەزهەبی ئیسلامیمان هەیە کە هەر یەکەیان بنەما وشێوازی خۆیان هەیە بۆ ئیجتیهاد وکارکردن، هۆکاری سەرەکی دروستبوونی ئەم قوتابخانە وەکو گوتمان بۆ خودی دەقەکان خۆیان دەگەڕێتەوە کەزیاتر لە واتا ولێکدانەوەیك هەڵدەگرن وهەموو لێکدانەوەکانیش هەر ڕاستن وهیچ کامیان هەڵە نین؛ بۆیە ناکرێت ئەگەر ئێمە خۆمان بۆچونمان بەشێوەیەك

بوو ئیتر دەرگا لەسەر هەموو بۆچوونەکانی تر دابخەین وهەموویمان پێ هەڵە بێت؛ چونکە لەوانەیە بەپێچەوانەوە بێت.

مەترسی ئەم جۆرە بۆچون ولێکدانەوەیەیش لەوەدایە کە دەرگا لەسەر زمانی لێك تێگەیشتن دادەخات ودەرفەتی گەیشتن بەڕاستی لەبەین دەبات وئەو فراوانی ونەرمییەی کە لە حوکمە شەرعییەکاندا هەیە بەرتەسکی دەکاتەوە. چونکە ڕاستە ئێمە هەموو هەوڵی خۆمان دەخەینەگەڕ بۆ گەیشتن بەڕاستییەکان بەڵام هەر خوای گەورە خۆی دەزانێت کە بۆچوونی کاممان ڕاستە، بۆیە پێغەمبەری خوداﷺ هەر کات سوپایەکی ڕەوانەی شوێنێك بکردایە، ئەمیرێکی بۆ دادەنا وئامۆژگاری دەکرد وپێی دەفەرموو: {وَإِذَا حَاصَرْتَ أَهْلَ حِصْنٍ فَأَرَادُوكَ أَنْ تُنْزِلَهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ، فَلاَ تُنْزِلْهُمْ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ. وَلَكِنْ أَنْزِلْهُمْ عَلَى حُكْمِكَ؛ فَإِنَّكَ لاَ تَدْرِى أَتُصِيبُ حُكْمَ اللَّهِ فِيهِمْ أَمْ لاَ}[١]. واتە: ئەگەر گەمارۆ وئابڵوقەی دانیشتوانی قەڵایەکت دا وداوایان کرد کە حوکمی خوای گەورەیان بەسەردا جێبەجێ بکەیت، بەڵێنیان پێ مەدە کە حوکمی خوای گەورەیان بەسەردا جێبەجێ دەکەیت، بەڵکو حوکمی خۆتیان بەسەردا جێبەجێ بکە[٢]، چونکە تۆ نازانیت ئەو حوکمەی کە بەسەریاندا جێبەجێ دەکەیت حوکمی خوای گەورەیە یان نا.

دیارە کە دەفەرموویت حوکمی خۆت، مەبەستی ئەوە نییە کە خۆت چۆن ئارەزووت کرد یان بەرژەوەندیت چۆن بوو، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە ئەو حوکمەی کە لەچوراچێوەی سنوورەکانی شەرعدا لێکدانەوەی بۆ دەکەیت وپێت ڕاستە؛ چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ لەکەسی قبوڵ نەکردوە سەرپێچی شەرع بکات وبە ئارەزووی خۆی بڕیار بدات.

لەژێر ڕۆشنایی ئەم فەرموودەیەدا ئیبن قەییم دەڵێت: (ولكن لا يجوز أن يقول لما أداه إليه اجتهاده، ولم يظفر فيه بنص عن الله ورسوله ﷺ، إن الله حرم كذا، وأوجب كذا، وأباح كذا، وإن هذا هو حكم الله)[١]. واتە: دروست نییە کەسێك بەو بۆچوون ولێکدانەوەیەی خۆی پێی

١- مسلم، صحيح مسلم، ج٥، كتاب (٣٣) الجهاد والسير، باب (٢) تأمير الإمام الأمراء على البعوث ووصية إياهم بآداب الغزو وغيرها، رقم الحديث (٤٦١٩)، ص١٣٩.

٢- دیارە کە دەفەرموویت حوکمی خۆت، مەبەستی ئەوە نییە کە خۆت چۆن ئارەزووت کرد یان بەرژەوەندیت چۆن بوو، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە ئەو حوکمەی کە لەچوراچێوەی سنوورەکانی شەرعدا لێکدانەوەی بۆ دەکەیت وپێت ڕاستەح چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ لەکەسی قبوڵ نەکردوە سەرپێچی شەرع بکات وبە ئارەزووی خۆی بڕیار بدات.

گەیشتوە ودەقێکی ڕوونی لەخوای گەورەوە یان لەپێغەمبەرەوە ﷺ لەسەر نییە ودەست نەکەوتووە بڵێت: خوای گەورە ئەوەی حەرام کردوە وئەوەی پێویست کردوە وڕێگەی بەوە داوە، وە بڵێت ئەوە حوکمی خوای گەورەیە.

لەم ڕوانگەیەیشەوە ئیبن تەیمییە دەڵێت: (يقول كثير من علماء المسلمين أقوالا باجتهادهم، فهذه يسوغ القول بها، ولا يجب على كل مسلم أن يلتزم إلا قول رسول الله ﷺ، فهذا شرع دخل فيه التأويل والاجتهاد، وقد يكون في نفس الأمر موافقًا للشرع المنزل فيكون لصاحبه أجران، وقد لا يكون موافقًا له، لكن لا يكلف الله نفسًا إلا وسعها)[٢]. واتە: زۆرێك لەزانایانی موسوڵمان بەپێی بۆچوونی خۆیان وتێگەیشتنیان لەدەقە شەرعییەکان قسە دەکەن، ئەمانە دروستە مرۆڤ بەقسەیان بکات، بەڵام جگە لە فەرموودەی پێغەمبەری خودا ﷺ مرۆڤی موسوڵمان پێویست نییە پابەند بێت بەقسەی کەسی ترەوە؛ چونکە قسەی زانایان شەرعێکە تێکەڵ بەبۆچوون ولێکدانەوەی خەڵك بووە ولەوانەیە ڕاست بێت ولەگەڵ دەقی شەرع یەك بکاتەوە، ئەوکات خاوەنەکەی دوو جار پاداشتی لەسەر وەردەگرێت، لەوانەیشە ڕاست نەبێت و لەگەڵ دەقی شەرع یەك نەکاتەوە وخاوەنەکەی بەهەڵەدا چووبێت ئەوکات مرۆڤ لەوەندە بەرپرسیارە کەلەتوانایدا هەیە وخوای گەورە زیاتری داوا نەکردوە.

هەر بۆیە قسەی توند بەو کەسانە دەڵێت کە تەنها خۆیان پێ ڕاستە وبۆچوونەکانی خۆیان لەخەڵك دەکەنە دین وهەموو خەڵکی تر بەهەڵە دەزانن ولەبارەیەوە دەڵێت: (كَثِيرًا من النَّاسِ يَنْسُبُونَ ما يقولونه إلى الشَّرْعِ وليس من الشَّرْعِ ؛ بل يقولون ذلك إما جَهْلاً، وَإما غَلَطًا، وَإما عَمْدًا وَافْتِرَاءً، وهذا هو الشرع المبدل الذي يستحق أصحابه العقوبة)[٣].. واتە: زۆرێك لەخەڵکی بۆچوونەکانی خۆیان دەدەنە پاڵ شەرع وئەمەیش ڕاست نییە وبۆچوونەکانی ئەوان بەشێك نییە لەشەرع؛ بەڵکو ئەوانە یان لەنەزانینەوە ئەو قسەیە دەکەن، یان بەهەڵەدا چوون، یان دەزانن ودرۆ بەدەم شەرعەوە دەکەن، ئەوەیش کە ئەوان دەیڵێن ئەو شەرعە گۆڕاو ودەستکاری کراوەیە کە پێویستە خاوەنەکەی سزا بدرێت.

١- إبن القيم، إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج١، ص٤٥.

٢- إبن تيمية، مجموع الفتاوى، ج٣٥، ص٣٦٦.

٣- إبن تيمية، مجموع الفتاوى، ج٣٥، ص٣٦٦.

ئیبن قەییمیش بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە وجەخت کردنەوە لە سەر ئەم جۆرە تێگەیشتنە لە دین دەڵێت: (إذا لم يكن في المسألة سنة ولا إجماع، وللاجتهاد فيها مساغ لم تنكر على من عمل فيها مجتهداً أو مقلدا)[١]. واتە: ئەگەر لەسەر بابەتەکە دەقێك لە سوننەتی پێغەمبەر ﷺ یان کۆدەنگی زانایان نەبوو، وە بواری ئەوەی هەبوو کە مرۆڤ بۆچوونی خۆی تێدا بخاتە کار، ئەو کات بەکەس ناگوترێت بۆ وات کرد وچۆن وات کرد، جا کەسەکە خۆی زانا بێت وبۆچونی خۆی تێدا خستبێتە کار، یان نەشارەزا بێت وشوێن قسەی زانایەك کەوتبێت.

پێشەوا جوەینیش لەو بارەیەوە دەڵێت: (ثم ليس للمجتهد أن يعترض بالردع والزجر على مجتهد آخر في موقع الخلاف، إذ كل مجتهد في الفروع مصيب عندنا، فيمتنع زجر أحد المجتهدين الآخر على المذهبين)[٢]. واتە: لەسەر هەر بابەتێك کە بۆچوونی جیاواز هەڵدەگرێت هیچ زانایەك بۆی نییە ڕێگری وسەرزەنشتی زانایەکی تر بکات لەسەر بۆچوونەکەی؛ چونکە بەلای ئێمەوە هەموو زانایەك لە بابەتە فیقهییەکاندا پێکاویتی، هەر بۆیە هیچ کام لەو زانایانە ناتوانن سەرزەنشتی ئەوی تریان بکەن وبەهەڵە لەقەڵەمی بدەن.

کەواتە ئێمە لەو بابەتانەی کەدەقێکی شەرعی ڕونیان لەسەر نییە چەند خۆمان پێ ڕاستە، دەبێت بەهەمان شێوە بەرامبەرەکەیشمان پێ ڕاست بێت ومافی ئەوەی پێ بدەین کە بەپێی قەناعەتی خۆی لەسنووری شەرعدا بجوڵێتەوە وکار بکات؛ بۆیە دەگێڕنەوە کاتێك پێشەوا مالیك کتێبی (الموطأ) دەنووسێت، ئەبو جەعفەری مەنصور داوای لێ دەکات کە بۆی بنێرێت، تا چەند وێنەیەکی لەبەر بنووسرێتەوە وبڵاوی بکاتەوە بەهەموو جیهانی ئیسلامییدا وبیکاتە مەزهەبی فەرمی دەوڵەت وهەموو خەڵکی کاری پێ بکەن وکار بەهیچی تر نەکەن، پێشەوا مالیك بەمە ڕازی نابێت ودەڵێت: ئەی گەورەی موسوڵمانان کاری وامەکە؛ چونکە خەڵکی پێشتر چەند بۆچوونی تریان پێ گەیشتوە وچەندین فەرموودەیان لەناودا بڵاوبۆتەوە وهەر خەڵکە ولەسەر جۆرێك لەو بۆچوونانە ڕاهاتووە کە پێی گەیشتووە وگێڕانەوەیان لەو بۆچوونانە قورس ونارەحەتە، جا واز لەخەڵکی بهێنە، وباهەر یەك بەو بۆچوونەکار بکات کەپێ گەیشتووە وقەناعەتی پێیەتی.

١- إبن القيم، إعلام الموقعين عن رب العالمين، ج٣، ص٣٢٥.

٢- الإمام الجويني، الإرشاد، ص٣١٢.

جا ئەمە سەبارەت بەو کەسانەی کە زانا وتێگەیشتون وخۆیان ڕێبەدەریەك دەکەن لە بابەتە شەرعییەکاندا.

سەبارەت بەو کەسانەیش کە نەشارەزان وناتوانن ڕاستە وخۆ وسەربەخۆ حوکمی شەرعی لەبابەت و و بەڵگە شەرعییەکان وەربگرن، کەبەداخەوە زۆرینەی خەڵك ئەمانەن، ئەمانە بۆیان هەیە شوێن قسەی هەر زانایەك بکەون و لەسەر بۆچوونەکانی ئەو کار بکەن وبەوەیش گوناهبار نابن وکەسیش ناتوانێت ڕێگرییان لێ بکات، بۆ نموونە ئەمڕۆ زۆرینەی خەڵکی ئێمە کە لەسەر بۆچوونەکانی زانایانی شافیعی کار دەکەن، خەڵکی حیجاز وناوچەی نەجد لەسەر بۆچونەکانی زانایانی حەنبەلی کار دەکەن، خەڵکی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی لەسەر بۆچوونەکانی زانایانی حەنەفی کار دەکەن، خەڵکی وڵاتانی ڕۆژئاوای ئیسلامی لەسەر بۆچوونەکانی زانایانی مالیکی کار دەکەن، ئەمانە هەموویان دروستن وهیچیان کێشەیان نییە؛ چونکە زۆرینەی خەڵکی خۆیان توانای ئەوەیان نییە ڕاستەوخۆ حوکمی شەرعی لەدەقەکان وەربگرن بەڵکو دەبێت بەگوێی زانایەك لەو زانایانە بکەن؛ بۆیە زانایانی پێشین هەر لەکۆنەوە ڕێگەی ئەوەیان نیشان خەڵکی داوە کە هەر کەس خۆی شارەزایی نییە، بۆی هەیە بەگوێی زانایەکی باوەڕ پێکراو بکات.

ئیبن تەیمییە لەو بارەیەوە دەڵێت: (وأما تقليد العاجز عن الاستدلال فيجوزه الجمهور)[١]. واتە: شوێنکەوتنی کەسێکی نەزان بۆ کەسێکی زانا بەلای زۆرینەی زانایانەوە دروستە، بەمەرجێك کەسەك خۆی توانای بەدواداچوونی بەڵگەو وەرگرتنی حوکمی شەرعی نەبێت لەدەقەکان.

خەطیبی بەغدادیش لە پەڕتووکی (الفقيه والمتفقه) لەو بارەیەوە دەڵێت: (فإن قال قائل: فكيف في المستفتى من العامة إذا أفتاه الرجلان واختلفا، فهل له التقليد؟ قيل: إن كان العامي يتسع عقله، ويكمل فهمه إذا عقِل أن يعقل، وإذا فُهِّم أن يفهم، فعليه أن يسأل المختلفين عن مذاهبهم، وعن حججهم فيأخذ بأرجحها عنده، فإن كان له عقل يقصر عن هذا، وفهمه لا يكمل له، وسعه التقليد لأفضلهما عنده)[٢].. واتە: ئەگەر کەسێك پرسی: ئەی ئەگەر کەسێکی نەشارەزا

١- إبن تيمية، منهاج السنة النبوية، ج٢، مؤسسة قرطبة، ط١ ،١٤٠٦، تحقيق: د. محمد رشاد سالم، ص٢٤٤.

٢- الخطيب البغدادي (أحمد بن علي)، الفقيه والمتفقه، ج٢، دار ابن الجوزي، السعودية، تحقيق: عادل يوسف، ص١٠١.

دوو کەس فەتوایان بۆ داو وبۆچوونەکانیشیان جیاواز بوو. ئەو کات چی بکات؟. دەڵێین: ئەگەر ئەو کەسە بایی ئەوەندە ژیری وتێگەیشتنی هەبوو، کە ئەگەر بۆی ڕوون بکرێتەوە تێبگات، ئەو کات پێویستە پرسیار لە خاوەنی ئەو بۆ چوونە جیاوازانە وبەڵگەکانیان بکات وکامیان بەلایەوە بەڵگەی بەهێزتر بوو بەگوێی ئەوەیان بکات، بەڵام ئەگەر بایی ئەوەندە تێگەیشتن وژیری وشارەزایی نەبوو، ئەو کات قسەی کامیانی پێ پەسەند تر بوو دەتوانێت بەگوێی ئەوەیان بکات.

بەڵام بۆ ئەم بابەتە پێویستە ئاگامان لە دوو مەرجی گرنگ بێت:

١- نابێت ئەو خەڵکانە بە ئارەزووی خۆیان و هەرچی کارئاسانی وبارسوکیان بۆ بکات و لەبەرژەوەندیان بێت بەگوێی ئەوە بکەن، ئیتر تاچەند بۆچوونەکە ڕاستە یان نا لەوە نەپێچنەوە، چونکە ئەو جۆرە دینداریيە بەرژەوەندی خوازییە بۆیە حەرامە ودروست نییە.

٢- پێویستە بۆچوونی ئەو زانایەی بەگوێی دەکەن پێچەوانەی دەقێکی ڕوون نەبێت یان لەسنووری شەرع دەرنەچێت کە کەسەکە خۆی بیزانێت یان پێی گوترابێت؛ چونکە ئەگەر وابوو ئەو کات حەرامە مرۆڤ بۆ قسەی هیچ کەسێك پێچەوانەی دەقێکی شەرعی بجوڵێتەوە.

بەڕێزان: یەکێك لەهەرە خاڵە ناوازە وبەبەهاکانی ئەو شەریعەتە وکۆڵەکەی پتەوی ڕاگرتن و مانەوەی ئەوەیە کە بۆ هەموو ئاست وکات وشوێن وکەس و کۆمەڵگەیەك گونجاوە ولەگەڵ هەموو بار ودۆخ وشێوازێکی ژیان هەڵدەکات وگەشە دەکات؛ هەر ئەمەیش وای کردوە کە ئەو ئیسلامەی چواردە سەدە لەمەوبەر لە جەزیرەی عەرەبی هاتووە وبۆ ئەو بارودۆخەی ئەو کاتە گونجاو بووە، ئێستا ودوای چواردە سەدە ولەسەردەمی جیهانگیریدا وا هەست دەکەیت کە ئەم ئاینە تازەیە و وبۆ ئەم سەدەیە هاتۆتە خوارەوە وبەهەمان توانا وگوڕ وتینی چواردە سەدە لەمەو بەر لەگەشەکردندایە و توانای وەڵامدانەوەی هەموو پرسیار و ڕوبەڕوبوونەوەی هەموو پێشهاتەکان وچارەسەری هەموو کێشەو گرفتەکانی ئەم سەدەیە وسەدەکانی دواتریشی هەیە ودەبێت.

جا ئەگەر ئێمە هاتین وفەتواو شەرعمان لە قاڵب دا وتەنها یەك بۆچونمان بەڕاست دانا وهەموو بۆچوونەکانی ترمان ڕەت کردەوە، ئەو کات بەرینی وفراوانی ئەو شەریعەتە

مەزن وگەورە وبەبەهایە بچوك دەكەینەوە وبەربەست وئاستەنگ دەخەینە ڕێی جێبەجێ کردنییەوە وبەمەیش هەڵە وتاوانێکی گەورە دەرهەق بەژیانی خەڵکی وخودی شەرعیش دەکەین؛ چونکە زانایان لەکۆنەوە کۆك بوون لەسەر ئەو بنەما فیقهییەی کە دەڵێت: فەتوا بەپێی کات وشوێن وکەس وکۆمەڵگە دەگۆڕێت. ئیبن قەییم لەو بارەیەوە دەڵێت: (من أفتى الناس بمجرد المنقول في الكتب على اختلاف عرفهم، وعوائدهم، وأزمنتهم، وأحوالهم، وقرائن أحوالهم، فقد ضل وأضل)[1]. واتە: هەر کەس تەنها فەتوا وقسەی ناو پەڕتووکەکان بۆ خەڵکی بگوازێتەوە بەبێ ڕەچاوکردنی جیاوازی داب ونەریت وکات وکلتور وبارودۆخ وشێوازی ژیانیان، ئەو کەسە لەوانە ئەژمار دەکرێت کە خۆی گومڕابووە وخەڵکیشی گومڕا کردوە، هەر بۆیە زانایانی پێشین زۆر بەئاگاییەوە مامەڵەیان لەگەڵ ئەم حاڵەتانە کردوە ولەکاتی فەتوادا بەوردی ڕەچاویان کردوە.

دەگێڕنەوە کە عومەری کوڕی عەبدولعەزیز دیاری لەکەس وەرنەدەگرت ورێگەیشی نەدەدا هیچ کام لە فەرمانبەرەکانی دیاری لەکەس وەربگرن، کاتێك لێیان پرسی بۆچی ڕێگە نادەیت لە کاتێکدا پێغەمبەری خودا ﷺ خۆی دیاری لەخەڵك وەرگرتوە؟!. لەوەڵامدا دەڵێت: بۆ ئەوان دیاری بوو، بەڵام بۆ ئێمە بەرتیلە[2]. کەواتە ئەوەی لەسەردەمی پێغەمبەرداﷺ ڕێگەی پێدراوە ئەم ڕێگەی پێ نادات چونکە دەزانێت خەڵکی کاتی خۆی بەچ مەبەستێك دیارییان داوەتە پێغەمبەرﷺ وئێستایش بەچ مەبەستێك دەیدەنە ئەو وکاربەدەستەکانی، بەم گۆڕانکاریەیش لەمەبەست وناخی خەڵکدا حوکمە شەرعییەکەیش دەگۆڕێت.

هەروەها دەگێڕنەوە کە ئیبن وئەبی زەیدی قەیرەوانی - کە یەکێکە لە زانایانی پایە بەرزی مەزهەبی مالیکی - سەگێکی ڕاگرتوە بەمەبەستی پاس کردن، خەڵکی پێیان سەیر دەبێت وپێی دەڵێن: تۆ مالیکیت دانانی سەگ بۆ پاسەوانی لە مەزهەبی پێشەوا مالیکدا

١- إبن القيم، إعلام الموقعين، ج٣، ص٩٤.

٢- أبو نعيم (أحمد عبد الله)، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، ج٥، دار الكتاب العربي، بيروت، ط٤ ،١٠٥، ص٢٩٤.

حەرامە و دروست نییە، ئەویش لە وەڵامدا پێیان دەڵێت: ئەگەر پێشەوا مالیك خۆی ئێستا زیندوو بوایە نەك سەگ شێری رادەگرت[(١)].

دەیەم: وکۆتایی کاتێك ئێمە گفتوگۆ لەسەر بابەتێك دەکەین، ئەگەر زانیمان کەسی بەرامبەر هەر سوورە لەسەر بۆچوونەکەی خۆی و دەستبەرداری نابێت وئەگەر بەردەوام بین لەقسەکردن لەگەڵی لەوە ئەچێت هەڵبچێت، یان دەنگ لەیەکتر بەرز بکەینەوە، یان هەستی یەکتر بریندار بکەین، لەم کاتانەدا باشتر وایە دەرگای گفتوگۆکە دابخەین و وازی لێ بهێنین.

چونکە ئێمە تەنها ئەوەندەمان لەسەرە ئەو حەقەی کە پێمانە بۆ براکەمانی ڕوون بکەینەوە وبەڵگەکانی بخەینە بەردەست، ئەگەر بەگوێی کردین ئەوە باشتر ئەگەریش نا ئەوە ئێمە ئەرکی برایەتیمان بەرامبەر جێبەجێ کردوە ولەوانەیە ئەگەر کاتی زیاتری پێ بدەین بۆ بیر کردنەوە خۆی قەناعەت بکات، بەڵام بەزۆر ناتوانین قەناعەت بەکەس بکەین ولەوانەیە بەپێچەوانەوە ئەگەر هەستی بریندار بکەین ئەوکات هەر وەکو پەرچەکرداریش بێت بەگوێمان نەکات وشوێن حەقەکە نەکەوێت وئەوکات لەبری پاداشت ئێمە گوناهباریش دەبین، یەکەم لەبەر ئەوەی کە دڵی برایەکمان ئازارداوە وهەستیمان بریندار کردوە، دووەمیش لەبەر ئەوەی بوینە هۆکاری ئەوەی کەشوێنی حەق نەکەوێت.

موعاویەی کوڕی قەڕە دەڵێت: (الخصومات في الدين تحبط الأعمال)[(٢)]. واتە: دەمەدەمێ کردن وقسە بەشەڕدان لە دیندا کردەوە باشەکانی مرۆڤ پوچەڵ دەکاتەوە.

پێشەوا ئەوزاعیش دەڵێت: (بلغني أنه إذا أراد الله بقوم شرا ألزمهم الجدل ومنعهم العمل)[(٣)]. واتە: بیستومە ئەگەر خوای گەورە بیەوێت خەڵکێك توشی نەهامەتی و بەدبەختی بکا، بە دەمە دەمێ وقسەوە خەریکیان دەکات وئەوەندە پێوەی سەرقاڵ دەبن تا نەپەرژێنە سەر کردەوەی باش.

١- التسولي (أبو الحسن علي بن عبد السلام)، البهجة في شرح التحفة، ج٢، دار الكتب العلمية، بيروت، ط١ ،١٩٩٨، ضبط وتحقيق: محمد عبد القادر شاهين، ص٧٦.

٢- أبو الفضل المقرىء، أحاديث في ذم الكلام وأهله، دار أطلس للنشر والتوزيع، الرياض، ط١ ،١٩٩٦، تحقيق : د.ناصر بن عبد الرحمن بن محمد الجديع.

٣- اللالكائي (هبة الله بن الحسن)، شرح أصول اعتقاد أهل السنة والجماعة من الكتاب والسنة وإجماع الصحابة، ج١، دار طيبة، الرياض، تحقيق: د. أحمد سعد حمدان، ص١٤٥.

بۆیە پێشەوا شافعی دەڵێت: (ما ناظرت أحدا في الكلام إلا مرة وأنا استغفر الله من ذلك)[١].

واتە: یەك جار لە گەڵ کەسێك دەمەدەمێم کردوە، داوا دەکەم کە خوای گەورە لێم خۆش بێت.

جا ئەمانە چەند خاڵێکی سەرەکی بوون باسمان کردن ولەوانەیە خاڵی گرنگی تر زۆر هەبن، کە من لێرەدا ولەبەر کەمی ماوە باسم نەکردون، گرنگ لێرەدا ئەوە نییە کە خاڵەکان چەندن، بەڵکو گرنگ ئەوەیە کە چەندیان جێبەجێ دەکەین وپێیان هەڵدەستین.

داواکارم لە خودای گەورە و باڵا دەست کە تەوەرەکانی بابەت و بەرنامەکە بکاتە توێشووی قیامەتی هەموو لایەکمان وداوای لێبوردن لە هەر بەرێزێك دەکەم کە من لە چوار چێوەی قسەکردن و پێشکەشکردنی بەرنامەکەدا قسەیەکەم کردبێ ئەو بەرێزە دڵی گەردی گرتبێ وداوای گەردن ئازادی لێ دەکەم.

١- الذهبي، سير أعلام النبلاء، ج١٩، ص١٩.

كۆتایی

سوپاس وستایش بۆ پەروەردگاری جیهانیان درود وڕەحمەت بۆ سەر گیانی پاكی پێغەمبەری ئیسلام و گشت یار و یاوەران و شوێنكەوتوانی بەگشتی.

سوپاس بۆ ئەو خوایەی كەسەرجەم شتە باشەكان لەسایەی میهری ئەودا دەگەنە پایان.

بەڕێزان: برایەتی ویەكرپیزی نێوان موسوڵمانان كە بەداخەوە بۆتە خەمێكی لەبیر كراو، ئەركێكی شەرعییە وپێویستە لەسەر هەموو موسڵمانێك پێوەی پابەند بێت، وهەرشتێكیش ببێتە مایەی تێكدانی ئەو برایەتییە بەكارێكی حەرام و ناشەرعی پۆلێن دەكرێت؛ چونكە زۆربەی زۆری تاوانە گەورەكان لە نموونەی زینا ودزی وكوشتن وبوهتان وغەیبەت وزۆرێكی تریش هۆكاری سەرەكی قەدەغەكردنیان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە ئەو جۆرە كارانە دەستدرێژی تێدایە بۆ سەر كەرامەت وماڵ ونەفس وكەسایەتی خەڵكانی تر و بشێوی لە نێوانیانا دروست دەكات ویەكرپیزیان تێك دەدات. جا چۆن ئێمە خۆمان لەو تاوانانە دەپارێزین ونزیكیان ناكەوین، بەهەمان ئاراستە پێویستە خۆمان لە دژایەتی كردنی خەڵكی باوەڕدار ودووبەرەكی نانەوە لەنێوان موسوڵمانان ورق لێبوونەوەیان بپارێزین.

برایەتی ویەكرپیزیش ئەوە ناگەیەنێت كە ئێمە لەهەموو شتێكدا وەكو یەك بین وهەموو بۆچونێكی جیاواز ڕەت بكەینەوە؛ چونكە زۆربەی بابەتە شەرعی وفیقهییەكان لە خودی خۆیاندا بۆچوونی جیاواز هەڵدەگرن ودەكرێت لێكدانەوەی جیاوازیان بۆ بكرێت؛ بەڵام ئەوەی گرنگە ئەوەیە كە ئەو جیاوازییانە سنووری بابەتە فیقهییەكان ولێكدانەوەیان تێنەپەڕێنێت وسەر نەكێشێت بۆ جیاوازی دڵ ودەرونمان وهەڵوێستمان بەرامبەر بە یەكتر؛ چونكە برایەتی و یەكرپیزی نێوان موسلمانان لە هەموو ئەو بابەتە فیقهییانە گەورەترە.

بۆیە من تكام لەهەموو موسولمانێك ئەوەیە كە ئەم خەمە بكاتە خەمی خۆی وهەریەكەمان لەلای خۆمانەوە لەم مانگی ڕەمەزانەدا ولەسەرجەم مانگەكانی تردا خۆمان چاك بكەین وبریاری ئەوە بدەین كە رقمان لە هیچ موسلمانێك نەبێت، ورقمان لە هیچ كەسێك نەبێت كە روبكاتە قیبلە وسەری كرنوش بۆ خوای پەروەردگار بخاتە سەر زەوی.

با هەمووومان هەوڵی ئەوە بدەین کە لەگەڵ یەکتر خاڵە هاوبەشەکانمان بخوێنینەوە وپێکەوە لەسەریان کاربکەین وبەشێوازێکی شەرعی وبرایانەیش گفتوگۆ لەسەر خاڵە جیاوازەکانمان بکەین وباکەسیش خۆی لەبرایەکی تری بەباشتر نەزانێت ومافی ئەوە بەخۆی نەدات کە ببێتە دادوەر وحەکەم بەسەر کردەوەکانی خەڵکی ترەوە ولەبری ئەوەی خۆی بە کار و هەڵەی خەڵکەوە سەرقاڵ بکات، با خۆی بەکەموکورتییەکانی خۆیەوە سەرقاڵ بکات وهەوڵی چارەسەریان بدات.

دووبارە ڕێز وسوپاسی بێ سنورم بۆ هەموو ئەو برایانەی کە لەگەڵ بەرنامەکە ودەرکردنی ئەم پەڕتوکە ماندووبون ودوو بارەیش داوای لێ بوردن لەهەر برایەك دەکەم کە لە وشەیەکی بەرنامەکە یان ئەم پەڕتوکە دڵی گەردی گرتبێت، خوای گەورە لەهەڵە وکەم وکورتییەکانی هەموو لایەکمان ببورێت.

پڕۆفیسۆر

خالید موحەممەد ساڵح

پێداچوونەوەی چاپی دووەم

١٨/ صفر/ ١٤٤٣- ٢٦/٩/ ٢٠٢١

یەك شەممە کاتژمێر ٤٥ و ٢ خولەکی پاش نیوەڕۆ

سلێمانی/ هەواری زانکۆ

پێڕستی سەرچاوەکان

پاش قورئانی پیرۆز

ڕاڤەی قورئان:

١- الثعلبي (أحمد بن مُحَّد)- الكشف والبيان- دار إحياء التراث / بيروت- ط١/٢٠٠٢- تحقيق: مُحَّد بن عاشور.

٢- الخازن (علي بن مُحَّد البغدادي)- تفسير الخازن (لباب التأويل في معاني التنزيل)- دار الفكر/ بيروت- ط/١٩٧٩.

٣- الرازي (مُحَّد بن عمر التميمي)- تفسير الرازي (مفاتيح الغيب)- دار الكتب العلمية/ بيروت- ط١/٢٠٠٠.

٤- الراغب الأصفهاني- مفردات ألفاظ القرآن- دار القلم/ بيروت- تحقيق: صفوان عدنان داودي.

٥- الزمخشري (محمود بن عمر)- تفسير الزمخشري (الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل)- دار إحياء التراث/ بيروت- تحقيق: عبد الرزاق المهدي.

٦- سيد قطب- في ظلال القرآن- ج١/ص٤٤٢- دار الشروق/ بيروت- ط٣٧/ ٢٠٠٨.

٧- الشنقيطي(مُحَّد الأمين بن مُحَّد)- أضواء البيان في إيضاح القرآن بالقرآن- دار الفكر/ بيروت- ط/١٩٩٥.

٨- الطبري (مُحَّد بن جرير)-تفسير الطبري (جامع البيان في تأويل القرآن)- مؤسسة الرسالة/بيروت- ط١/٢٠٠٠- تحقيق: أحمد شاكر.

٩- إبن عادل (عمر بن علي)- اللباب في علوم الكتاب - دار الكتب العلمية/ بيروت- ط١/١٩٩٨- تحقيق : عادل أحمد عبد الموجود، وعلي مُحَّد معوض.

١٠- القرطبي (مُحَّد بن أحمد)- تفسير القرطبي (الجامع لأحكام القرآن)- عالم الكتب/ الرياض- ط/٤٢٣- تحقيق: هشام سمير البخاري.

١١- الماوردي (علي بن مُحَّد بن حبيب)- تفسير الماوردي (النكت والعيون)- دار الكتب العلمية/ بيروت- تحقيق: السيد بن عبد المقصود.

فەرمووده و ڕاڤەی فەرمووده:

١٢- أحمد بن حنبل- المسند- مؤسسة قرطبة/ القاهرة- تحقيق: شعيب الأرنؤوط.

١٣- الألباني (محمَّد ناصر الدين)- سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة- دار المعارف/ الرياض- ط١/١٩٩٢.

١٤- البخاري (محمَّد بن إسماعيل) – صحيح البخاري- دار إبن كثير، اليمامة/ بيروت- ط٣/١٩٨٧- تحقيق : مصطفى البغا.

١٥- البيهقي (أحمد بن الحسين)- السنن الكبرى- مجلس دائرة المعارف النظامية/ الهند/ حيدر آباد- ط١/١٣٤٤-.

١٦- التبريزي (محمَّد بن عبد الله)- مشكاة المصابيح- المكتب الإسلامي/ بيروت- ط٣/١٩٨٥- تحقيق: الألباني.

١٧- الترمذي (محمَّد بن عيسى الترمذي)- سنن الترمذي- دار الفكر/ بيروت- تحقيق: عبد الوهاب عبد اللطيف.

١٨- إبن الجزري (المبارك بن محمَّد الجزري)- جامع الأصول في أحاديث الرسول ﷺ – مكتبة الحلواني، مكتبة دار البيان.

١٩- الحاكم (محمَّد بن عبد الله)- المستدرك على الصحيحين- دار الكتب العلمية/بيروت- ط/١٩٩٠- تحقيق: مصطفى عبد القادر.

٢٠- إبن حبان (محمَّد بن حبان)- صحيح إبن حبان- مؤسسة الرسالة/ بيروت- تحقيق: شعيب الأرنؤوط

٢١- إبن حجر العسقلاني (أحمد بن علي بن محمَّد)- فتح الباري شرح صحيح البخاري- دار الفكر/ بيروت- ترقيم وتبويب: محمَّد فؤاد عبد الباقي- تحقيق: عبد العزيز بن عبد الله بن باز، ومحب الدين الخطيب.

٢٢- أبو داود (سليمان بن الأشعث السجستاني)- سنن أبي داود- دار الكتاب العربي/ بيروت- تحقيق: الألباني.

٢٣- إبن أبي شيبة (عبد الله بن محمَّد)- المصنف في الأحاديث والآثار- دار الفكر/ بيروت- تعليق: سعيد اللحام.

٢٤- صديق حسن القنوجي- الحطة فى ذكر الصحاح الستة- دار الكتب العلمية/ بيروت- ط١/١٩٨٥.

٢٥- الطبراني (سليمان بن أحمد)- المعجم الصغير- المكتب الإسلامي/ بيروت، دار عمار/ عمان- ط١/١٩٨٥- تحقيق: مُحَمَّد شاكر.

٢٦- الطحاوي (أحمد بن مُحَمَّد)- شرح معاني الآثار- دار الكتب العلمية/ بيروت- ط١/١٣٩٩- تحقيق: مُحَمَّد زهري.

٢٧- إبن ماجة (مُحَمَّد بن يزيد)- سنن إبن ماجة- دار الفكر/ بيروت- تحقيق، وتعليق: مُحَمَّد فؤاد عبد الباقي..

٢٨- مسلم (مسلم بن الحجاج)- صحيح مسلم (الجامع الصحيح)- دار الجيل/ بيروت، دار الآفاق الجديد/ بيروت.

٢٩- المناوي (عبد الرؤوف المناوي) - فيض القدير شرح الجامع الصغير- المكتبة التجارية الكبرى/ مصر- ط١/١٣٥٦.

٣٠- النسائي (أحمد بن شعيب)- سنن النسائي الكبرى- دار الكتب العلمية/ بيروت- ط١/١٩٩١- تحقيق: د.عبد الغفار سليمان البنداري، سيد كسروي حسن.

٣١- أبو نعيم (أحمد بن عبد الله)- حلية الأولياء وطبقات الأصفياء- دار الكتاب العربي/ بيروت- ط٤/١٠٥.

٣٢- الهيثمي (علي بن أبي بكر الهيثمي)- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد- دار الفكر/ بيروت- ط/١٩٩٢.

فيقهی ئيسلامی:

٣٣- إبن باز (عبد العزيز بن عبد الله بن باز)- مجموع فتاوى العلامة عبد العزيز بن باز رحمه الله- مصدر الكتاب: موقع الرئاسة العامة للبحوث العلمية والإفتاء- أشرف على جمعه وطبعه: مُحَمَّد بن سعد الشويعر.

٣٤- التسولي (أبو الحسن علي بن عبد السلام)- البهجة في شرح التحفة- دار الكتب العلمية/ بيروت- ط١/١٩٩٨- ضبط وتحقيق: مُحَمَّد عبد القادر شاهين.

٣٥- إبن تيمية (أحمد بن عبد الحليم)- مجموع الفتاوى- ط٣/٢٠٠٥- دار الوفاء- تحقيق: أنور الباز، عامر الجزار.

٣٦- الرملي (مُحَمَّد بن أبي العباس أحمد بن حمزة)- نهاية المحتاج إلى شرح المنهاج- دار الفكر/ بيروت- ط/١٩٨٤.

٣٧- الشربيني (مُحَمَّد بن أحمد)- السراج المنير- دار الكتب العلمية/ بيروت. بكة.

٣٨- إبن قدامة (عبد الله بن أحمد بن قدامة)- المغني- دار الفكر/ بيروت- ط١/١٤٠٥.

٣٩- مالك بن أنس- المدونة الكبرى- مطبعة السعادة/ مصر.

سەرچاوەكان زمان:

٤٠- الأزهري (مُحَمَّد بن أحمد)- تهذيب اللغة- دار إحياء التراث/ بيروت- ط١/٢٠٠١- تحقيق: مُحَمَّد عوض مرعب.

٤١- الجرجاني (علي بن مُحَمَّد)- التعريفات- دار الكتاب العربي/ بيروت- ط١/١٩٨٥- تحقيق: إبراهيم الأبياري.

٤٢- الزبيدي (محمّد بن محمّد)- تاج العروس من جواهر القاموس- دار الهداية- تحقيق: مجموعة من المحققين.

٤٣- الطالقاني (إسماعيل ابن عباد)- المحيط في اللغة- عالم الكتب/ بيروت- ط١/١٩٩٤- تحقيق: مُحَمَّد حسن.

٤٤- المناوي (مُحَمَّد عبد الرؤوف المناوي)- التوقيف على مهمات التعاريف- دار الفكر المعاصر/ بيروت- دار الفكر/ دمشق- ط١/١٤١٠- تحقيق: د. مُحَمَّد رضوان الداية.

٤٥- إبن منظور (مُحَمَّد بن مكرم) – لسان العرب- دار صادر/ بيروت- ط١.

هەمەجۆر:

٤٦- الآبي (منصور بن الحسين)- نثر الدرر- دار الكتب العلمية/ بيروت- ط١/٢٠٠٤- تحقيق : خالد عبد الغني.

٤٧- أحمد الدهلوي- عقد الجيد في أحكام الاجتهاد والتقليد- المطبعة السلفية/ القاهرة- تحقيق: محب الدين الخطيب.

٤٨- إبن تيمية- رفع الملام عن الأئمة الأعلام – الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء/ الرياض- ط/١٩٨٣.

٤٩- إبن تيمية- منهاج السنة النبوية- مؤسسة قرطبة- ط١/١٤٠٦- تحقيق: د. مُحَمَّد رشاد سالم.

٥٠- إبن الجوزي (عبد الرحمن بن علي)- صفة الصفوة- دار المعرفة/ بيروت- ط٢/١٩٧٩- تحقيق: محمود فاخوري، مُحَمَّد رواس قلعجي.

٥١- الجويني- الإرشاد-.

٥٢- الخطيب البغدادي (أحمد بن علي)- الفقيه والمتفقه- دار ابن الجوزي/ السعودية- تحقيق: عادل بن يوسف.

٥٣- الدينوري (أبو بكر بن أحمد)- المجالسة وجواهر العلم- دار إبن حزم/ بيروت- تحقيق: أبو عبيدة مشهور.

٥٤- الذهبي (مُحَّد بن أحمد)- تذكرة الحفاظ- دراسةوتحقيق: زكريا عميرات- دار الكتب العلمية/ بيروت.

٥٥- الذهبي (مُحَّد بن أحمد)- سير أعلام النبلاء- مؤسسة الرسالة/ بيروت- تحقيق: مجموعة بإشراف شعيب الأرناؤوط.

٥٦- إبن سعد (مُحَّد بن سعد بن منيع)- الطبقات الكبرى- ط١/ص١٩٦٨- تحقيق: إحسان عباس.

٥٧- الشاطبي(إبراهيم بن موسى بن مُحَّد)- الإعتصام- المكتبة التجارية الكبرى/ مصر.

٥٨- الشاطبي (إبراهيم بن موسى)- الموافقات في أصول الشريعة- ط١/١٩٩٧- تحقيق: أبو عبيدة مشهور بن حسن.

٥٩- صالح بن فوزان – إعانة المستفيد بشرح كتاب التوحيد- مؤسسة الرسالة/بيروت- ط٣/٢٠٠٢.

٦٠- الغزالي (مُحَّد بن مُحَّد الغزالي)- إحياء علوم الدين- دار المعرفة/ بيروت.

٦١- أبو الفضل المقرىء- أحاديث في ذم الكلام وأهله- دار أطلس/ الرياض- ط١/١٩٩٦- تحقيق: ناصر عبد الرحمن.

٦٢- إبن القيم (مُحَّد بن أبي بكر أيوب) – إعلام الموقعين عن رب العالمين- مكتبة الكليات الأزهرية/ القاهرة- ط/١٩٦٨- تحقيق: طه عبد الرؤوف سعد.

٦٣- ابن القيم – زاد المعاد في هدي خير العباد- مؤسسة الرسالة/ بيروت، مكتبة المنار الإسلامية/ الكويت- ط١٤/١٩٨٦- تحقيق: شعيب الأرناؤوط، عبد القادر الأرناؤوط..

٦٤- إبن القيم – الصواعق المرسلة على الجهمية والمعطلة- دار العاصمة/ الرياض- ط٣/١٩٩٨- تحقيق: د. علي مُحَّد.

٦٥- إبن القيم – مفتاح دار السعادة ومنشور ولاية العلم والإرادة- دار الكتب العلمية/ بيروت.

٦٦- إبن كثير (إسماعيل بن عمر بن كثير)- البداية والنهاية- مكتبة المعارف/ بيروت.

٦٧- اللالكائي (هبة الله بن الحسن)- شرح أصول اعتقاد أهل السنة والجماعة من الكتاب والسنة وإجماع الصحابة- دار طيبة/ الرياض- تحقيق: د. أحمد سعد حمدان.

٦٨- المنتدى الإسلامي- مجلة البيان- العدد:/ ص١٥٧.

٦٩- أبونعيم الأصفهاني (أحمد بن عبد الله)- معرفة الصحابة- ط١/١٩٩٨- دار الوطن/ الرياض- تحقيق: عادل بن يوسف العزازي.

پێرستی بابەتەکان

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی	٣
دەسپێك	٤
باسی یەکەم: ڕاڤەکردنی زاراوەکان	١٢
زاراوەی یەکەم: (الإختلاف والخلاف)	١٢
زاراوەی دووەم: (الحوار)	١٤
زاراوەی سێیەم: (الجدال)	١٥
زاراوەی چوارەم: (المناظرة)	١٧
زاراوەی پێنجەم: (المراء)	١٨
باسی دووەم: جۆرەکانی جیاوازی بوون	٢٠
جۆری یەکەم: جیاوازی هەمەجۆری (تنوع)	٢٠
جۆری دووەم: جیاوازی دژ (تضاد)	٢٣
باسی سێیەم: هۆکارەکانی دروستبوونی ڕاجیایی	٢٥
باسی چوارەم: حوکمی برایەتی و تەبایی نێوان موسوڵمانان	٣٨
باسی پێنجەم: ڕوونکردنەوە و سەرنج	٦٨
باسی شەشەم: هونەری مامەڵە کردن لەگەڵ بۆچوونە جیاوازەکان	٧٨
کۆتایی	١٢٧
پێرستی سەرچاوەکان	١٢٩
پێرستی بابەتەکان	١٣٥

خەمێکی
لە بیرکراو

بابەتی ئەم پەڕتووکە خوێندنەوەیەکی واقیعی و بابەتیانەیە بۆ گرفتێکی هەنووکەیی و زیندوو، کە بریتیە لەپەرتبوونی موسوڵمانان و کاری ئیسلامی و تەسك کردنەوەی فراوانی و میهرەبانی ئیسلام لە کەسایەتی کەسێکدا، یان دروشمێکدا، یان لایەنێکی سیاسیدا و بە ئامانج کردنی لە کار و هەوڵەکاندا و زۆر دیاردەی دزێوی تر کە بوونەتە مایەی لە کەدارکردنی کاری ئیسلامی و شێواندنی ڕوخساری جوانی موسوڵمانان و پەیامە پیرۆزەکەیان.

ئەم گرفتەیش ڕۆژانە لە ژیانی هەر یەکێکماندا چەندین جار و بەچەندین شێوە دووبارە دەبێتەوە و لەمپەری گەورەی لەبەردەم کاری ئیسلامی و گەیشتن بەئامانجەکانیدا دروست کردوە.

نووسینی ئەم پەڕتووکە هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی چەند بنەما و چەمکێکی گرنگ دەربارەی فیقهی جیاوازی بوون لە کاری ئیسلامی و شێوازی ئاراستەکردنی ئەو جیاوازیانە بەو لایەنەی کە بە خزمەتی ئیسلام و موسوڵمانان کۆتایی دێت و، وێنایەکی جوان و گەشی کاری ئیسلامی دەکات لە دڵی یاوەران و نەیارانیدا بە یەك ئاست و یەك ئاراستە.